МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Донецький державний університет внутрішніх справ

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

ЧАСТИНА ІІ

Навчальний посібник
(опорні конспекти лекцій)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

УДК 340.15:930(477)(076)
І-90

Рецензенти:

Н. М. Крестовська – доктор юридичних наук, професор;

А. Є. Шевченко – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 27 листопада 2024 року)

І-90 **Історія** держави і права України. Частина ІІ: навчальний посібник (опорні конспекти лекцій) / уклад.: Є. В Зозуля, Т. К. Дацюк. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. – 284 с.

ISBN 978-617-554-678-9

У другій частині навчального посібника з урахуванням сучасних досягнень вітчизняної та світової історико-правової науки в конспективній формі висвітлюються основні етапи формування та еволюції державного ладу, суспільного устрою, права, суду та судового процесу в Україні від періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і до сьогодення.

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія держави і права України», з урахуванням кредитно-трансферної системи організації навчального процесу в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Конспективна форма змісту навчального матеріалу спрямована на викладення фундаментального та узагальнюючого матеріалу, який дозволить здобувачам вищої освіти системно та якісно оволодіти знаннями з основних етапів українського державо- та правотворення.

УДК 340.15:930(477)(076)

ISBN 978-617-554-678-9

© Донецький державний університет внутрішніх справ, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 6

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 9
Держава і право України в період національно-визвольних змагань і відродження української державності (1917–1921 рр.) 9

Вступ 9

1. Передумови та початок Української революції. Створення Української Центральної Ради 10
2. Державно-правовий розвиток Української Народної Республіки 17
3. Держава і право Української держави за гетьмана П. Скоропадського 28
4. Держава і право Української Народної Республіки доби Директорії 37
5. Західноукраїнська Народна Республіка: формування держави, суспільний лад та право 44

Висновки 54

Завдання для самостійної роботи 55

Література 55

Першоджерела 57

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 10
Радянська державність і право в Україні 20–30-х років XX ст. 86

Вступ 86

1. Формування радянської державності в Україні (1917–1920 рр.) 87

2. Соціалістична державність і право в Україні (1921–1929 рр.) . . . 93
Висновки . . . 107
Завдання для самостійної роботи . . . 107
Література . . . 109
Першоджерела . . . 111

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 11
Державно-правове становище України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) . . . 123

Вступ . . . 123
1. Адміністративно-територіальні зміни та приєднання Західної Волині, Східної Галичини, Північної Буковини та частини Бессарабії до складу УРСР напередодні Другої світової війни . . . 124
2. Перебудова органів влади й управління в роки німецько-радянської війни . . . 129
3. Окупаційний режим. Спроби національно-державного будівництва. Рух опору . . . 135
4. Особливості розвитку права УРСР під час Другої світової війни . . . 140
Висновки . . . 145
Завдання для самостійної роботи . . . 145
Література . . . 147
Першоджерела . . . 149

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 12
Держава і право Української РСР (1945–1991 рр.) . . . 158

Вступ . . . 159
1. Зміни в державному устрої УРСР у повоєнний період . . . 160
2. Правоохоронна система УРСР . . . 165

3. Загальна характеристика основних галузей права УРСР . . . 166
4. Друга кодифікація законодавства УРСР: передумови, основні завдання, особливості . . . 169
Висновки . . . 176
Завдання для самостійної роботи . . . 177
Література . . . 178
Джерела права . . . 180
Першоджерела . . . 181

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 13
Держава та право незалежної України (1991 – до сьогодення) . . . 202
Вступ . . . 202
1. Державно-правові підстави здобуття Україною незалежності . . . 203
2. Розбудова незалежної Української держави: етапи, хід, особливості . . . 206
3. Конституційний процес. Конституція України 1996 року: зміст, значення . . . 211
4. Реформування законодавства. Розвиток окремих галузей права . . . 221
6. Російська агресія проти України . . . 233
Висновки . . . 239
Завдання для самостійної роботи . . . 239
Література . . . 240
Першоджерела . . . 241

СЛОВНИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ ДО КУРСУ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ» . . . 259

ПЕРЕДМОВА

Проголошення 24 серпня 1991 року Верховною Радою України незалежності нашої держави стало історичною подією в житті українського народу. Цим історичним актом було продовжено багатовікову традицію українського державотворення. В умовах розбудови української держави значно зростає потреба у вивченні історії державності України, стрижнем якої є проблема держави та права.

Історія держави і права України як навчальна дисципліна введена до навчальних планів юридичних закладів вищої освіти після здобуття Україною незалежності, що відкрило можливість об'єктивного вивчення історії держави і нашої незалежної держави.

Необхідність її викладання пов'язана з вирішенням завдань з підготовки висококваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців у сфері права, які знають закономірності національного державо- і правотворення, здатні продовжити розбудову української державності і національної правової системи, займають тверду громадянсько-патріотичну позицію.

Історія держави і права України – обов'язкова навчальна дисципліна, зміст якої становлять визначальні факти, явища і процеси, загальні та специфічні закони і закономірності державно-правового життя народів України.

У системі юридичних наук історія держави і права України є комплексною, синтезуючою наукою і має структурно-логічний зв'язок передусім з іншою фундаментальною юридичною дисципліною – теорією держави і права. Зокрема, теорія держави і права вивчає типові риси, загальні закономірності виникнення, розвитку, суті та загибелі певних типів держави і права, дає загальні визначення, поняття, уникаючи конкретики. У свою чергу історія держави і права, опираючись на встановлені теорією загальні закономірності, визначення та поняття, досліджує виникнення, розвиток і суть державно-політичних і правових інститутів у конкретній історичній ситуації в Україні.

Крім того, історія держави і права України має структурно-логічний зв'язок з іншими навчальними дисциплінами юридичного циклу, а саме:

- історією держави і права зарубіжних країн – українська державність і право проходили процес становлення і розвитку не ізольовано, а в контексті аналогічного процесу зарубіжних країн, зокрема східноєвропейських, що дозволяло використовувати взаємний досвід державо- та правотворення;
- історією вчень про державу і право – оскільки розвиток державно-правових форм життя окремих народів використовується з метою вивчення змісту і виявлення характерних рис державно-правових вчень певної історичної доби, методів упровадження їх у практику;
- конституційним правом – досліджує історію конституційного процесу і державно-правового розвитку в Україні;
- галузевими юридичними науками (адміністративним, цивільним, земельним, трудовим, кримінальним, процесуальним та ін.) – оскільки вивчаючи державні та правові інститути на сучасному етапі, допомагає зрозуміти їх сутність, відстежити негативні і позитивні риси.
- У другій частині навчального посібника з урахуванням сучасних досягнень вітчизняної та світової історико-правової науки в конспективній формі висвітлюються основні етапи формування та еволюції державного ладу, суспільного устрою, права, суду та судового процесу в Україні від періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і до сьогодення.

Авторами запропонована структура навчального посібника, яка полягає в розробці опорних конспектів лекцій, які б, з одного боку, увібрали фундаментальний і узагальнюючий матеріал, а з іншого – допомогли здобувачам вищої освіти якісно оволодіти знаннями з українського державо- та правотворення, враховуючи при цьому особливості кредитно-модульної системи.

Структуру і логіку висвітлення навчального матеріалу побудовано за розділами відповідно до авторського бачення періодизації курсу. Кожен конспект лекції висвітлюється у цілому за єдиним планом: державний устрій (органи центральної та місцевої влади, місцевого самоврядування), суспільно-політичний лад, система судоустрою та судочинство, джерела та характерні риси права. До кожної теми подано перелік основної та додаткової літератури.

Основною компонентою історико-правової підготовки майбутнього фахівця у сфері права є також вивчення пам'яток і джерел українського державотворення і права, правової культури українського народу. Тому авторами до кожної теми подано завдання для самостійної роботи здобувачів вищої освіти та першоджерела, які передбачають поглиблене вивчення джерельної бази історії державно-правового розвитку України. Такий алгоритм будови навчального матеріалу має спонукати до роздумів, більш глибокого опанування курсу. Проте слід зазначити, що зважаючи на обмежений обсяг видання в навчальному посібнику з величезного загалу документального матеріалу висвітлюються лише окремі фундаментальні історичні документи та джерела права.

При роботі з навчальним матеріалом здобувачам вищої освіти стане в нагоді термінологічний словник, що міститься наприкінці навчального посібника.

У ході роботи над виданням авторами було враховано напрацювання відомих сучасних істориків права: О. М. Бандурки, І. Й. Бойка, О. А Гавриленка, О. М. Головка, В. Д. Гончаренка, В. М. Єрмолаєва, П. П. Захарченка, В. М. Іванова, В. Є. Кириченка, С. Г. Ковальової, Н. М. Крестовської, О. В. Кузьминця, В. С. Макарчука, П. П. Музиченка, О. І. Неліна, В. О. Румянцева, А. М. Середи, О. В. Тимощука, Б. Й. Тищика, І. Б. Усенка, В. З. Ухача, В. М. Щербатюка, А. Є. Шевченка, О. Н. Ярмиша та інших.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 9
Держава і право України в період національно-визвольних змагань і відродження української державності (1917–1921 рр.)

ПЛАН

Вступ
1. Передумова та початок Української революції. Створення та державотворча діяльність Української Центральної Ради.
2. Державно-правовий розвиток Української Народної Республіки.
3. Держава і право Української держави за гетьмана П. Скоропадського.
4. Держава і право Української Народної Республіки доби Директорії.
5. Західноукраїнська Народна Республіка: формування держави, суспільний лад та право.
Висновки
Завдання для самостійної роботи
Література
Першоджерела

Вступ

Період 1917–1921 рр. вважається істориками держави та права одним з найбурхливіших, найскладніших та непередбачених. Це період «нечуваних можливостей та невиправданих надій», період національної гордості та скорботи. Рідко коли таке буває, щоб протягом такого невеликого часу будь-яка нація мала можливість утворення власної держави з різним державним та суспільним устроєм. Такий вибір буває нечасто, але як це не прикро, українці не зуміли використати свій шанс, хоча на то були

і суб'єктивні й об'єктивні причини. Протягом зазначеного часу в Україні були проголошені: Українська Народна Республіка (далі – УНР) під владою Центральної Ради, Українська держава Павла Скоропадського, Українська Народна Республіка під владою Директорії, Західноукраїнська Народна Республіка (далі – ЗУНР), Українська соціалістична радянська республіка (далі – УСРР), Донецько-Криворізька республіка. Незважаючи на те, що час існування цих держав був різним, усе ж таки кожна з них відзначилася своїм державним устроєм, суспільним ладом, законодавчою діяльністю, які спиралися як на історичні традиції, що формувалися століттями, так і на тогочасні політичні та соціально-економічні умови. Кожна з цих форм державності доби українських визвольних змагань 1917–1921 рр. заслуговує на увагу та докладне вивчення, оскільки становлять перлини державно-правової скарбниці України.

1. Передумови та початок Української революції. Створення Української Центральної Ради

Передумови початку Української революції

❖ Новий спалах політичної активності, національної свідомості та активності на українських землях у складі Австро-Угорської та Російської імперій у кінці XIX – на початку XX ст.

❖ Виникнення політичних партії та організацій, зокрема:

- січень 1900 р. – Революційна Українська партія (РУП), засновники Д. Антонович, О. Русів, М. Порш;
- 1900 р. – Українська соціалістична партія (УСП) – ліворадикальна політична партія, заснована журналістом Б. Ярошевським;
- 1902 р. – Українська національна партія (УНП) на чолі з М. Міхновським;
- 1904 р. – Українська соціал-демократична «Спілка»;
- 1904 р. – Українська демократична партія (УДП), лідери В. Антонович, П. Житецький, Є. Тимченко, В. Чехівський, Є. Чикаленко;
- 1905 р. – Українська соціал-демократична партія (УСДП) під проводом М. Порша, Л. Юркевича, І. Мазепи, В. Винниченка;
- грудень 1905 р. – Українська радикально-демократична партія (УРДП; Українська демократично-радикальна партія;

УДРП) – українська ліберально-демократична партія, яка утворилася шляхом об'єднання Української демократичної партії (УДП) та Української радикальної партії (УРП). Лідери Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький, Ф. Матушевський, Є. Чикаленко. 25 червня 1917 відбулася конференція УРДП, на якій її було перейменовано на Українську партію соціалістів-федералістів;

- Товариство Українських поступовців (ТУП) – на чолі з М. Грушевським. Нелегальна міжпартійна громадсько-політична організація ліберально-демократичного характеру, яка протягом 1908–1917 рр. стояла на чолі українського громадсько-політичного життя;
- Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП), очолювана В. Винниченком;
- Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР, українські есери) – ліва українська політична партія, разом з УСДРП найбільш масова і впливова в період Української революції 1917–1921 рр.

❖ Піднесення освітнього рівня українського населення після революції у Росії у 1905–1907 рр. (було дозволено видавати україномовну літературу, утворювати українські культурні товариства, установи, З'явилися українські видавництва, культурно-просвітницькі товариства («Просвіта»), музичні й театральні колективи).

❖ Діяльність української фракції депутатів у Державній думі – представницькому законодавчому органі в Російській імперії.

❖ Напружена соціально-економічна та політична ситуація на українських землях унаслідок Першої світової війни.

❖ Лютнева революція 1917 року – буржуазно-демократична революція в Російській імперії, яка ліквідувала у країні монархію. Звістка про повалення самодержавства стала поштовхом для піднесення національно-визвольного руху українського народу.

Етапи Української революції 1917–1921 років:

❖ **березень 1917 р. – квітень 1918 р.** Утворення та діяльність Української Центральної Ради, проголошення її Універсалів. Проголошення та існування Української Народної Республіки.

❖ **29 квітня – 14 грудня 1918 р.** Проголошення та існування Української держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським.

❖ **грудень 1918 р. – листопад 1921 р.** Встановлення влади Директорії УНР, розгортання та придушення масштабного повстанського руху.

❖ **1 листопада 1918 р. – 18 липня 1919 р.** Утворення та існування Західноукраїнської Народної Республіки.

Початок Української революції.

Активні сили українського визвольного руху в перші ж дні Лютневої революції поставили на порядок денний питання про утворення українського національно-культурного і політичного центру.

17 березня (за новим стилем) 1917 року створено Українську Центральну Раду (далі УЦР) – представницький орган українських політичних, громадських і культурних організацій, а після проголошення Української Народної Республіки (далі – УНР) – перший революційний парламент, вищий законодавчий орган держави.

До складу Центральної Ради увійшли:

- Українська народна партія (УНП);
- Товариство українських поступовців (ТУП);
- Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР);
- Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП);
- Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ);
- студентські спілки, військові організації, представники духовенства, творчої інтелігенції.

27 березня Головою УЦР був обраний Михайло Грушевський – історик, організатор української науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, політичний, громадський і державний діяч, який тоді перебував у Москві в засланні.

Заступниками голови стали Федір Крижанівський, Дмитро Дорошенко та Дмитро Антонович. У квітні 1917 року на Всеукраїнському національному конгресі заступниками голови УЦР обрали Сергія Єфремова та Володимира Винниченка.

Заснування УЦР фактично стало початком української революції XX ст.

Етапи трансформації УЦР:

- 17 березня – 10 червня 1917 р. – національно-політичний блок партій і організацій;
- 19 червня – 7 листопада 1917 р. – формування на базі УЦР представницького, національного органу влади;
- 7 листопада 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – перетворення УЦР у вищий державний законодавчий орган влади парламентського типу (передпарламент).

Структура УЦР

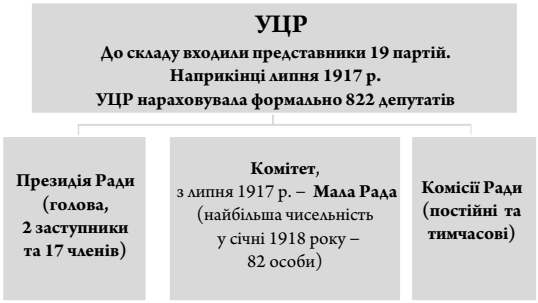

Характерні риси УЦР як прообразу парламенту України

Від першого універсалу в актах УЦР даються такі визначення, як *«законодавчий орган», «представницький орган», «революційний, демократичний парламент»*.

УЦР проголошувалася *тимчасовим органом*, який мав передати владу Установчим зборам.

УЦР формувалася не шляхом загальних виборів, а на підставі *делегування до її складу представників партій та організацій*.

Періодизація діяльності Центральної Ради:

1. Березень-початок червня 1917 р. – становлення УЦР, формування її складу, боротьба за демократизацію й українізацію, співробітництво з Тимчасовим урядом, кристалізація ідеї автономії України у складі Росії.

2. Кінець червня – початок жовтня 1917 р. – поглиблення процесу державного будівництва в Україні на засадах автономно-федеративного принципу, легітимізація автономії в умовах досягнення тимчасового компромісу з Тимчасовим урядом

3. Жовтень 1917 р. – січень 1918 р. – боротьба за владу з центральним більшовицьким урядом.

4. Березень – 28 квітня 1918 р. – існування формально самостійної Української Народної Республіки під протекторатом Німеччини й Австро-Угорщини.

Етапи доби УЦР залежно від домінувальних у державотворчому процесі ідей:

перший – *автономістський* (березень 1917 р. – січень 1918 р.);

другий – *самостійницький* (січень – квітень 1918 р.).

Першим документом УЦР була відозва «До українського народу», видана 22 березня 1917 р., в якому вона повідомляла його про своє утворення та закликала населення до спокою, згуртування, організації політичних, економічних і культурних товариств.

29 березня 1917 року у Києві *утворено військову громадсько-політичну організацію самостійницького спрямування – Український військовий клуб ім. Гетьмана П. Полуботка та проголошено створення Першого українського полку ім. Б. Хмельницького.* Зазначена подія стала початком організації українського війська (українізації військових частин) та популяризації ідеї створення власної держави.

Етапи організаційного становлення УЦР

1 квітня 1917 року – перший публічний прояв громадсько-національної активності, проведення понад 100-тисячної **маніфестації «Свято свободи»** на підтримку УЦР, що закінчилася мітингом.

Прийнята резолюція: вимога скликати Установчі збори Росії та домагатися автономії України.

Багатотисячні українські маніфестації відбулися в Катеринославі, Одесі, Харкові, Полтаві, Чернігові та інших містах з гаслами «Автономію Україні!», «Хай живе федеративна республіка!», «Вільна Україна у вільній Росії!» тощо.

19–21 квітня 1917 року – відбувся Всеукраїнський національний конгрес за участю 1500 делегатів (700 – із вирішальним голосом, 200 – із дорадчим і 600 – запрошених та гостей).

Причини скликання Всеукраїнського національного конгресу:

– наростання українського національно-визвольного руху;

– необхідність перетворити Центральну Раду, що була представлена київськими національними громадськими організаціями, на всеукраїнський політичний центр, який мав стати організаційним центром у відродженні української державності, представницьким органом всього українського народу;

– ведення боротьби за широку національно-територіальну автономію у складі Російської демократичної республіки.

Ухвалені рішення:

– про національно-територіальну автономію України у складі федеративної та демократичної Росії та забезпечення прав національних меншин, котрі живуть на українській землі;

– єдиною формою державного устрою Росії визнав федеративну демократичну республіку, висунув вимоги національно-територіальної автономії України;

– визначив організаційні принципи діяльності УЦР;

– Головою Центральної Ради таємним голосуванням був обраний Михайло Грушевський, його заступниками Володимир Винниченко та Сергій Єфремов.

УЦР обрала Виконавчий комітет, який від липня 1917 року називався Малою Радою.

Значення:

– перетворив УЦР на всеукраїнський представницький орган із законодавчими повноваженнями;

– продемонстрував високу активність громадських і політичних сил України, які прагнули відродити національно-територіальну автономію України;

– перехід від процесу створення національної владної структури до етапу боротьби за автономію України.

Солдати, селяни і робітники були основними верствами, на яких стояло тогочасне українське суспільство. Щоб остаточно утвердитися при владі, Центральна Рада мала здобути переконливу підтримку представників усіх цих трьох категорій.

18–21 травня 1917 року відбувся Перший Всеукраїнський військовий з'їзд. У його роботі взяли участь понад 900 делегатів від усіх фронтів, Балтійського і Чорноморського флотів, які представляли понад 1,5 млн військових українців.

Рішення з'їзду:

- відзначив провідну роль УЦР у справі організації українського національного руху і визнав її єдиним органом, покликаним вирішувати всі справи, які стосуються України у відносинах із Тимчасовим урядом;
- ухвалив розпочати створення української армії, для чого в тилових військових частинах українці-військові мали виділятися в окремі національні підрозділи;
- для будівництва української армії обрав Український генеральний військовий комітет (УГВК) у складі 18 осіб, який очолив С. Петлюра.

Рішення з'їзду мали важливе **значення** для розвитку українського національного руху у військах, сприяли зростанню національної свідомості українського народу.

10–15 червня 1917 року відбувся Перший Всеукраїнський селянський з'їзд. У роботі з'їзду взяли участь 2500 делегатів (які представляли всі губернії України та місцевості, де переважало українське населення (зокрема Кубань і Донщину).

Рішення з'їзду:

– прийняв рішення скасувати приватну власність на землю і передати її без викупу земельному фондові для розподілу серед селян;

– обрано Всеукраїнську раду селянських депутатів, створено її Виконавчий комітет (212 осіб), члени якого також увійшли до складу УЦР;

Значення: з'їзд спонукав УЦР приступити до вирішення аграрного питання. Селянство стає активним чинником державотворчого процесу.

24–27 липня 1917 року відбувся Перший Всеукраїнський робітничий з'їзд. У зібранні взяли участь від 300 до 400 робітничих делегатів, які представляли близько 40 тис. робітників з України та українських

робітників з-за її меж. У з'їзді взяли участь переважно працівники дрібних підприємств і ремісники, тоді як колективи великих заводів і фабрик були представлені слабко.

Рішення з'їзду:

– висловив підтримку УЦР;

– обрав Всеукраїнську раду робітничих депутатів у числі 100 осіб (70 членів УСДРП і 30 УПСР), які увійшли до складу Центральної Ради.

Однак робітництво так і не стало важливою рушійною силою Української національно-демократичної революції 1917–1921 років.

Крім того, **склад Центральної Ради був поповнений представниками майже всіх національних меншин, котрі проживали в Україні:** росіянами, євреями, поляками та ін. Вони становили 30 % депутатського корпусу Ради, що налічував понад 800 депутатів. У складі Малої Ради цих представників було 18 (на 40 українців).

Таким чином, відбулося організаційне та ідейне оформлення національного руху, а УЦР здобула всенародну підтримку і стала очільником боротьби за політичне самовизначення українського народу.

2. Державно-правовий розвиток Української Народної Республіки

18–23 червня 1917 року відбувся Другий Всеукраїнський військовий з'їзд.

Рішення з'їзду:

– ухвалив негайно приступити до організації самостійних державних і військових структур, прискорити українізацію армії.

– обрав Всеукраїнську раду військових депутатів (132 особи), яка була кооптована до Центральної Ради.

Значення з'їзду: діяльність з'їзду спонукала Центральну Раду до проголошення І Універсалу.

Рішення УЦР, спрямовані на відродження української державності

Універсали УЦР – державно-політичні акти УЦР, що видавалися протягом 1917–1918 років і стали важливим елементом розбудови національної державності України.

❖ **23 червня 1917 року ухвалено *Перший універсал* УЦР** – «Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущого» (оголошений на Другому Всеукраїнському військовому з'їзді). Був відповіддю УЦР Тимчасовому урядові на його негативне ставлення до автономної України.

Основні положення Першого Універсалу:

- Проголошення автономії України у складі Росії.
- Джерелом влади в Україні є український народ.
- Управління Україною мають здійснювати Всенародні Українські Збори (сейм чи парламент).
- Українські Збори приймають закони, і лише ці закони діють на території України.
- Висловлювалася надія, що неукраїнські народи, що проживають на території України, разом з українцями будуть будувати автономний устрій.

З виданням першого державницького нормативного документа всеукраїнського значення УЦР починає активне застосування наданих їй повноважень у процесі державотворення.

Наступним державотворчим заходом стало створення 28 червня 1917 року Комітетом Центральної Ради першого тимчасового революційного уряду **Генерального секретаріату у складі 14 секретарств та генерального писаря** (голова В. Винниченко, заступник – С. Єфремов, генеральний секретар військових справ – С. Петлюра).

Одним з головних наслідків ухвали Першого універсалу було те, що Тимчасовий уряд Росії прислав делегатів для переговорів, результатом яких стало визнання УЦР крайовим органом російського уряду та поява наступного Універсалу.

Другий універсал УЦР ухвалений 16 липня 1917 року, який зафіксував наслідки домовленостей між УЦР і Тимчасовим урядом:

- Тимчасовий Уряд визнавав УЦР і Генеральний Секретаріат як крайовий орган України і водночас Генеральний Секретаріат ставав органом центрального уряду;
- УЦР визнавала Всеросійські установчі збори, а до їх скликання зобов'язувалася не робити самовільних кроків до здійснення автономії України.

Основні положення Другого Універсалу:

- Центральна Рада має поповнитися представниками від інших народів, які живуть на Україні.
- Поповнена Центральна Рада утворює Генеральний Секретаріат, склад якого затверджує Тимчасовий Уряд.
- Центральна Рада починає розробку закону про автономічний устрій України, який має бути затверджений Установчими Зборами. До затвердження цього закону УЦР зобов'язується не здійснювати автономії України.
- Формування українського війська здійснюється під контролем Тимчасового Уряду.

Другий універсал УЦР вважається відступом від попереднього документа, оскільки став компромісом між ЦР та петроградським Тимчасовим урядом.

У той же час ***Тимчасовий уряд визнавав Центральну раду як регіональний представницький орган (чергове закріплення державотворчого процесу України).***

17 серпня 1917 року петроградський уряд затвердив «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріату»:

– Генеральний секретаріат перетворювався на краєвий орган в Україні;

– його юрисдикцію було обмежено 5 губерніями (замість 9);

– Генеральному секретаріату не було дозволено вести військові, продовольчі, судові справи, розвивати закордонні відносини, керувати транспортним сполученням і зв'язком (телеграф, пошта);

– кількість секретарів зменшено до 7, при цьому 4 з них мали бути неукраїнцями (запроваджено квоту), тощо.

Більшовицький жовтневий переворот 1917 р. у Росії, його наслідки:

– зумовив поширення у країні в цілому, і в Україні зокрема, безладдя і руїни;

– радикалізація автономістських і самостійницьких настроїв представників УЦР;

– ухвалення резолюції, в якій Центральна Рада висловилася проти більшовицького повстання у Петрограді.

❖ **Після повалення Тимчасового уряду 20 листопада 1917 р. Центральна Рада прийняла Третій Універсал, який проголосив Українську Народну Республіку (УНР),** формально зберігаючи федеративний зв'язок з революційною Росією (не більшовицькою). Уся влада в Україні закріплювалася за Центральною Радою та Генеральним секретаріатом. Майбутня доля держави мала визначитися на Установчих зборах.

Межі УНР визначалися територією 9 губерній (Волинь, Катеринославщина, Київщина, Поділля, Полтавщина, Харківщина, Херсонщина та північна частина Таврії) і тих повітів Воронезької, Курської та Холмської губерній, де більшість населення становили українці. Але ті повіти мали проголосувати за входження до УНР.

Ключовий результат: проголошення автономії України.

Прийняття Третього Універсалу завершило юридичне оформлення державно-правового статусу України.

Основні положення Третього Універсалу:

- Відтепер Україна стає Українською Народною Республікою.
- Намагатися, щоб Російська Республіка стала федерацією народів.
- Центральна рада перебирає всю владу до Установчих зборів України.
- Скасувати право власності на сільськогосподарські землі. Ця земля належить трудящим і має перейти до нього без викупу.
- Запровадити 8-годинний робочий день.
- Вжити заходи щодо мирного завершення Першої світової війни: закликати Антанту та Центральні держави до мирних переговорів.
- Скасувати смертну кару. Амністувати політичних в'язнів. Реформувати судову систему.
- Передбачено появу «національно-персональних» автономій для росіян, євреїв, поляків і інших національностей.
- Вибори до Установчих зборів України призначити на 9 січня 1918 року, початок їхньої діяльності 22 січня 1918 року.

У грудні 1917 р. відносини між УНР і Раднаркомом Російської Федерації переросли у відкритий збройний конфлікт.

17 грудня 1917 р. Російський Раднарком РРФСР видав «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради». Цей ультиматум був грубим втручанням Раднаркому у внутрішні справи України.

24–25 грудня 1917 року прихильники більшовиків та лівих есерів провели у Харкові Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, який, визнаючи Україну федеративною частиною Російської республіки, оголосив Центральну Раду поза законом, передавши всю повноту влади тільки Всеукраїнському з'їздові Рад, а на місцях – Радам робітничих, селянських і солдатських депутатів. Україна оголошувалася Республікою Рад.

25 грудня 1917 року більшовицькі війська почали наступ на територію України. Почалася перша російсько-більшовицька війна проти УНР.

Загроза з боку більшовицької Росії спонукала Центральну Раду 22 січня 1918 р. ухвалити Четвертий Універсал, який проголошував державну самостійність УНР.

Причини ухвалення Четвертого Універсалу:

– необхідність надання формальної правомочності делегації УНР підписати у Бресті мирний договір з австро-німецьким блоком;

– у зв'язку з остаточною втратою сподівань на створення Всеросійськими Установчими зборами федерального уряду.

Основні положення Четвертого Універсалу:

- УНР – самостійна суверенна держава українського народу.
- Генеральний секретаріат перейменовано на Раду Народних Міністрів.
- Рада Народних Міністрів негайно приступає до раніше започаткованих мирних переговорів із Центральними державами та організовує боротьбу проти більшовиків і «інших напасників, що нищать та руйнують наш край».
- Має з'явитися закон про передачу трудящим землі без викупу з терміном реалізації – до початку весняних робіт. Лісові, водні ресурси та надра підпорядковані УНР як майно трудящих республіки.
- Промисловість, що виробляє продукцію для воєнних потреб, має перейти на випуск товарів народного споживання.
- Держава монополізує міжнародну торгівлю (імпорт, експорт) з метою контролю внутрішніх цін.
- У банківській системі заборонено всі операції, що пов'язані з фінансовими спекуляціями. Дозволяється кредитувати населення та підприємства для підтримки людей і суб'єктів господарювання.

Наслідки:

- проголошення незалежної УНР дозволило українській делегації виступити повноцінним учасником мирних переговорів у Берестечку (Бресті);
- у підсумку укладено мир з Центральними державами, більшовицькі війська змушені були відступити;
- сприяло відновленню української влади на більшості території УНР.
- Звільнивши з допомогою іноземних військ територію України від більшовиків, Центральна Рада потрапила у залежність від німецького та австрійського військового командування. Спроби політичного керівництва УЦР продовжувати ліводемократичний курс, накреслений ІІІ і ІV Універсалами, викликали невдоволення і роздратування окупаційного командування.

Органи місцевої влади та місцевого самоврядування в УНР

Керівництво всією системою органів самоврядування здійснювало Генеральне секретарство (з квітня 1918 року – департамент місцевого самоврядування Міністерства внутрішніх справ).

6 березня 1918 р. – Закон УНР «Про розподіл України на землі»:

– передбачав адміністративну реформу: УНР складалася б з 32 земель, утворених за історико-етнографічною ознакою (Волинь, Холмщина, Запоріжжя). Відповідно з новим адміністративно-територіальним поділом повинна була будуватись система органів місцевої влади, які були визначені ст. 5 Конституції УНР від 29 квітня 1918 року;

– цю систему складали: землі, волості, громади, їм надавались права широкого самоврядування. За ст. 26 Конституції УНР радам і управам громад, волостей і земель «належала єдина безпосередня місцева власть»;

– оскільки реформа не була втілена в життя, то до квітня 1918 р. в УНР як державна адміністрація діяли комісари, що стояли на чолі управ, та ради депутатів різних рівнів і земельні комітети як органи місцевого самоврядування.

Загалом як центральні, так і місцеві органи влади періоду «першої» УНР перебували в стадії зародження і становлення, їхньому розвитку завадили як внутрішні так і зовнішні чинники.

Судова система УНР

Процес розбудови судової системи УНР доби Центральної Ради відбувався впродовж 1917 – початку 1918 рр. До жовтня 1917 р. система судочинства на українських землях була тотожною загальноімперській.

Після проголошення ІІІ Універсалу Центральна Рада приступила до формування власної судової системи.

15 грудня 1917 р. Центральна Рада прийняла закон про утворення Генерального суду. Відповідно до першої статті закону: «Генеральний суд складається з трьох департаментів – цивільного, карного і адміністративного і виконує на цілій території України всі функції, належні досі Правительствующему Сенатові в справах судових і в справах нагляду над судовими установами… ».

Організація і порядок діяльності суду визначалися до прийняття Всеукраїнськими Установчими зборами конституції УНР.

Члени Генерального суду (всього 15) обиралися Центральною Радою за поданням Генерального секретаріату і мали звання генеральних суддів. Конкретну справу склад суддів доручав вести одному з них.

У складі Генерального суду діяла прокуратура («прокураторія»), яку очолював старший прокурор.

Закон «Про умови обсадження і порядок обрання суддів Генерального і апеляційних судів» від 23 грудня 1917 р. обумовив обрання всіх суддів УЦР більшістю в 3/5 голосів.

17 грудня 1917 р. УЦР затверджує закон «Про заведення апеляційних судів»: передбачалося створення 3-х апеляційних судів – Київського, Харківського, Одеського.

Лютий-березень 1918 р. – початок створення військово-революційних судів (право створення надавалося головним губернським комендантам (посади запроваджено 14 лютого 1918 р.)).

Згідно з «Інструкцією військовому революційному судові» (5 березня 1918 р.) їх підсудність поширювалася на всіх військових та цивільних громадян УНР у випадках вчинення ними таких злочинів, як: убивство, підпал, зґвалтування, грабіж та розбій.

«Наказ про Військові Суди» від 23 квітня 1918 р. – створення військових судів на території УНР для розгляду злочинів і провин з боку виключно військових осіб.

Продовжували існувати (й частково діяти) суди, запроваджені в Російській імперії судовою реформою 1864 р.:

- дільничні мирові суди та з'їзди мирових судів – як апеляційна інстанція;
- окружні суди:
  а) суди загальної підсудності;
  б) у складі 3-х суддів, а важкі кримінальні – ще 12 присяжних засідателів;
- волосні суди – формально існували до початку березня 1918 р.

Правоохоронні органи

До березня 1918 року на території УНР залишалися діючими ті правоохоронні органи, зокрема міліція, які були сформовані Тимчасовим урядом та діяли на підставі ухвалених ним нормативно-правових актів («Тимчасове положення про міліцію» Тимчасового уряду).

Законом «Про передачу міліції м. Києва в розпорядження Міністерства внутрішніх справ» від 5 березня 1918 року скасовувалася підлеглість міліції столиці УНР м. Києва Київському міському самоврядуванню і вся міліція переходила в безпосередню підлеглість і розпорядження Міністерства внутрішніх справ.

Законодавча діяльність Української Центральної Ради

УЦР упродовж існування УНР (до кінця квітня 1918 р.) прийняла майже 100 правових актів різного державотворчого спрямування.

Етапи законотворчої діяльності:

Перший етап – квітень 1917 р. – листопад 1917 р.:

– законотворча діяльність мала політико-декларативний характер;

– основні досягнення – І та ІІ Універсали, Статут Генерального секретаріату (16 липня 1917 р.), нормативні документи – універсали, декларації, постанови, ухвали, рішення, резолюції, закони для створення в Україні «автономного устрою» та організації роботи над проєктом Української Конституції.

Другий етап – листопад 1917 р. – 29 квітня 1918 р.:

– створення законодавства, спрямованого на розбудову УНР, створення законодавчих основ для формування влади, армії, соціально-економічної системи країни на суверенних засадах;

– основні досягнення – III та IV Універсали, закони, які врегульовували відповідні аспекти державного будівництва, зокрема:

- Про виключне право Центральної Ради видавати з аконодавчі акти УНР», ухвалений 8 грудня 1917 р. – закріплювалося положення про те, що до сформування Федеративної Російської Республіки і утворення її Конституції право видавати закони для УНР належить виключно до компетенції Центральної Ради;
- «Про вибори до Установчих зборів УНР» затверджено УЦР 24–29 листопада 1917 р.;
- «Про порядок видання законів», ухвалений 8.12.1917 р., надавав законодавчі функції – УЦР, розпорядчі – Генеральному Секретаріату;
- «Про національно-персональну автономію», ухвалений 22.01.1918 р. – один із правових актів конституційного характеру в УНР, надавав представникам російської, єврейської і польської націй, які проживають в Україні, право на національно-персональну автономію;
- «Про громадянство УНР», ухвалений 02.03.1918 р., – згідно із законом колишні підданці російської імперії ставали громадянами УНР, набуваючи громадянських прав і свобод та приймаючи громадянські обов'язки;
- Циркуляр МВС «Про основи політики УНР», ухвалений 04.03.1918 р.;
- «Про державну символіку УНР», ухвалений 12.03.1918 р. – затверджував державний герб (тризуб Володимира Великого) та жовто-синій прапор;
- Закон «Про державну мову», ухвалений 24.03.1918 р. – визначав, що державною мовою УНР є українська.

Цивільне, земельне, фінансове, трудове та кримінальне законодавство.

Цивільне право:

- базувалося на X томі Зводу законів Російської імперії;
- приватна власність на землю заперечувалася (в нормативних актах УЦР не використовувалося поняття «право володіння», а лише «порядкування» та «користування»).

Земельне право:

- третім Універсалом скасовувалася приватна власність на землю;
- четвертий Універсал декларував передати землю тим, хто на ній працює без викупу, але й без права власності, а лише користування та розпорядження.
- «Тимчасовий Земельний закон УНР» від 18 січня 1918 р. – узаконив вищеназвані положення.

Фінансове право:

- «Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР» від 01 січня1918 р. – яким передбачався випуск державних кредитових білетів УНР;
- Закон «Про грошову одиницю, биття монети та друк Державних кредитових білетів» від 1 березня 1918 року – запроваджено нову грошову одиницю – гривню, яка поділялася на 100 шагів і дорівнювала 1/2 карбованця;
- Закон «Про випуск зобов'язань державної скарбниці УНР», ухвалений 13.01.1918 р.;
- Закон «Про тимчасові розписки видатків УНР», ухвалений 11.04.1918 р.

Трудове право:

Закон «Про 8-годинний робочий день», ухвалений 25 січня 1918 р., вважається першою спробою створення власного трудового законодавства:

- визначав тривалість робочого часу – 48 годин на тиждень;
- регламентував особливості найму та праці жінок і неповнолітніх, нічні й понаднормові роботи, працю на шкідливому виробництві;
- встановлював святкові дні тощо.

Кримінальне право:

- єдина система кримінального права за доби УЦР так і не склалася;
- у повному обсязі діяли норми ЗЗ (т. 15), Кримінального уложення 1903 р. та Тюремного статуту;
- Третій Універсал (скасовано смертну кару, спеціальними законами впроваджено амністію політичним в'язням та встановлено покарання учасникам війн і повстань проти УНР).

Вінцем державотворчої діяльності УЦР стала прийнята нею 29 квітня 1918 р. Конституція УНР.

Конституційний процес УЦР розпочала відразу ж після проголошення Першого Універсалу створенням конституційної комісії у складі 100 осіб на чолі з М. Грушевським. Основний Закон УНР мав бути схваленим Всеукраїнськими Установчими зборами.

***29 квітня 1918 р. УЦР затверджує положення Конституції УНР або Статуту про державний устрій, права і вільності УНР,* яка складалася з 8 розділів, 83 статей.**

Основні положення:

- народ України – джерело влади;
- Всенародні збори України – вища законодавча влада;
- за формою державного устрою УНР – парламентська республіка;
- поділ влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову;
- Рада Народних Міністрів – виконавча влада;
- Генеральний суд – судова;
- місцеві органи влади: виборні ради та управи громад, волостей і земель;
- демократичні вибори: захист прав людини;
- демократичні виборчі права (окрім божевільних);
- в окремих випадках передбачалась можливість обмеження (не більше ніж на три місяці) політичних прав і свобод.

Не розроблені положення про:

- державну символіку;
- принципи внутрішньої та зовнішньої політики;
- порядок обрання місцевих органів влади та управління тощо.

Значення:

- незважаючи на те, що Конституція УНР фактично не діяла, вона виконала функцію національної ідеї, що об'єднувала сучасників;
- текст документа враховував найкращі досягнення світової та вітчизняної правової науки, а за рівнем «демократичності» багато в чому перевищував усі сучасні йому конституції;
- не поступався чинним тоді законам за ступенем правової культури та юридичної техніки.

Сприяючи планам Української Громади генерала Скоропадського, яка відстоювала необхідність силової зміни влади, 28 квітня 1918 року німецький підрозділ зупинив засідання Центральної Ради, фактично заблокувавши її роботу. До вечора **29 квітня 1918 року** гетьманці перебирали контроль над більшістю адміністративних та урядових установ Києва і **Центральна Рада перестала існувати як інституція.**

Причини падіння Центральної Ради

Внутрішні чинники:

– складні умови діяльності: господарська розруха, безладдя, анархія;

– неспроможність запропонувати програму, яка згуртувала б усі верстви українського населення;

– невдоволення політикою УЦР заможних верств населення (підприємців, поміщиків, заможних селян);

– нехтування необхідністю створити регулярну боєздатну українську армію.

Зовнішні чинники:

– байдужість країн Антанти до долі України;

– фактична окупація німецькими військами території України, конфлікт УЦР із німецько-австрійською окупаційною адміністрацією;

– ідеологічний та військовий тиск з боку більшовиків.

3. Держава і право Української держави за гетьмана П. Скоропадського

29 квітня 1918 року Всеукраїнський хліборобський з'їзд за участі понад 6 тисяч делегатів проголосив колишнього царського генерала, великого землевласника, нащадка козацької старшини П. Скоропадського гетьманом України.

Це був фактично державний переворот, узгоджений з представниками німецької військової адміністрації. Центральна Рада була розігнана гетьманськими військами за підтримки окупаційних військ.

Основні причини гетьманського перевороту:

- нездатність Центральної Ради опанувати ситуацію і досягти необхідного рівня державного та економічного розвитку;

• криза соціальної політики Центральної Ради й неприйнятність цієї політики поміщиками, промисловцями та іншими верствами населення;

• втрата авторитету Центральної Ради серед широких верств населення в умовах окупації;

• господарська розруха, безладдя, анархія, зволікання Центральної Ради з проведенням аграрної реформи;

• відсутність боєздатної регулярної української армії і нерозуміння Центральної Ради про необхідність її створення;

• суперечки всередині фракцій і протиріччя між лідерами Центральної Ради;

• зацікавленість окупаційної адміністрації у владі, спроможній виконати зобов'язання щодо постачання продовольства і сировини державам Четверного союзу (передусім Німеччині).

УНР припинила своє існування і на зміну прийшла **Українська Держава** – ***офіційна назва державного утворення, яке функціонувало на теренах України з 29 квітня по 14 грудня 1918 року.***

Форма державного правління – гетьманат, авторитарно-бюрократичний режим, з близькими до диктаторських повноваженнями глави держави.

Внутрішня політика гетьмана П. Скоропадського мала своєю основою три складові:

– відновлення приватної власності на землю та повернення її у товарний обіг;

– створення боєздатної армії;

– утвердження українського культурно-освітнього простору.

Законодавча діяльність та державне будівництво періоду Української Держави

29 квітня 1918 року гетьман П. Скоропадський видав конституційні акти, які визначали правову основу держави:

1. «Грамоту до всього українського народу», в якій:

– проголосив, що для забезпечення порядку і спокою він бере у свої руки всю повноту влади над Україною та оголосив себе Гетьманом всієї України;

– Центральна і Мала Ради, а також її місцеві органи та установи, земельні комітети оголошувались розпущеними, міністри УНР та їх заступники – звільненими;

– управління державою гетьман мав здійснювати через призначену ним Раду міністрів Української Держави;

– проголосив, що буде видано закон, установляючий порядок виборів до Українського Сойму;

– проголосив про відбудову приватної власності, надання селянам права викупу землі у великих землевласників, забезпечення прав робітничого класу, відродження в економічній, фінансовій сферах, торгівлі, розбудову промисловості.

2. «Закони про тимчасовий державний устрій України» – тимчасова конституція Української Держави.

Визначали державний устрій, компетенцію гетьмана, Ради міністрів Української Держави, Генерального суду, церкви, права та обов'язки громадян, а також законодавчу процедуру.

Гетьман – верховний правитель Української Держави.

Основні повноваження:

– затвердження законів;

– призначав і звільняв Отамана (голову) Ради міністрів разом з усім кабінетом;

– керував закордонними справами;

– Верховний воєвода армії та флоту;

– оголошував на тій чи іншій території воєнний, осадний або надзвичайний стан;

– відав помилуванням засуджених, податковою політикою тощо.

Рада Міністрів – гетьманський уряд, який формувався гетьманом.

Компетенція:

– координація та організація діяльності центральних органів управління;

– складалася з галузевих міністрів та Генеральної канцелярії, яку очолював Генеральний (державний) секретар;

– розробляла проекти законів, обговорювала і надавала на затвердження гетьманові.

Генеральний суд:

– вищий охоронний і захисний заклад і водночас вищий суд Української держави в судових та адміністративних справах;

– покладалися також обов'язки опублікування законів;

– Голова і члени Генерального суду призначалися гетьманом.

Спеціальний розділ «Права і обов'язки Українських козаків і Громадян»:

– робив наголос насамперед на обов'язках населення: захищати державний лад, сплачувати податки й мито та відбувати інші повинності.

«**Закони про тимчасовий державний устрій України**» гарантували:

– недоторканність особи;

– недоторканність житла;

– вільне пересування, обрання місця мешкання і праці;

– свободу зібрань;

– свободу слова і друку;

– свободу об'єднання в громадські організації;

– свободу віросповідання, але «первенствуючою» в Українській Державі визнавалася православна християнська віра.

Законодавча процедура.

Закони, які приймались Українською Державою:

– проголошувались обов'язковими для всіх українських громадян та іноземців, які перебувають в її межах;

– набували чинності після опублікування;

– незнання закону не позбавляло винного відповідальності за його порушення;

– проекти законів розроблялися в міністерствах, обговорювалися і схвалювалися на засіданнях Ради Міністрів, а потім передавалися на затвердження гетьманові;

– право офіційного тлумачення законів надавалося членам уряду, але таке тлумачення підлягало попередній ухвалі Радою Міністрів.

Державний устрій Української Держави

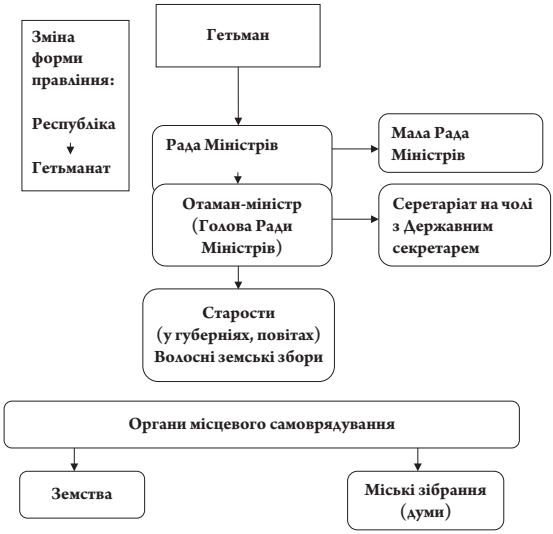

Судова система:

- Закон «Про утворення державного Сенату» від 8 липня 1918 року;
- Закон «Про Судові палати та Апеляційні суди» 8 липня 1918 року.

- ***Прокуратура*** підпорядковувалася міністру юстиції, який одночасно займав посаду Генпрокурора.
- ***Нотаріат***. Головні нотаріуси діяли при судових палатах у Києві, Харкові та Одесі, їх призначав міністр юстиції. Нотаріальні контори діяли в губернських та повітових центрах.
- ***Поліція***. У травні 1918 р. – Тимчасовою постановою Ради Міністрів від 18 травня 1918 р. міську і повітову міліцію реформовано в Державну варту (поліцію), що підпорядковувалася губернським і повітовим старостам. За законом про Статут Української Державно варти від 9 серпня 1918 р., на 400 осіб населення мав припадати один вартовий.

Функції: охорона громадського порядку, дізнання, слідство, оперативна робота.

- ***Військове будівництво:***

– формування дієвих збройних сил Української Держави (планувалося створити 8 територіальних корпусів і 5 кінних дивізій; загальна чисельність армії в мирний час мала становити 310 тисяч осіб);

– 24 липня 1918 р. – ухвалено Закон про загальний військовий обов'язок і затверджено план організації армії;

– для підготовки офіцерських кадрів відновлювалися військова академія та кадетські школи;

– створення Українського козацтва як воєнізованої структури українського суспільства.

– реалізувати плани розбудови збройних сил гетьману не вдалося.

- ***Економічна політика, фінансова система:***

– в основі принципи підприємництва і приватної власності;

– стимулювання розвитку виробництва, боротьба з безробіттям;

– державне фінансування підприємств і заохочення до співпраці вітчизняних підприємців, громадські роботи;

– введення та зміцнення національної валюти (карбованець, згодом гривня), налагоджено грошовий обіг, функціонування Державної скарбниці, створення Українського державного банку, митної та податкової служб, відновлення державної цукрової і горілчаної монополії;

– намагання організувати систему збору податків (до кінця здійснити не вдалося);

– прийняття першого державного бюджету як узагальненого кошторису – першого в історії України.

• ***Аграрна політика*** – спрямовувалась на поширення одноосібного міцного селянського господарства:

– відновлювалося право поміщиків на землю;

– дозволяється купівля-продаж землі;

– відчуження земель за дійсною їх вартістю від великих землевласників і наділення земельними ділянками малоземельних селян;

– для розв'язання конфліктів між землевласниками та селянами засновано земельні комісії на рівні губерній і повітів.

Здійснювалась жорсткими методами, що було зумовлено необхідністю виконання зобов'язань перед окупаційними військами Німеччини щодо поставок хліба.

«Закон про заходи боротьби з розрухою сільського господарства» від 8 липня 1918 р.:

– губернським земельним комітетам надавалося право примусово залучати місцеве населення до виконання термінових сільськогосподарських робіт і встановлювати плату за роботу, використовувати «живий та мертвий сільськогосподарський інвентар» тих власників, які не повністю використовували його у своїх господарствах, для робіт в інших господарствах чи для перевезень державного значення;

– за ухиляння від виконання повинностей селянам загрожував арешт до трьох місяців і штраф до 500 карбованців;

– за псування чи нищення посівів та зібраного хліба, а також за самовільне припинення роботи та за підбурювання до таких вчинків встановлювалося покарання у виді тюремного ув'язнення на строк до одного року, або примусової праці на такий само строк.

Закон «Про передачу хліба врожаю 1918 р. у розпорядження держави» від 15 липня 1918 р.:

– держава монополізувала право розпоряджатися всіма наявними зерновими ресурсами;

– увесь хліб врожаю 1918 р., за винятком запасу на харчування і господарські потреби, власник повинен був здати державі у встановлений термін за твердими цінами.

Зовнішньополітичні відносини – Українська Держава мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах.

• **Національно-культурні та освітні досягнення – найбільш вагомі з усіх сфер державного життя Української держави:**

– протягом усього часу існування Гетьманату відкрито 150 українських гімназій, фінансованих державою;

– призначено 350 стипендій імені визначних українських письменників;

– на державний кошт були прийняті усі українські середні школи, створені українською громадськістю за доби Центральної ради, і водночас була створена ціла низка нових українських початкових шкіл та гімназій, які фінансувались державою;

– засновано два державних українських університети у Києві та Кам'янці-Подільському, історико-філологічний факультет у Полтаві, який мав трансформуватися в університет, українізовано Київський, Харківський та Одеський університети та Київську політехніку;

– для молодих учених, що мали вдосконалювати свої знання за кордоном, засновано 30 стипендій, на які виділялось 150 тис. крб;

– вершиною цієї національно-творчої діяльності було заснування Української Академії наук – найвищої наукової установи в Україні, яка перебувала у безпосередньому підпорядкуванні її верховній владі;

– створено Головне управління в справах мистецтва та національної культури, в підпорядкуванні якого перебували засновані в часи Гетьманату: Національний архів, Національна бібліотека, Національний музей, Український національний театр, Державний драматичний театр, Перша капела бандуристів та інші установи;

– у країні розгорнувся інтенсивний видавничий рух;

– повернення до національної церковної традиції України, намагання створити самостійну автокефальну церкву.

Законодавча діяльність Гетьманату

Розроблено спеціальну процедуру законотворчості – затверджував закони гетьман. Часто за основу ухвалених законів брали нормативно-правові акти царської Росії. Загалом, в Українській Державі було ухвалено понад 500 нормативних актів.

Найбільші успіхи уряд П. Скоропадського мав у розвитку конституційного права:

- *«Закон про тимчасовий державний устрій України»* (29.04.1918 р.) – визначав структуру та принципи функціонування Української держави на період до скликання Сейму;
- *«Тимчасовий закон про верховне управління державою… »* – створювався тимчасовий уряд - на випадок смерті чи хвороби гетьмана;
- *«Закон про заснування Державного Сенату»* – вищої судової інстанції;
- *«Закон про громадян ство Української держави»* (02.07.1918 р.):
  а) запроваджувався «нульовий варіант» – усі, хто жив в Україні на момент видання закону, ставали громадянами, діставали право за рік оформити його в органах влади;
  б) подвійне громадянство заборонялося.

Цивільне право:

- *«Про право купівлі і продажу земель поза міськими поселеннями» та «Про право на врожай 1918 р.»* – врегульовували взаємини селян з поміщиками та охороняли приватну власність на землю.

Правове забезпечення розвитку української культури та освіти: визнання української мови державною; створення Української Академії наук; початкової української школи.

Кримінальне право:

1) у сфері кримінального права відбулася відміна застарілих норм, уточнення чинних, оновлення апробованих;

2) 26 липня 1918 р. – постанова уряду, за якою притягали до кримінальної відповідальності осіб, що посягали на основи державного устрою та громадський порядок.

Категорії злочинів: зрада, шпигунство, вбивство, пограбування, зґвалтування, замах на життя і здоров'я гетьмана тощо.

3) 29 червня 1918 р. – уряд вніс уточнення до «Уложення про покарання виправні та кримінальні» – покарання до осіб, що нищили майно сільськогосподарський інвентар тощо.

4) 8 липня 1918 р. – ухвалено тимчасовий закон «Про заходи боротьби з розрухою сільського господарства», що дозволяв:

а) вилучити у селян сільськогосподарський інвентар, якщо він не використовувався на повну потужність;

б) примусове залучення селян до виконання термінових сільськогосподарських робіт з відповідною оплатою.

Отже, за доби Української держави було видано цілу низку нормативних актів, які мали як позитивні так і негативні наслідки.

Попри вкрай несприятливі внутрішні та зовнішні чинники, що стояли на заваді державного будівництва, Українська Держава за сім з половиною місяців свого існування досягла значних успіхів у всіх сферах економічного, суспільно-політичного та культурного життя країни.

З точки зору українського державотворення період існування Гетьманату, в порівнянні з іншими етапами національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., був найбільш плідним і конструктивним.

Унаслідок протигетьманського повстання, організованого радикальними лівими політичними силами, і під тиском антиукраїнських зовнішніх сил Українська Держава 14 грудня 1918 р. припинила своє існування.

4. Держава і право Української Народної Республіки доби Директорії

Директорія – верховний орган для керівництва повстанням проти Гетьманату, альтернативний орган влади в Україні, найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки. Діяв з 14 листопада 1918 року до 10 листопада 1920 року.

Основні етапи становлення:

– спочатку Директорія була тимчасовим революційним органом, що в ніч з 13 на 14 листопада 1918 створила на своєму засіданні президія Українського національного союзу для керівництва повстанням проти режиму гетьмана П. Скоропадського;

– після перемоги стала верховним державним органом Української Народної Республіки;

– складалася з п'яти членів – представників трьох політичних партій: від Української соціал-демократичної робітничої партії – В. Винниченко (голова Директорії), С. Петлюра, А. Макаренко; від Української партії соціалістів-революціонерів – Ф. Швець; від Української партії соціалістів-самостійників –О. Андрієвський.

Перебіг антигетьманського повстання:

– 14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський оголосив про формування свого кабінету, що повністю складався з російських монархістів, і видав «Грамоту до всіх українських громадян і козаків», що увійшла в історію як федеративна, за якою зобов'язувався об'єднати Україну з майбутньою небільшовицькою Російською державою;

– 15 листопада Директорія у своєму зверненні до українського народу закликала до повстання проти гетьмана, оголосивши його уряд неправомочним;

– поширення повстання по всій Україні змусило представників німецьких військ укласти угоду з Директорією, а гетьмана – зректися влади;

– 18 листопада 1918 р. війська Директорії розгромили гетьманські частини під с. Мотовилівкою;

– 14 грудня 1918 р. військові сили Директорії зайняли Київ і П. Скоропадський передав їй владу.

26 грудня 1918 року у київській пресі опублікована **Декларація Директорії Української Народної Республіки – перший програмний документ конституційного характеру Української Народної Республіки.** В ній було викладено основи соціально-економічної політики та державного устрою УНР, через що Декларацію вважають тимчасовою конституцією Української Народної Республіки.

Основні положення:

– повідомлялося про повалення режиму П. Скоропадського та відміну всіх його законів та постанов;

– відновлення Української Народної Республіки;

– влада в Україні могла належати лише класам працюючим – робітництву, селянству та трудовій інтелігенції;

– повернення земельного та робітничого законодавства Української Центральної Ради;

– верховною владою в Україні мав стати Конгрес трудового народу, що отримував «всі верховні права і повновласть рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки»;

– Директорія визнавалась тимчасовим верховним органом революційного часу, який, отримавши владу від народу, мав передати її народу в особі Трудового конгресу;

– у соціальній сфері за основу брався метод класового поділу суспільства: влада в Україні могла належати лише класам працюючим - робітництву, селянству та трудовій інтелігенції:

– стратегічною метою зовнішньої політики проголошувався цілковитий нейтралітет та мирне співіснування з народами всіх держав.

Основний напрям державного будівництва – розбудова республіки трудових рад як влади всіх трудящих, а не лише як форми диктатури пролетаріату.

26 грудня Директорія призначила уряд, який очолив соціал-демократ В. Чехівський. До складу уряду ввійшли всі політичні сили, що утворили блок політичних сил – Український національний союз (УНС).

Держава знову отримала назву Українська Народна Республіка. Директорія проголосила продовження політики УЦР.

Державний устрій Української Народної Республіки доби Директорії

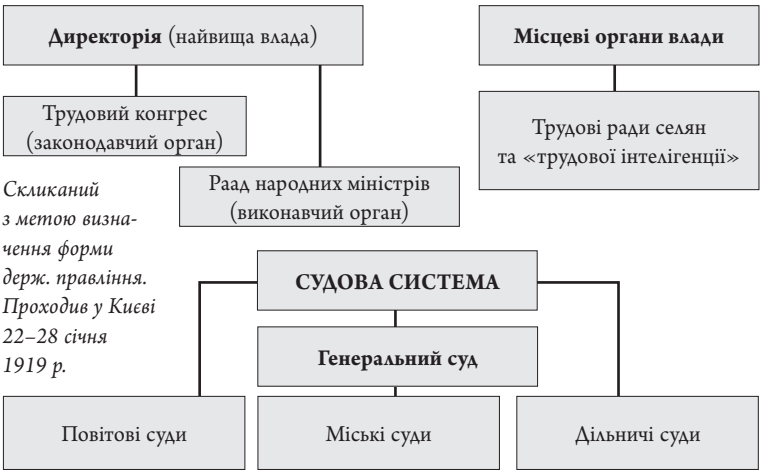

22 січня 1919 року на Софійському майдані в Києві в урочистій атмосфері відбулося проголошення Акта злуки УНР та ЗУНР в єдину незалежну державу. Наступного дня Акт злуки майже одностайно був ратифікований Трудовим конгресом України, надавши йому законного

юридичного характеру. Президента УНРади Євгена Петрушевича незабаром обрали до складу Директорії. ЗУНР після об'єднання з УНР змінила назву на Західна область Української Народної Республіки (ЗО УНР). Розпочалася активна співпраця між обома державними утвореннями в економічній, військовій та культурних сферах.

Проголошення Соборності УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року – історичний акт об'єднання українських земель в одній державі, що увінчав соборницькі прагнення українців розділених кордонами тогочасних імперій.

23–28 січня 1919 року відбулася перша сесія Конгресу Трудового народу України (Трудовий конгрес) за участю близько 400 делегатів, у т. ч. 36 депутатів від Української національної ради Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Таким чином, Конгрес Трудового народу України (Трудовий конгрес України) став повноправним виразником волі всього народу. Це свідчило про те, що вперше ***за територіальним представництвом усіх територій тогочасної України було сформовано повноважний орган, який вважається українським предпарламентом.***

Рішення Конгресу Трудового народу України:

– 23 січня 1919 конгрес затвердив ухвалу УНРади ЗУНР та Універсал Директорії УНР про об'єднання УНР та ЗУНР в єдину соборну Україну;

– 28 січня 1919 конгрес ухвалив резолюцію про владу – Універсал Трудового конгресу як проект тимчасової конституції України, в якому оголошувалося про вимушене тимчасове припинення діяльності ТКУ через наступ радянських військ на Київ;

– до наступної сесії конгресу верховна влада і оборона держави доручалися Директорії УНР, до її складу було введено представника від Наддністрянської України (Галичини, Буковини, Закарпатської України) президента УНРади ЗУНР Є. Петрушевича;

– закони, видані Директорією УНР, мали затверджуватися найближчою сесією Трудового конгресу;

– виконавча влада належала Раді народних міністрів Української Народної Республіки, яка призначалася Директорією та була підзвітна ТКУ (на час перерви засідань – Директорії УНР);

– Конгрес висловився проти диктатури пролетаріату та підтримав встановлення демократичного ладу в Україні;

– з метою його закріплення ТКУ пропонував підготовку «закону для виборів всенародного Парламенту Незалежної Соборної Української Республіки»;

– владу на місцях було доручено урядовим уповноваженим – комісарам, які мали діяти під контролем місцевих трудових рад, обраних пропорційно від робітників і селян;

– Конгрес заявив про потребу негайної всенародної боротьби за самостійну УНР проти інтервенції радянської Росії.

Ухвалена більшістю ТКУ резолюція згодом була опублікована як **«Закон про тимчасову владу в Українській Народній Республіці».**

Організація центральних і місцевих органів влади.

Законами 1920 р. передбачалося створення президентсько-парламентської республіки:

- Президент (Голова Держави);
- Державна Народна Рада;
- Сейм (парламент).

Проте бути реалізованими на практиці їм не судилося.

Місцеве управління:

- влада передавалася волосним, повітовим, губернським комісарам і отаманам, яких призначала Директорія;
- Директорії відновила вповні дореволюційні земські (зібрання та управи) і міські (думи і управи) органи самоврядування;
- майже скрізь діяли революційні ради робітничих і селянських депутатів;
- важливим і впливовим фактором на місцях залишалася отаманщина (влада місцевих авторитетів: Махно, Зелений та ін.).

24 червня 1919 р. затверджено «Інструкцію про тимчасову організацію влади на місцях», за якою губернський комісар призначав на посаду повітового комісара і затверджувався МВС; повітовий комісар призначав волосного. До їх повноважень входили:

- нагляд за виконанням розпоряджень центральної влади;
- організація мобілізаційних робіт;
- керівництво міліцією;
- право видавати обов'язкові постанови щодо охорони громадського порядку;

- здійснювати керівництво органами місцевого самоврядування.

Судова система УНР за доби Директорії:

- У судочинстві Директорія зберегла всі судові інститути, що існували за Центральної Ради.
- Діяв Генеральний суд, відновлено дію апеляційних судів, існував порядок виборів та призначення мирових суддів, діяли Надзвичайні Військові Суди.
- Судове законодавство «другої» УНР:
  а) Закон «Про поновлення роботи Генерального суду» (02.01.1919 р. – називався Найвищий суд);
  б) Закон «Про заведення апеляційних судів» (01.12.1917 р., прийнятий за доби УЦР);
  в) Закон «Про надзвичайні військові суди» (26.01.1919 р.)

Законодавча діяльність Директорії УНР:

- Законодавчий процес регламентувався Законом «Про порядок внесення і затвердження законів в УНР» від 14.02.1919 р.;
- Законопроект мав проходити такі стадії: міністерство – голова уряду – РНК – Державна канцелярія – Директорія.

З-поміж правових джерел вирізнялися:

- ***Закон «Про форму влади на Україні» (28.01.1919 р.); «Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР» (14.02.1920 р.); «Про державну мову» (03.10.1918 р.)*** – належали до актів конституційного характеру, якими врегульовувалися наріжні питання державного будівництва.
- ***Закон «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР» (12.11.1920 р.)*** – продовжив пошуки оптимальної моделі законотворчості, хоч і в ньому теж не було розмежовано повноважень Директорії з урядовими в законодавчому процесі.
- ***Закон «Про порядок внесення і затвердження законів в УНР» (14.02.1919 р.):*** а) спроба регламентувати законодавчий процес; б) не було визначено чітких критеріїв, яким мали відповідати різноманітні категорії нормативно-правових актів.
- ***Закон «Про відновлення гарантій недоторканості особи на території УНР» (25.02.1919 р.)*** – громадянин УНР підлягав переслідуванню волі «лише за передбачені належними законами злочинства … ».

- ***Закон «Про землю в УНР» (8.01.1919 р.)*** – скасовував приватну власність на землю.
- Відновлений 24.01.1919 р. Закон УЦР про національно-персональну автономію (не діяв у зв'язку з приходом більшовиків до влади).
-

Право УНР доби Директорії

Конституційне право. 1 червня 1920 р. Всеукраїнська Національна Рада вручила Директорії свій проект Конституції:

- артикул 2 передбачав можливість федеративного устрою України;
- передбачалася також і місцева автономія зі своїми представницькими органами, рівень компетенції якої мав визначити Державний Сейм;
- закладався етнографічний принцип при визначенні території Української держави.
- держава за формою правління ставала президентсько-парламентською республікою.

У цивільному й кримінальному праві використовувалися переважно закони царського уряду («33», т. 10 та т. 15, Кримінального уложення 1903 р., Військовий карний статут).

Доповненням до них слугували закони Директорії про боротьбу зі спекуляцією, про ліси, про землю, скасування приватної власності.

Кримінальне право. Серед кримінальних покарань переважали страта, в'язниця, каторга, конфіскація, штрафи.

Таким чином, законодавство УНР доби Директорії можна охарактеризувати як законодавство перехідного періоду, коли закони приймаються лише за необхідності «швидкого реагування» на конкретні обставини. Звідси й відсутність власних кодифікованих актів у галузі цивільного й кримінального законодавства.

Поступово втрачаючи задекларований колективний характер влади, 15 листопада 1919 року, коли більша територія України була захоплена радянськими військами, Директорія фактично розпалася – керівництво справами республіки перейшло до її голови та головного отамана Симона Петлюри, якому попри підтримку Польщі не вдалось врятувати УНР від поразки у війні з більшовиками.

У листопаді 1920 року УНР припинила своє існування як держава на території України.

5. Західноукраїнська Народна Республіка: формування держави, суспільний лад та право

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР, ЗО УНР) – українська держава, утворена в листопаді 1918 р. на захеідноукраїнських землях, що перебували у складі Австро-Угорської імперії.

22 січня 1919 року після проголошення Акта злуки УНР та ЗУНР в єдину незалежну державу змінила назву на Західна область Української Народної Республіки (ЗО УНР).

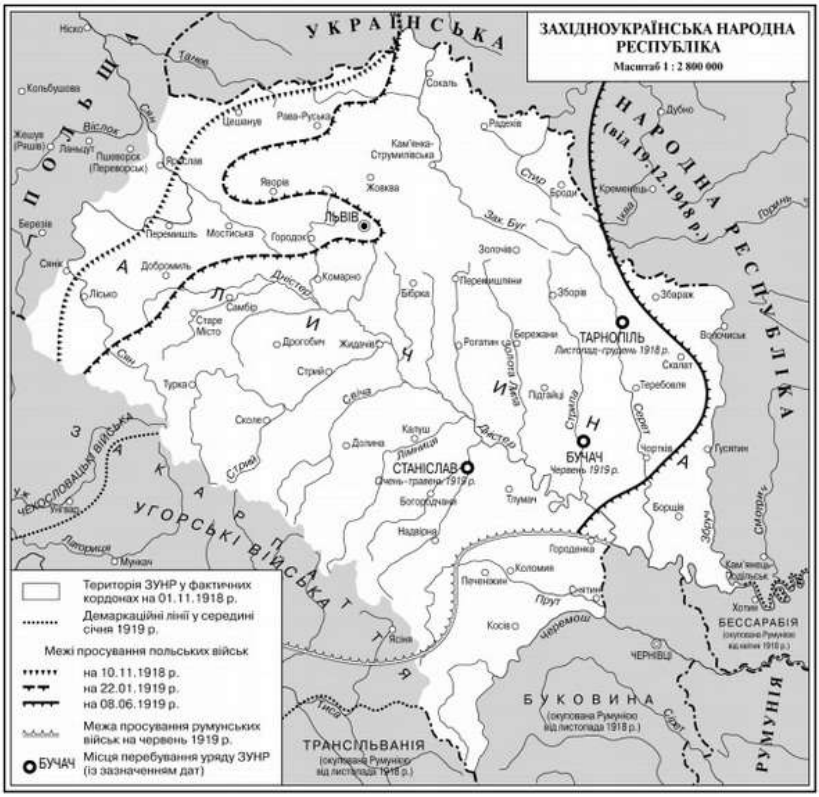

Карта ЗУНР з «Енциклопедії історії України» (2005 р.)

Формування держави.

Наприкінці вересня 1918 року у Львові сформовано Український генеральний військовий комісаріат (УГВК), який розпочав підготовку збройного виступу. В жовтні 1918 року головою УГВК було призначено сотника Легіону Українських січових стрільців Д. Вітовського.

16 жовтня 1918 року імператор Карл I Габсбург видав маніфест «До моїх вірних австрійських народів», який передбачав перетворення напівабсолютиської Австро-Угорщини у федеральну державу. Союзні «коронні землі» дістали право створювати свої представницькі органи – «національні ради».

18 жовтня 1918 року на зібранні українських депутатів австрійського парламенту, послів (депутатів) галицького і буковинського крайових сеймів, представників основних політичних партій Галичини й Буковини, духовенства і студентства у Львові **було утворено орган представницької влади українського населення Австро-Угорщини – Українську Національну Раду** (далі – *УНРада*), яка взяла на себе обов'язок «виконати право українського народу на самовизначення...». Її головою (президентом) обрано Євгена Петрушевича.

19 жовтня 1918 року була оголошена «Проклямація Української Національної Ради» про утворення на українських етнічних землях Української держави у складі Австро-Угорщини, до якої повинні ввійти Східна Галичина, Лемківщина, Північно-Західна Буковина і Закарпаття та вирішила виробити демократичну конституцію.

Українська Національна Рада перед австрійським урядом поставила питання про передачу їй всієї повноти влади у Галичині та Буковині. Проте австрійський намісник генерал Гуйн відмовив українцям. 28 жовтня 1918 року в Кракові створена Польська ліквідаційна комісія. Її представники повинні були 2 листопада 1918 року прибути до Львова, щоб прийняти від австрійського намісника владу над Східною Галичиною.

У ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 року українські військові частини під керівництвом Д. Вітовського взяли під свій контроль усі головні пункти Львова. Те саме впродовж 1–6 листопада 1918 року відбулося також у майже 50 повітах Східної Галичини.

1 листопада 1918 року була оприлюднена «Відозва Української Національної Ради» до українського народу, в якій оголошувалося про створення Української Держави і перехід усієї влади до Української Національної Ради.

9 листопада 1918 року УНРада утворила тимчасовий виконавчий орган влади – Державний секретаріат Західноукраїнської Народної Республіки на чолі з К. Левицьким.

13 листопада 1918 року затверджено конституційні засади нової держави – «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії», відповідно до якого вона одержала назву Західноукраїнська Народна Республіка. Визначено територію ЗУНР, що обіймала українські етнічні землі – Східну Галичину, Буковину й Закарпаття (70 тис. км^2) із населенням у 6 млн осіб. Затверджено державний герб (золотий лев на синьому тлі; згодом – тризуб) і прапор (блакитно-жовтий), а також державну печатку.

Державний устрій ЗУНР

Українська Національна Рада – тимчасовий законодавчий орган республіки, який діятиме до скликання Установчих зборів (Сейму).

Постійно діючі органи:

Президія: (голова – Є. Петрушевич, 4 заступники, 2 секретарі), мета – організація роботи законодавчого органу в сесійний період.

Виділ УНРади: (Закон «Про Виділ Української Ради» від 4 січня 1919 р.; 10 членів на чолі з президентом УНРади Є. Петрушевичем, його посада була тотожна посаді спікера в парламенті) – функції колегіального органу влади у державі, мав оперативно вирішувати державні питання під час боротьби з польською окупацією.

Повноваження:

– призначати і звільняти членів уряду та керівників вищих цивільних і військових установ;

– затверджувати й оприлюднювати закони; здійснювати помилування;

– представляти державу на зовнішньополітичній арені.

УНРада, вважаючи себе невиборним, тимчасовим органом, ***31 березня 1919 року прийняла Закон про скликання Сейму ЗУНР, а 13 квітня 1919 року Закон про вибори до Сейму:***

– однопалатний Сейм мав складатися з 226 депутатів (послів) (українцям належало обрати 160 послів, полякам – 33, євреям – 27, австрійцям – 6);

– Сейм мав обиратися громадянами на основі загального, рівного, прямого виборчого права під час таємного голосування;

– активне виборче право належало громадянам з 21 року, пасивне – з 25;

– посли Сейму обиралися національно-пропорціональною системою, що гарантувало всім національним меншинам право мати своїх представників у парламенті.

9 червеня 1919 року – у зв'язку із загостренням зовнішньополітичної ситуації – Виділ УНРади та Державний секретаріат ухвалили закон про передання всієї військової та цивільної влади ***Диктаторові Є. Петрушевичу.***

Для виконання диктаторських функцій Є. Петрушевич утворив Колегію головноуповноважених і Військову канцелярію.

Державний секретаріат (Рада державних секретарів) – найвищий виконавчий і розпорядчий орган влади ЗУНР, уряд республіки згідно з «Тимчасовим основним законом» від 13 листопада 1918 року складався з президента Ради державних секретарів і окремих секретарів. Голова Державного секретаріату, державний секретар фінансів – Кость Левицький.

Діяв до проголошення 9 червня 1919 року Є. Петрушевича диктатором, після чого передав свої функції Колегії головноуповноважених диктатора в Галичині.

У складі уряду було 14 *секретарств* (міністерств): внутрішніх справ; закордонних справ; фінансів; військових справ; юстиції; торгівлі і промислу; земельних справ; шляхів; пошти і телеграфу; праці і суспільної опіки; суспільного здоров'я; освіти; віросповідання; публічних робіт; продовольчий відділ).

Перший уряд ЗУНР був коаліційним, були залучені усі галицькі партії з перевагою націонал-демократів.

Місцеві органи влади

«Закон про тимчасову адміністрацію областей ЗУНР» від 16 листопада 1918 року, в якому регламентувався порядок утворення, структура та функції місцевих органів влади й управління.

За цим законом місцеві органи влади мали підпорядкуватися Державному секретаріату як вищій інстанції. Замість імператорських старост вводились посади державних повітових комісарів, яких призначав державний секретар внутрішніх справ.

Державний повітовий комісар був вищим представником влади в повіті. *Повноваження:*

– призначав громадських і міських комісарів, а там, де їх уже було обрано, затверджував обрані кандидатури;

– мав право розпускати місцеві громадські ради й призначати нові вибори до них;

– затверджував розпорядження повітових властей;

– приймав присягу від службовців повіту тощо.

Йому підпорядковувалися повітові військовий комендант і комендант жандармерії. Відповідним чином було регламентовано й повноваження комісарів нижчих ланок.

При повітовому комісарі шляхом виборів, в яких брало участь населення повіту, утворювалася т.зв. повітова національна рада з дорадчим голосом.

При міських, містечкових і сільських комісарах діяли т.зв. «прибічні ради», які обиралися населенням.

Тимчасово, через відсутність нових законів, залишалося чинним австрійське законодавство. Усі попередні службовці державного апарату, пошт, залізниці і т.ін., незалежно від національності, могли залишатися на державній службі й надалі, якщо вони склали письмове зобов'язання чесно служити Українській державі.

Суд і судочинство ЗУНР

До прийняття закону про судоустрій і судочинство у ЗУНР функціонувала австро-угорська судова система.

Нормативно-правовою основою організації і функціонування системи загальних судових органів в ЗУНР стали 23 правові акти, особливе місце

серед яких зайняв Закон «Про тимчасову організацію судів і власті судейської», прийнятий УНРадою 21 листопада 1918 року.

Цим законом встановлювалися повітовий, окружний і вищий суди ЗУНР, а також передбачалося утворення Найвищого Державного Суду у Львові. Рішенням Державного секретаріату юстиції створили 12 судових округів, які поділялися на 130 судових повітів.

Окрім цивільної створювалась і ***військова юстиція***. 16 листопада 1918 р. було видане розпорядження Державного секретаріату ЗУНР про організацію військового судочинства.

Структура військових судів:

1) найвищий військовий трибунал;
2) військові обласні суди;
3) окружні військові суди.

Правоохоронна система

У ЗУНР було створено ***військову прокуратуру***, очолювану генеральним військовим прокурором.

У трьох військових областях існували військові прокуратури, в округах – військові офіцери.

Розпорядженням Державного секретаріату 30 листопада 1918 р. на території ЗУНР було запроваджено при кожній військовій команди ***польові суди***, діяльність яких поширювалася на військовослужбовців і цивільних осіб, що вчинили злочини проти безпеки, цілісності держави, її обороноздатності, на транспорті, зв'язку тощо.

Смертні вироки затверджував уряд республіки.

Охорону громадянського порядку забезпечувала народна міліція та створений 06.11.1918 р. Корпус української державної жандармерії.

Його очолювала команда на чолі з головним комендантом, на місцях діяли окружні та повітові команди, очолювані теж комендантами.

Законодавча діяльність та право ЗУНР

Характерні особливості:

– законодавчий процес у ЗУНР був покладений на УНРаду, яка видавала статути, відозви, прокламації і закони;

– в умовах польської агресії законодавча діяльність УНРади гальмувалась військовими діями, переїздами урядових установ.

Джерела права

Конституційне право.

Конституційні акти ЗУНР:

1. «Статут Української Національної Ради» від 18 жовтня 1918 р.:

– УНРада визначалася як Конституанта (конституційні збори), вищий тимчасовий орган республіки, який мав діяти до скликання Установчих зборів.

2. «Проклямація Української Національної Ради» від 19 жовтня 1918 р.:

– українська етнографічна область Австро-Угорщини – Східна Галичина з Лемківщиною, північно-західна Буковина та Закарпаття проголошувалися «одноцілою українською територією», що утворює українську державу;

– на УНРаду покладався обов'язок розробити конституцію, відповідно до якої держава мала будуватися на основі «загального рівного, таємного і прямого виборчого права», національно-культурної автономії та представництва в уряді національних меншин.

3. «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої бувшої Австро-Угорської монархії» від 13.11.1918 р., 5 артикулів (статей):

- визначав назву держави;
- її територію;
- суверенітет;
- представницькі органи;
- герб, прапор.

4. Закон «Про адміністрацію Західноукраїнської Народної Республіки» від 16 листопада 1918 р.:

- регламентував порядок утворення, структуру та функції місцевих органів управління;

5. Закони «Про утворення Президії Української Національної Ради» та «Про Виділ Української Національної Ради» від 4 січня 1919 р.:

- визначалися організаційно-правові засади діяльності цих органів, гарантувалося право депутатської недоторканності;

6. Передвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю:

- оголошував, що ЗУНР та Українська Народна Республіка заявили про свої наміри створити єдину державу;
- ЗУНР зберігала права «територіальної автономії». Фактично «соборна» УНР була конфедеративним об'єднанням: ЗУНР зберегла свої органи законодавчої та виконавчої влади, сферу й обсяг їх компетенції.

7. Закон «Про скликання Сейму Західноукраїнської Народної Республіки» від 31 березня 1919 р. та Закон «Про вибори до Сейму» від 13 квітня 1919 р. закріплювали принцип народовладдя:

- однопалатний Сейм мав обиратися громадянами на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Обраний таким чином Сейм мав бути скликаний у червні 1919 р., проте розвиток воєнних подій перешкодив цьому.

8. Закон «Про уживання української мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств у Західній області Української Народної» від 15 лютого 1919 р.:

- закріплювався статус української мови як державної, водночас національним меншинам гарантувалося право вільно користуватися і розвивати свою мову.

9. Закон «Про право горожаньства (громадянства) на Західній Области Української Народної» від 8.04.1919 р.:

- визначав, що кожна особа, яка у день його проголошення мала право приналежності до однієї з громад краю, вважалася громадянином Української Народної Республіки;
- рішення про надання громадянства в ЗО УНР приймав Державний Секретаріат;
- регулювалася державна служба в ЗУНР.

10. Проект договору між Найвищою радою держав Антанти і Польщею про автономний статус Галичини під польською адміністрацією впродовж 25 років (20.11.1919 р.):

- однопалатний Сейм з обмеженою компетенцією;
- губернатор з виконавчими повноваженнями.

11. Проект екзильного (еміграційного) уряду ЗУНР «Основи державного устрою Галицької Республіки» поданий у Лігу Націй 30.04.1921 р. (42 статті, 12 розділів):

- визначав державну територію республіки;
- Галицька республіка за формою правління – демократична парламентська республіка:
- законодавча влада належала парламенту – Державній Раді, обраній на 5 років громадянами шляхом загального, рівного, прямого, таємного голосування за пропорціональною системою виборів;
- Президент – глава держави, який повинен був обиратися на загальних виборах строком на 6 років;
- Уряд – вищий виконавчий орган, формувався Президентом країни, і був відповідальний (як і Президент) перед парламентом;
- Державна мова – українська, а «зовнішні урядові мови» – українська, польська і єврейська.

Наприкінці 1920 р. на замовлення уряду видатний правник С. Дністрянський підготував приватний проект Конституції ЗУНР:

- Народна палата – найвищий орган влади ЗУНР, обирається на 4 роки;
- Народна палата розподілялася на три національні курії;
- Народні збори; народна комора; *президент* – обиралися на 4 роки;
- *Рада держави (міністерства)* – керівництво цивільними справами;
- місцева влада зосереджувалася в окружних повітових, громадських заступницьких органах, обраних на 4 роки.
- Конституційне законодавство ЗУНР базувалось на тогочасних загальноприйнятих нормах міжнародного права, мало демократичний, гуманний і справедливий характер.

Цивільне право, земельне, освітянське, виборче законодавство

Закон «Про вивласнення великих табулярних посілостей» від 18 березня 1919 р.):

- започаткував аграрну реформу;

- встановлював порядок конфіскації земель великих землевласників (у поміщиків не більше 200 моргів (1 морг – 0,57 га).

Закон «Про земельну реформу» від 14.04.1919 р.:

- конфіскація земель поміщиків, церков, монастирів та ін.;
- створювався єдиний земельний фонд ЗУНР;
- не мали права на отримання землі: засуджені за дезертирство з УГА; за злочини проти держави; громадяни інших держав;
- компенсацію тим, хто втратив землю внаслідок націоналізації (відбиралися землі без компенсації: у власників, що воювали проти ЗУНР; землі, що становили державну власність Австро-Угорщини; набуті спекуляцією в роки світової війни);
- інші земельні питання мав вирішити майбутній Сейм.

Закон «Про основи шкільництва» від 13 лютого 1919 р.:

- встановив найважливіші засади освітньої політики держави;
- запровадження обов'язкового вивчення української мови в усіх навчальних закладах держави;
- організація достатньої кількості шкіл для національних меншин;
- створенні передумов для функціонування приватного шкільництва;
- надання педагогам статусу державних службовців.

Виборчий закон від 14 квітня 1919 р.:

- пропорційна система виборів до Сейму;
- активне виборче право – 21 р., пасивне – 28 р.;
- категорії осіб, що позбавлялися виборчого права: а) повністю або частково недієздатні; б) раніше засуджені за кримінальні злочини; в) раніше засуджені за злочини проти виборчої системи; г) особи, які більше двох разів засуджувалися за зловживання спиртними напоями.

У цілому передбачалося провести повну кодифікацію українського права в ЗУНР. Але не вистачило фахівців, не сприяли цьому й умови. Тому і далі в державі діяли норми кримінального, цивільного та процесуального кодексів Австро-Угорщини.

Карне право. У галузях кримінального і процесуального права в ЗУНР використовувалось австрійське законодавство. Для розробки власного не було ані професійних юридичних кадрів, ані часу.

16–18 липня 1919 року, зважаючи на посилений польський наступ, бригади УГА, Є. Петрушевич та Колегія перейшли через р. Збруч (прит. Дністра) у Правобережну Україну, де перебували в Кам'янці-Подільському та його околицях.

У листопаді 1919 року Є. Петрушевич із оточенням виїхав до Відня.

25 липня 1920 було утворено закордонний галицький уряд (уряд диктатора ЗУНР). 14 березня 1923 р. Антанта на пропозицію спеціальної комісії Ради послів визнала Східну Галичину територією Польщі за умови надання їй автономії.

15 березня 1923 року еміграційний уряд ЗУНР оголосив саморозпуск і Є. Петрушевич склав повноваження. Було розпущено всі органи й установи, дипломатичні представництва й місії ЗУНР, що означало остаточне припинення її існування. Західноукраїнська Народна Республіка проіснувала на власній території 257 діб.

Висновки

Попри те, що до середини 1920-х років усі землі сучасної України опинилися під владою чотирьох держав, питання єдності української нації вже ніколи не ставилося під сумнів. Саме під час Української революції було проголошено незалежність України, продемонстровано можливість цивілізованого демократичного збирання територій в єдину суверенну державу. Це був вагомий і багато в чому трагічний досвід державницько-правової розбудови України.

Українській політичній еліті не вдалося повною мірою втілити в життя ідею відродження державності. Це зумовлено не лише зовнішніми геополітичними чинниками, небажанням держав – переможниць у Першій світовій війні бачити Україну самостійною, а й проблемами внутрішнього характеру. Йдеться про недостатню консолідацію суспільних верств, гострі ідейні протиріччя політичної еліти, недооцінку значення збройних сил у захисті державного суверенітету, кволість мобілізаційних зусиль урядів, прорахунки у виборі стратегічних союзників.

Завдання для самостійної роботи

1. Здійсніть аналіз історичних передумов та обставин створення Української Центральної Ради.
2. Охарактеризуйте зміст та значення I та II Універсалів. Зробіть порівняльну характеристику.
3. Охарактеризуйте зміст та історичне значення III та IV Універсалів.
4. Проаналізуйте державотворчу діяльність Центральної Ради як вищого владного органу в Україні.
5. Охарактеризуйте джерела права УНР доби Центральної Ради.
6. Дайте характеристику основних положень Конституції УНР (Статуту про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 року.
7. Визначте форму правління та державний устрій Української Держави за гетьмана П. Скоропадського.
8. Визначте основні риси права Української Держави за гетьмана П. Скоропадського.
9. Розкрийте підвалини державного устрою та основні риси законодавчої діяльності УНР доби Директорії.
10. Дайте характеристику державотворчого процесу та основних рис права у Західноукраїнській Народній Республіці. Визначте історичне значення Акта злуки ЗУНР та УНР.

Література

Основна

1. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.
2. Історія держави і права України : підручник / Бандурка О. М. та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 447 с.
3. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк (кер. автор. кол.), П. П. Захарченко, О. В. Кузьминець та ін. Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. 496 с.

4. Історія держави і права України : підручник / О. І. Нелін. Київ : Київський університет, 2016. 717 с.

5. Кульчицький В. С. Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2017. 624 с.

6. Історія держави і права України: академічний курс : підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ : Ін Юре, 2015. 807 с.

Додаткова

1. Історія держави і права України: навч. посіб. / Г. І. Трофанчук Київ: Юрінком Інтер, 2023. 568 с.

2. Історія держави і права України : навч. посіб. / О. І. Маложон ; Міжнар. акад. фундам. основ буття, Міжнар. фонд акад. П. П. Михайленка. Київ : Аванпост-прим, 2014. 183 с.

3. Історія держави і права України : навч. посіб. / І. А. Демешко. Дніпропетровськ : Адверта, 2015. 209 с.

4. Історія України і її державності: осучаснений погляд : навч. посіб. / М. Михайлуца, О. Шипотілова ; Одес. нац. мор. ун-т, Навч.-наук. мор. гуманітар. ін-т. Херсон : Олді-плюс, 2018. 173 с.

5. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк та ін. ; за ред. д-ра іст. наук, проф. В. М. Щербатюка ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Фенікс, 2018. 495 с.

6. Історія держави та права України : навч.-метод. посіб. для курсантів та студентів ден. форми навчання / В. М. Пекарчук, В. С. Олійник ; Акад. Держ. пенітенціар. служби. Чернігів : Акад. ДПтС, 2018. 151 с.

7. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. 5-е вид., стер. Київ : Паливода А. В., 2013. 162 с.

8. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспиту / Д. А. Шигаль. Харків : Право, 2017. 249 с.

9. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. для курсантів, студентів, слухачів ВНЗ МВС України / М. Ю. Бурдін та ін. ; за ред. М. Ю. Бурдіна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Бровін О. В., 2017. 443 с.

10. Шевченко А. Є. Історія держави і права України : навч.-метод. посібник / А. Є. Шевченко, С. В. Кудін. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 688 с.

11. Історія держави і права України. Словник термінів і понять / В. В. Щукін, Н. В. Сугацька, А. М. Павлюк. Київ : Кондор, 2011. 284 с.

12. Історія держави і права України: термінологічний словник / Є. С. Дурнов, Ю. В.Кривицький, Ю. В.Сокур. Київ : Гельветика, 2019. 190 с.

Джерела права

1. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навч. посіб. для студентів ВНЗ України напряму підгот. 6.030202 «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І.А. Логвиненко, Л.В. Новікова; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 346 с.

Першоджерела

І Універсал Центральної Ради
(10 червня 1917 р.)

Народе Український!

Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сел, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти й боротись за ті права та вольности.

Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською; хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійському Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійському Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з поміж себе нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права й творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя й приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасово Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на Автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаются України, мало при собі нашого комісаря по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себ-то вибраним нами комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу, на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло. Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на Автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого комісаря, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати комісаря на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дужу організацію та освідомлення народу, й тоді перевибрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей

тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономної України.

І коли ми зробимо цю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української й виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом – Українською Центральною Радою стоїть велика й висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам 31-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу й точно, негайно й регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю й державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо й достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 74–78.

ІІ Універсал Центральної Ради (3 липня 1917 р.)

Громадяне української землі! Представники Тимчасового Правитель-ства повідомили нас про ті конкретні заходи, які задумує перевести Тимчасове Правительство в справі управи Україною до Установчих Зборів. Тимчасове Правительство, стоячи на сторожі завойованих революційним народом свобід, признаючи за кожним народом право на самоозначення

та полишаючи остаточне усталення його форми Установчим Зборам, простягає руку представникам української демократії й Центральній Українській Раді та закликує в порозумінню з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдности її демократичних сил, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єдности й сповіщаємо всіх громадян України, що вибрана українським народом через його революційні організації Центральна Українська Рада незабаром буде доповнена на справедливих основах представниками инших народностей, які живуть на Україні, через їхні революційні організації, і тоді буде тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, що заступатиме інтереси цілого населення нашого краю.

Доповнена Центральна Українська Рада виділить наново споміж себе окремий відповідальний перед нею Генеральний Секретаріат, який буде предложений до затвердження тимчасовому правительству в характері представника найвищої краєвої власти тимчасового правительства на Україні. В сім органі будуть зосереджені всі права й засоби, щоб він яко представник демократії на цілій Україні й рівночасно яко найвищий краєвий орган управи міг виповнити складну роботу організації й будування життя всього краю в згоді з цілою революційною Росією.

У згоді з иншими національностями України й діючи на полі державної управи яко орган тимчасового правительства Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом закріплення нового ладу, витвореного революцією.

Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з національними меншостями України приготовлятиме проекти законів про автономний лад України для предложения їх на затвердження Установчим Зборам.

Зважаючи, що утворення краевого органу тимчасового правительства на Україні забезпечує бажане наближення управи краєм до потреб місцевого населення в межах, можливих до Установчих Зборів, і думаючи, що доля всіх народів Росії тісно зв'язана з загальними здобутками

революції, ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії України до всеросійських Установчих Зборів.

Що-ж торкається комплектування українських військових частей, Центральна Українська Рада матиме своїх представників при кабінеті міністра війни, в генеральнім штабі й при верховнім головнокомандуючім для участи при комплектуванню окремих частей виключно українцями, оскільки заходи в сім напрямі на думку міністра війни будуть можливі з технічного боку без нарушения бойової здатности армії.

Сповіщаючи про се громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка наділила нас своєю волею, разом з революційним правительством доложить усіх своїх сил, щоб довести край і зокрема Україну до остаточної побіди революції. Українська Центральна Рада.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк: ДЮІ, 2010. С. 78–80.

ІІІ Універсал Центральної Ради
(7 листопада 1917 р.)

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального Правительства нема й по державі ширяться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всеї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству - Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії. Ото ж оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені в більшости українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованної волі народів. Всіх же громадян сих земель оповіщаємо!

Віднині на території Української Народньої Республіки істнуюче право власности на землі поміщицькі й инші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі – касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає генеральному секретареві земельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею й наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розділення продуктів споживання й кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії й поза Росією в замиренню не нарушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо: Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальносте не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу. З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правними поняттями народу. Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо: Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи й мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа боровшися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих, тому оповіщаємо: що народам великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам у найближчим часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили й рятувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потрібують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїнництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровля, силу й нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня 1917 (9 січня н. ст. 1918) року, а днем скликання їх – 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 80–84.

IV Універсал Центральної Ради
(9 січня 1918 р.)

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убийників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

З приводу всього того не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів у визначенім нашим попереднім Універсалом реченці й не могли відбутися ті Збори, визначені на нинішній день, щоб перебрати з наших рук тимчасову найвищу революційну власть над

Україною, установити лад у нашій Народній Республіці й зорганізувати нове Правительство.

А тим часом Петроградське Правительство Народних Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під А свою власть, і посилає на наші землі свої війська – червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не зоставляючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усюди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде дальше криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того, те ж саме Петроградське Правительство Народних Комісарів починає проволікати заключения мира й закликає до нової війни, називаючи її «святою». Знов поллється кров, знов нещасний робочий люд буде мусіти приносити в жертву своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, вибрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, в ніякім разі не можемо згодитися на те, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ бажає мира й мир повинен прийти можливо як найскорше.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязні, але ніяка з них не може вмішуватися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництво робочого народу – селян, робітників і солдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народніх Міністрів.

І отеє, перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народніх Міністрів, від сього дня вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких небудь інших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі.

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, щоб вони, не жаліючи свого життя, обороняли добробут і волю нашого народу. Народня Українська Держава повинна бути очищена від насланих з Петрограду наємних наїздників, які нарушують права Української Республіки.

Безмірно тяжка війна, початa буржуазними правительствами, вимучила наш народ, винищила наш край, знівечила добробут. Тепер сьому треба покласти край.

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народню міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною й демобілізацією місцевості мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради – громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Між тим, щоб установити таку власть, до якої мали б довір'я й яка спиралася б на всі революційно-демократичні верстви народа, має Правительство додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських і солдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народньої Української Республіки.

Війна забрала для себе всі трудові сили нашої країни. Більшість підприємств, фабрик і робітень виробляли тільки те, що було необхідне для війни, й народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець.

Раді Народніх Міністрів поручаємо негайно пристосувати всі заводи й фабрики до мирних обставин, до виробу продуктів, необхідних для робочих мас.

Та сама війна дала сотні тисяч безробітних і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисел держави, має зачати творчу роботу по всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю й приложити свої сили, й прийняти всі міри для обезпечення покаліченим і потерпівшим від війни.

При старім ладі торговці й всілякі посередники наживали на бідних, пригнічених клясах надмірні капітали.

Відтепер Українська Народня Республіка бере в свої руки най-важнійші області торговлі й усі доходи з неї обертає на користь народу.

Торговлю товарами, які мається привозити з-за границі й вивозити за границю, вестиме сама наша держава, щоб не було такої дорожні, через яку завдяки спекулянтам терплять найбідніші верстви.

Для виконання сього поручаємо Правительству Республіки виробити й представити до затвердження закони про се, також про монополі заліза, вугля, шкур, тютюну й інших продуктів і товарів, з котрих податки найбільше обтяжували робочі кляси в користь нетрудових.

Так само доручаємо установити державно-народню контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим клясам помагали експлуатувати трудові маси. Відтепер кредитова поміч банків має йти передовсім на піддержку трудовому населенню й на розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не для спекуляції й ріжнородної банкової експлуатації.

На грунті анархії, неспокоїв у життю й недостачі продуктів зростає невдоволення серед деяких частин населення. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили й тягнуть неосвідомлених людей до старих порядків. Сі темні протиреволюційні сили бажають знову піддати всі вольні народи під одно царське ярмо – Росії. Рада Народніх Міністрів повинна безпощадно боротися з усіма контрреволюційними силами й кождого, хто призиває до постання проти самостійної Української Народньої Республіки й до повороту старого ладу, – карати яко за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку признано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не вспіємо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найблищчі тижні виконають, справдять і до оконечного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергійно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, – найвищий господарь і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народніми республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народньої Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

Текст подано за виданням: В. В. Пашутін, Г. В .Мухіна, Л. І Суюсанов. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 84–89.

Статут Генерального Секретаріату

На підставі згоди з тимчасовим правительством дня 16 липня (н. ст.) 1917 р. – орган революційної демократії всіх народів України – Українська Центральна Рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу й довести її до Українських Установчих всенародних

Зборів і російського Установчого Зібрання, – утворює Генеральний Секретаріат, який являється найвищим органом управи на Україні.

Діяльність Генерального Секретаріату зазначається тимчасово такими головними пунктами:

1. Найвищим краєвим органом управи на Україні є Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується тимчасовим правительством.

2. Формування Генерального Секретаріату Центральна Рада здійснює через свій Комітет.

3. Центральна Рада затверджує Генеральний Секретаріат в цілості, висловлюючи йому довіррє.

4. В склад Генерального Секретаріату входить 14 генеральних секретарів, а саме секретарі: в справах внутрішніх, фінансових, військових, харчових, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу, промисловости, почти й телеграфу, праці, доріг, генеральний контрольор і генеральний писарь.

5. Свою вдасть Генеральний Секретаріат здійснює через всі урядові органи на Україні.

6. Всі урядові органи на Україні підлягають власти Генерального Секретаріату.

7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, заміщаються Генеральним Секретаріатом або підвладними йому органами.

8. При тимчасовім правительстві має бути статс-секретар для справ України, якого призначає тимчасове правительство по згоді з Центральною Радою.

9. Статс-секретар має пильнувати інтересів України в усій роботі тимчасового правительства й в разі потреби переслати законопроекти через Генеральний Секретаріат на розгляд Ц. Ради.

10. Генеральний Секретаріат передає на санкцію тимчасового правительства ті законопроекти, які розглянула й ухвалила Центральна Рада.

11. Генеральний Секретаріат передає на затвердження тимчасового правительства тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула й ухвалила Центральна Рада.

12. Тими коштами, які надходять на рахунок Центральної Ради, розпоряджується Генеральний Секретаріат по бюджету, ухваленому Центральною Радою.

13. Генеральний Секретаріат ті справи, які він уважає найважнійшими, передає на розгляд Центральної Ради.

14. Діяльність Генерального Секретаріату, відповідального перед Центральною Радою, контролюється нею шляхом запитань по всіх справах.

15. В перервах поміж сесіями Центральної Ради Генеральний Секретаріат відповідає перед Комітетом Центральної Ради, який виконує всі її функції, окрім зазначеної в 3-ім.

16. Коли Генеральний Секретаріат не згоджується з постановою Комітету в якій-небудь справі, остання переноситься на розгляд Центральної Ради, яка скликається негайно.

17. Коли Центральна Рада висловлює недовір'я Генеральному Секретаріатові, він подається у відставку.

18. Всі акти Центральної Ради й Комітету контрасигнуються Генеральним Секретаріатом.

19. Всі закони тимчасового правительства мають силу на Україні від дня проголошення їх в Краєвім Урядовім Віснику на українській мові.

20. Всі закони, адміністративні приписи й постанови, проголошені українською мовою, публікуються також на мовах: російській, єврейській, польській.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 89–91.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ
(Статут про державний устрій, права і вільності УНР)

(Витяги)

І. Загальні постанови

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цеб-то громадянам УНР всім разом.

3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів в 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушуючи єдиної своєї власти, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах.

ІІ. Права громадян України

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.

8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином иншої держави.

9. Громадянин УНР може зложити з себе громадянські права заявою до Уряду УНР з захованням приписаного законом порядку.

10. Позбавити громадських прав громадянина УНР може тільки постанова Суду Республіки.

11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої ріжниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.

12. Громадяне в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілей в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто инший не може бути затриманий на території її без судового наказу инакше, як на гарячім вчинку. Але і в такім разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто инший на території її не може бути покараний смертю, ані відданий яким-небудь карам по тілу, або иншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна як карі.

15. Домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть органи правної охорони нарушити недоторканість і без судового наказу; одначе і в тім випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установлюється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу инакше, як у випадках, законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто инший на території не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі иная на її території мають повну свободу перемін місця пробування.

20. Лише громадяне УНР користуються: з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванню державним і місцевим життям через, активну і пасивну участь у виборах до законодатних устав і органів місцевого самоврядування.

21. Активне і пасивне право участи у виборах, як до законодатних органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадянського самоврядування, мають всі громадяне УНР, коли їм до дня виконанні виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом з безумних або божевільних; котрі находяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те, рішають Всенародні Збори звичайним законодатнім порядком. Ніяких инших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціяльний закон.

III. Органи власти Української Народньої Республіки

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним органом власти УНР являются Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової власти УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим органом судовим єсть Генеральний Суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель, їм належить єдина безпосередня місцева власть:

міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 50),

безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народньої Республіки (§ 60-68).

IV. Всенародні Збори Української Народньої Республіки

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людності і щоб при виборах ніхто не мав другого глосу. У всім иншім правила виборів у Всенародні Збори установляються законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до одповідальности за свою політичну діяльність. Під час виконування своїх депутатських обов'язків вій дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародніми Зборами.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки...

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не меньш, як трьома міліонами виборців, писаними заявами, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильности, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

V. Про Раду Народніх Міністрів Української Народної Республіки

50. Яко вища виконавча власть УНР, Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються по-за межами діяльности установ місцевої самоуправи або дотикають цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушуючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народніх Міністре дістає свою повновласть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

VI. Суд Української Народної Республіки

60. Суд в УНР одбувається іменем її.

61. Поступування в суді має бути прилюдне і устне.

62. Судова власть в рамках цівільного, карного і адміністраційного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодатні, ні адміністраційні органи власти.

65. Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів...

66. Найвищим Судом Республіки являється «Генеральний Суд УНР», зложений з колегії, вибраної Всенародніми Зборами на протяг пяти літ.

67. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністративної власти.

VII. Національні Союзи

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цеб-то право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

70. Населяючим територію УНР націям – великоруській, єврейській польській – право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, як що до Генерального Суду яко те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не меньш як 10 000 громадян УНР...

71. Для здійснення зазначеного в § 69 права, громадяне УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Членам кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомости; кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з цього, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

72. Національний Союз користується правом законодавства і врядування...

74. Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право:

а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально-державного оподаткування;

б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльности Національного Союзу.

77. Органи Національного Союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обираються членами союзу...

VII. Про тимчасове припинення громадянських свобід

79. У випадку державної конечности (підчас війни або внутрішніх заворушень) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

80. Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означити спеціяльний закон, виданий звичайним порядком.

83. Припинення громадянських свобод не може тривати довше, як три місяці, і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні Збори.

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В.М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 434–440.

Грамота до всього українського народу (29 квітня 1918 р.)

Громадяне України!

Всім Вам, козаки і громадяне України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відродившися Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслася Вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зродилась надія, що пічнеться відбудування порядку в Державі і економічне життя України ввійде врешті в нормальне русло. Але надії на це не справдились.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безроботиця збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для богатіщої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Як вірний син України я рішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України. Управління Україною буде провадитися через посередство призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточному обгрунтуванні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України. Центральна і Мала Рада, а также всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються.

Всі инші урядовці, працюючі в державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде видано закон, установлюючий порядок виборів до Українського Сойму.

До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку і законности в Українській Державі, буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власності – як фундамент культури і цивілізації – відбудовуються в повній мірі і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно Тимчасового уряду російського відміняються і скасовуються. Вибудовується повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї тяжкої праці.

В області економічній і фінансовій відбудовується повна свобода торга і відчиняється широкий простір приватного підприємства і ініціативи.

Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які-б то не були власні побудження і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України – без ріжниці національності і віросповідування – помогти мені і моїм пра-цьовникам і співробітникам в нашому загальному велике відповідальному ділі.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 92–93.

Закони про тимчасовий державний устрій України (квітень 1918 р.)

Тимчасово до обрання Сойму і відкриття його діяльності, Державний устрій України і порядок керування основується на слідуючих законах:

Про гетьманську владу.

1. Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони і без його санкцій ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повному складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє инших урядових осіб в разі для останніх не обгрунтовано законом иншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними.

5. Гетьман є Верховний Воєвода Української Армії і Фльоти.

6. Гетьман оголошує области на військовому, осадному або виключному положенні.

7. Гетьманові належить помилування засуджених, полегчення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти

них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і дарования милости в особистих випадках, коли цим не порушуються чиї охоронені законом інтереси і громадянські права.

8. Накази і розпорядження Гетьмана закріплюються Отаманом Міністрів або відповідним йому Міністром.

Про віру.

9. Первенствуюча в Українській Державі віра є християнська, православна.

10. Всі не належні до православної віри Громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослужениям по обряду оної.

Права і обов'язки українських козаків і громадян.

11. Умови придбання прав Українського козацтва і громадянства, рівно їх згублення визначаються законом.

12. Захист вітчизни є святий обов'язок кожного козака і громадянина Української Держави.

13. Українські козаки і громадяне повинні платити установлені законом податки і пошлини, а також відбувати повинності згідно з постановленням закону.

14. Ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки тільки як в черзі, законом визначеній.

15. Ніхто не може бути затриманий під сторожею, крім як в випадках, законом визначених.

16. Ніхто не може бути судимий і покаран, крім як за злочинні вчинки, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.

17. Оселя кожного неторкана. Робити обшукування і виїмку в будинку без згоди його господаря можливе не инакше, як в випадках і порядку, законом визначених.

18. Кожний український козак і громадянин має право вільно вибирати місце мешкання і працю, придбати і відчужити майно і без заборони виїзжати за кордон Української Держави.

19. Власність є неторкана. Примусове відчуження нерухомого майна, коли це необхідне для якої-небудь державної чи громадської користи, можливо не инакше, як за відповідну платню.

20. Українські козаки і громадяни мають право робити зібрання в межах, не шкідливих законом, мирно і без зброї.

21. Кожний може в межах, установлених законом, висловлюватися і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або иншими засобами.

22. Українські козаки і громадяне мають право гуртувати громади і спілки в метах, не противних законам.

Про закони.

23. Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.

24. Сила закону без виключення обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців, в Українській державі перебуваючих.

25. Закон особисто видан для якої-небудь области чи частини населення, новим загальним законом не відсувається, коли в ньому такої відміни не постановлено.

26. Закони обнародуються для загального освідомлення в утвореному порядку і перш обнародування до діла не прикладаються.

27. Після обнародування законові надається обов'язкова сила з часу, призначеного для того в самому законі. В самому виданому законі може бути показане на вживання його, до обнародування, до виконання по телеграфу або через навмисних посланців.

28. Закон не може бути скасований инакше, як тілько силою закону. Через те, поки новим законом остаточно не відмінено закон існуючий, він заховує повну його силу.

29. Ніхто не може відмовлятись незнанням закону, коли його було обнародувано існуючим порядком.

30. Закони розробляються в кожному Міністерстві по надежности і передаються на загальне обміркування Ради Міністрів.

31. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передаються на ствердження Гетьманові.

32. Закони, які торкаються деяких відомств, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх заінтересованими Міністерствами.

33. Міністрам дається можливість видавати розпорядження в розвитку і поясненню законів, при чому всі такі розпорядження підлягають попередній ухвалі Радою Міністрів.

Про Раду міністрів і про міністрів.

34. Напрямок і об'єднання праці окремих відомств по предметах як законодавства, так і вищого державного управління накладається на Раду Міністрів.

35. Керування справами Ради Міністрів накладається на Генерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Генеральну Канцелярію.

36. Отаман-Міністр і Міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державного управління. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядження.

37. За преступні по посаді вчинки Отаман-Міністр і Міністри підлягають громадській і карній відповідальності на основах, в законі визначених.

Про Генеральний суд.

42. Генеральний Суд Української Держави уявляє собою вищого охо-ронителя і захисника закону та Вищий Суд України в справах судових та адміністративних.

43. Генеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони і накази Уряду, слідкуючи за закономірністю їх видання.

44. Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 98–102.

Затверджую
ГЕТЬМАН ВСІЄЇ УКРАЇНИ
ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ
м. Київ, 18 травня 1918 року.

Ухвалена радою міністрів тимчасова постанова
про зміну існуючих законів про міліцію і утворення державної варти

На зміну і доповнення постанов б. Тимчасового Російського Уряду про утворення міліції від 17-го квітня 1917 року і розпорядження

б. Центральної Ради Української Народної Республіки, Рада Міністрів Української Держави ухвалила:

1) існуючу на підставі постанови б. Тимчасового Уряду від дня 17 квітня 1917 року міську і повітову міліцію надалі, до утворення відповідних законів, іменувати державною вартою, передавши її під владу і розпорядження в адміністраційному відношенню до Губерніальних і Повітових Старостів.

2) Інспектора міліції надалі іменувати Інспектором державної варти, міського і повітового начальника міліції – міським і повітовим начальником державної варти, а їх помічників – помічниками міських і повітових начальників деражавної варти, участкових начальників міліції – участковими начальниками державної варти, їх помічників – приказними державної варти, старших і молодших міліціонерів – старшими і молодшими державними вартовими.

3) Інспектори державної варти (б. інспектори миліции) призначаються, пересовуються і увільняюься Міністром Внутрішніх Справ по представленням Губерніяльних Старост.

4) Міські начальники державної варти (б. Начальники Городской Милиции) призначаються, пересовуються і увільняюься безпосереднє, а помічники начальника і участкові начальники – попредставленнях підповідальних начальників державної варти – Губерніяльними Старостами і міськими отаманами по належності.

5) Повітові начальники державної варти призначаються, пересовуються і увільняюься Губерніяльними Старостами по представленням Повітових Старостів. Помічники повітових начальників та участкові начальники державної варти (б. Начальники участков Милиции) – Повітовими Старостами по представленням повітових начальників державної варти.

6) Всі инші урядовці державної варти – приказні державної варти, та вартові (старшіе милиціонеры и милиціонеры) призначаються, пересовуються і увільняюься в містах і повітах міськими і повітовими начальниками державної варти по належности.

7) Утримання урядовців державної варти з 1 червня 1918 р. відноситься на кошт Державної Скарбниці по кошторису Міністерства Внутрішніх Справ.

8) Кошти, необхідні на утримання та організацію державної варти надалі до затвердження штатів, віднести на рахунок авансу в 10 000 000 карб., якого було відкрито Міністерству Внутрішніх Справ згідно постанови Ради Міністрів від 13 травня 1918 року.

Голова Ради Міністрів і Міністр Справ Внутрішніх Ф. Лизогуб.

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 449–450.

Універсал Директорії Української Народної Республіки

Іменем Української Народньої Республіки Директорія оповіщає народ Український про велику подію в історії землі нашої української.

3-го січня 1919 року в м. Станиславові Українська Національна Рада Західної Української Народньої Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і як найвищий їх законодавчий чинник, торжественно проголосила злуку Західної Української Народньої Республіки з Наддніпрянською Народньою Республікою – в одноцільну, суверенну Народню Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народньої Республіки ухвалила тую злуку прийняти і здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народньої Республіки від 3-го січня 1919 року.

Однині воєдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка. В імени (Галичина, Буковина; Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України.

Однині є єдина незалежна Українська Народня Республіка.

Однині наро д Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів

будувати нероздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду.

22 січня 1919 року, у м. Київі.
Голова Директорії: Володимир Винниченко
Члени: Симон Петлюра
Панас Андрієвський
Андрій Макаренко
Федір Швець

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 467–468.

Тимчасовий основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 падолиста 1918

Артикул І. ***Назва***

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 року обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселена переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народня Республика.

Артикул ІІ. **Границі**

Простір Західно-Української Народньої Республики покривається українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українським частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморіш, – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга...

Артикул ІІІ. **Державна суверенність**

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку.

Артикул IV. **Державне заступництво**

Права влади іменем Західно-Української Народньої Республики виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівноправного безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без ріжниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республики. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V. **Герб і прапор**

Гербом Західно-Української Народньої Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: «Західно-Українська Народня Республика».

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В.М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С 501–502.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 10
Радянська державність і право в Україні 20–30-х років XX ст.

План

Вступ
1. Формування радянської державності в Україні (1917–1920 рр.).
2. Соціалістична державність і право в Україні (1921–1929 рр.).
3. Правова система в Україні в 30-х рр. XX ст.

Висновки
Завдання для самостійної роботи
Література
Першоджерела

Вступ

Унаслідок більшовицького перевороту 1917 р. на території колишньої Російської імперії утворилися радянські республіки, владу в яких монополізувала партія комуністів. Домінантне становище в цьому радянському комплексі належало РСФРР. Об'єднання національних республік, уніфікацію їхніх державних структур більшовики вважали необхідною умовою перемоги світової пролетарської революції. Ці прагнення швидко втілювалися у практиці.

Цей період в історії держави і права України визначається двома основними тенденціями. З одного боку, зусиллями більшовиків у завоюванні і підкоренні українського народу, проведенні злочинних експериментів, масових політичних репресій, Голодомору тощо. Все це призводило до протесту українців і визначало другу тенденцію – опір російській окупаційній владі, прагнення українців зберегти свою культуру і відновити незалежну державу.

1. Формування радянської державності в Україні (1917–1920 рр.)

Події 1917 р., падіння самодержавства в Росії та поява нового типу влади – рад робітничих, солдатських та матроських депутатів. У Росії більшовики стали на чолі цієї т.зв. влади Рад.

Ідеологічна основа радянської влади – комуністична доктрина, а її головний ідеолог і заразом вождь комуністичної революції – Володимир Ульянов (Ленін).

Під гаслом «Вся влада Радам!», висунутим В. Леніним, більшовики прийшли до влади у Петрограді у результаті перевороту, який відбувся 7 листопада (25 жовтня) 1917 року.

Після захоплення влади в Росії комуністична партія більшовиків КП (б) та створений нею уряд (Рада Народних Комісарів РРФСР) виступили проти УЦР як виразника інтересів українського народу.

3 грудня 1917 року радянський уряд заявив про це у «Маніфесті до українського народу» з ультимативними вимогами до УЦР, фактично оголосивши війну новоствореній українській державі – УНР і розпочали діяльність спрямовану на захоплення влади в Україні.

24–25 (11–12) грудня 1917 року в м. Харків відбувся **І Всеукраїнський з'їзд Рад.** Скликаний за ініціативою більшовиків з метою встановлення в Україні влади рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

12 грудня 1917 р. Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові проголосив Українську Народну Республіку Рад робітничих, селянських, солдатських і козацьких депутатів як федеративну частину Російської Республіки.

Органи влади

Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів – вищий орган влади.

Центральний виконавчий комітет (ЦВК) рад України – вищий орган державної влади, що мав діяти між з'їздами.

Народний Секретаріат – вищий орган виконавчої влади (уряд).

Створення ЦВК рад України і виконавчого органу влади – Народного секретаріату – сформувало в Україні другий (Харківський) центр влади, проти якого рішуче виступила УЦР. Це загострило ситуацію в Україні, наблизило її до воєнної розв'язки.

Наслідок – радянсько-українська війна 1917–1921 рр. – збройний конфлікт між Совєтською Росією та УНР у 1917–1921 роках за контроль над українськими землями. Закінчився поразкою УНР та більшовицькою окупацією України.

18–20 квітня 1918 р. у м. Таганрог була створена Комуністична партія (більшовиків) України. Формально заснована як самостійна компартія, але вже через 3 місяці, на своєму І з'їзді, КП(б)У увійшла до Російської комуністичної партії (більшовиків) (РКП(б)) і підпорядкуванням загальним партійним з'їздам і ЦК РКП (б).

28 листопада 1918 року створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України.

6 січня 1919 р. уряд встановив нову офіційну назву радянської держави – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) (за аналогією з радянською Росією).

28 січня 1919 р. статус уряду змінено з тимчасового на постійний, відділи уряду по аналогії з російськими отримали назву народні комісаріати, а сам уряд – **Рада Народних Комісарів (РНК) УСРР.**

Після подій Української революції 1917–1921 рр. більша частина українських етнічних територій увійшла до складу формально незалежної **Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР).**

Центральні органи державної влади УСРР

6–10 березня 1919 року в Харкові відбувся ІІІ Всеукраїнський з'їзд Рад. Його головним завданням була легалізація радянської влади в Україні.

10 березня 1919 року з'їзд ухвалив Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки. З прийняттям Конституції УСРР оформилась як радянська форма державності.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД УСРР ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ 1919 р.

ВИЩІ І ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ВЛАДИ

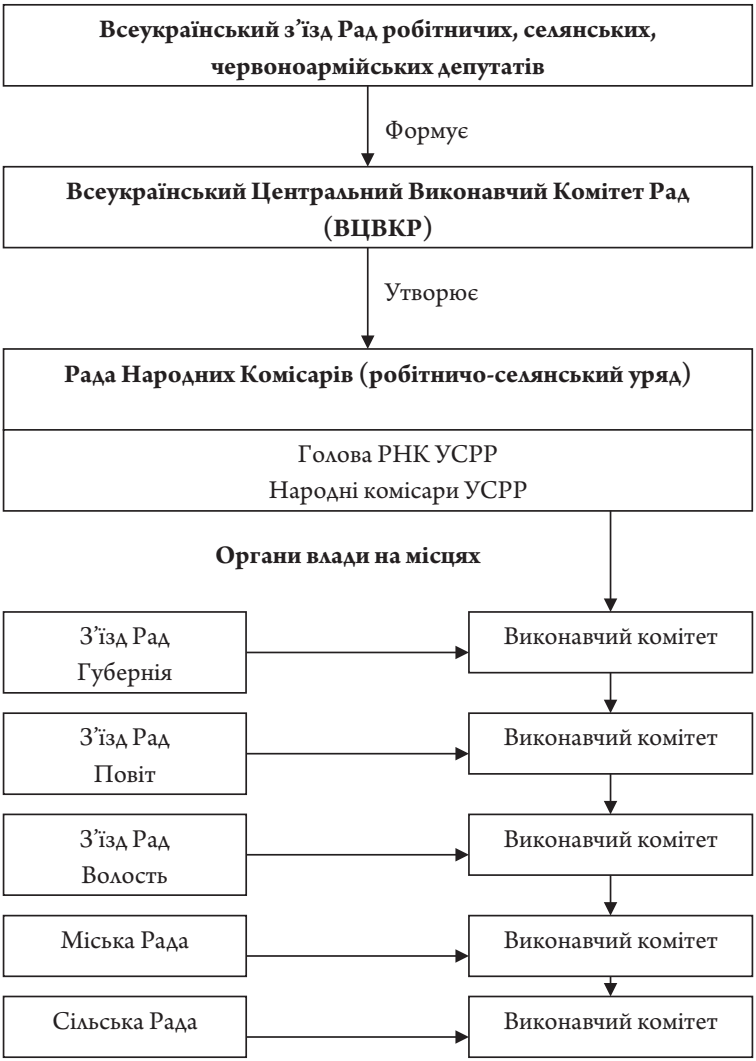

Згідно з Конституцією УСРР 1919 року вищим органом влади проголошувався Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який скликається не рідше як двічі на рік. До виключного відання з'їзду належали питання затвердження та внесення змін і доповнень до конституції, а також оголошення війни та укладення миру.

У перервах між з'їздами працював обраний ним **Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет (ВЦВКР)**, який скликався не менше трьох разів на рік. Обирається з'їздом Рад призначає й усуває з посади Голову Ради Народних Комісарів та самих Народних комісарів, вирішує усі інші питання у сфері законодавства. ВУЦВК мав відділи: агітаційний, господарський, зв'язку, військовий.

До відання ВУЦВК належали:

- здійснення загального керівництва всіма галузями державного, господарського та культурного будівництва;
- затвердження бюджету і планів розвитку народного господарства, законодавчих актів Президії ВУЦВК, ухвалених е період між сесіями;
- право призупиняти, скасовувати та змінювати постанови Президії ВУЦВК, Ради народних комісарів УСРР.

Між сесіями ВУЦВК його функції виконувала Президія, що обиралася із членів ВУЦВК.

Рада народних комісарів – уряд, вищий виконавчий і розпорядчий органом державної влади радянської України, водночас був наділений законодавчими повноваженнями. Уряд формував ВУЦВК і до його складу входили: Голова РНК, його заступник, народні комісари.

У Конституції УСРР не знайшов закріплення принцип поділу державної влади.

В Основному законі УСРР 1919 р. був формально зафіксований суверенітет радянської України, її право здійснювати зовнішні зносини, мати збройні сили.

Місцеві органи влади – Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів та їх виконавчі комітети.

Одночасно на місцях діяли військово-революційні комітети, а в селах – комітети бідноти.

Усі ці надзвичайні органи влади створювалися місцевими організаціями КП(б)У. До кінця 1920 року ревкоми становили більшість у загальній структурі державних органів влади. В губерніях і повітах України створювалися спеціальні «трійки», а у волостях – «четвірки», яким надавалася необмежена влада на місцях.

Україна формально мала статус незалежної радянської республіки, але вільне обрання місцевих рад на її території не проводилося. На місцях у здійсненні влади значна роль відводилася комендантам і комісарам, які призначалися ревкомами.

11 грудня 1919 року створено Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет (ВЦВРК) – до 19 лютого 1920 року тимчасовий вищий законодавчий і виконавчий орган влади УСРР.

На початку 1920 р. більшовицькі війська від імені новоствореного уряду повністю встановили контроль в Україні.

28 грудня 1920 року у Москві підписаний Договір про військовий і господарський союз між Російською СФРР та Українською СРР.

Договір закріплював підпорядкування ключових сфер життєдіяльності Української СРР Російській СФРР.

Об'єднувалися 6 наркоматів: військових і морських справ, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти й телеграфу, а також Вищі ради народного господарства.

Такі галузі державної діяльності, як юстиція, внутрішні справи, соціальне забезпечення, охорона здоров'я та освіта залишалися в підпорядкуванні республіканських наркоматів.

Правова система

Відповідно до Постанови ВЦВРК про поширення на територію України декретів РРФСР від 27.01.1918 на УСРР поширювалося законодавство радянської Росії.

Становлення судової системи.

4 січня 1918 р. прийнята постанова Народного Секретаріату України *«Про введення Народного суду»*, характерні риси:

- нерідко слідчі комісії тимчасового виконували функції суду;
- особливістю було те, що відкидалося не тільки апеляційне, а й касаційне оскарження рішень та вироків народного суду;

- зовсім не йшлося про організацію діяльності ревтрибуналів.

Наприкінці 1918 року у процесі утвердження радянської влади заново створюються радянські судові органи.

- 19.02.1919 р. декрет Раднаркому УСРР про суд скасовував усі суди організовані українськими урядами.
- 20.02.1919 р. затверджено Тимчасове положення про народні суди та ревтрибунали УСРР, які в основному повторювали положення постанови січня 1918 року.

Характерні риси радянських судів:

- на перший план діяльності судів висувалася їх роль як органів придушення класових ворогів;
- у системі судів центральне місце належало ревтрибуналам;
- для суддів був обов'язковим стаж політичної роботи.

Правоохоронні органи.

У 1917 році Ради робітничих депутатів почали формувати загони робітничої міліції. Їх завданнями були: боротьба з контрреволюцією, охорона громадського порядку в містах, боротьба зі злочинністю і спекуляцією.

9 лютого 1919 р. РНК УСРР прийняла декрет «Про організацію міліції», який започаткував формування республіканських і місцевих органів міліції.

Основні завдання – охорона революційного порядку, особистої безпеки громадян, боротьба боротьба з бандитизмом та кримінальною злочинністю (злочини проти особи, проти власності, з пияцтвом, самогоноварінням, фальшивомонетництвом, хуліганством).

Виконання цих завдань покладалося на Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) УСРР.

Упродовж 1919 року було утворено спеціалізовані служби міліції: залізничну, річкову, морську, а також судово-кримінальний розшук.

30 березня 1920 року при НКВС УСРР було утворено Головне управління радянської робітничо-селянської міліції – центральний керівний орган міліції у структурі НКВС УСРР.

Підсумки процесу державного будівництва в УСРР протягом 1917–1920 рр.:

У процесі формування державного ладу і правової системи УСРР у період 1917–1920 років у країні *утвердилась військово-пролетарська*

диктатура, точніше – *воєнно-більшовицька партійна диктатура, основними рисами якої були:*

– керівна роль більшовицької партії у державному будівництві, ліквідація з цією метою політичного плюралізму і, як наслідок, *інтеграція більшовицької партії у владу*;

– установлення та зміцнення системи державних органів, безпосередньо пов'язаних із здійсненням функцій оборони і придушення опору класових ворогів;

– утворення *нелегітимних надзвичайних державних органів; надмірна централізація управління;*

– формування органів командно-адміністративної системи;

– згортання державних органів і правових норм, розрахованих на керівництво в умовах ринкових форм господарювання, з одночасним розвитком державних органів і правових норм, пов'язаних з проведенням «воєнно-комуністичних заходів в економіці;

– перехід до воєнних або напіввоєнних методів управління, широке використання заходів позаекономічного державно-правового примусу;

– широке застосування суворих класових репресій, спрямованих на ліквідацію не тільки осіб, які вчинили антирадянські злочини, а й ідеологічних супротивників.

2. Соціалістична державність і право в Україні (1921–1929 рр.)

Державне будівництво

30 грудня 1922 року в Москві відбувся перший з'їзд Рад, який ухвалив рішення про утворення Союзу РСР, затвердив Декларацію про утворення СРСР і Союзний договір.

До складу СРСР увійшли: Російська Федеративна СРР, Українська СРР; Білоруська СРР; Закавказька Федерація (створена у березні 1922 р.) у складі трьох закавказьких республік: Грузії, Вірменії, Азербайджану. Столиця нової держави – Москва.

Вищі органи державної влади в СРСР:

- **з'їзд Рад** – вищий орган державної влади СРСР;

- **Центральний виконавчий комітет СРСР (ЦВК)** – у період між з'їздами;
- **Президія ЦВК** (19 чоловік, вищий орган влади між сесіями ЦВК);
- **Рада Народних Комісарів СРСР** – вищий виконавчий орган.

До системи центрального управління входили союзні, союзно-республіканські та республіканські наркомати.

При ЦВК засновувався Верховний Суд з функціями верховного судового контролю.

31 січня 1924 року на ІІ з'їзді Рад була остаточно затверджена Конституція СРСР.

Перебудова державного апарату УСРР у зв'язку з утворенням СРСР.

Утворення СРСР (1922 р.) і прийняття союзної Конституції диктували необхідність перебудови державного апарату УСРР. Процес реорганізації охопив усі ланки державного механізму і знайшов своє закріплення насамперед у тестах Конституцій УСРР (1925, 1929 рр.).

3–10 травня 1925 року – IX Всеукраїнський з'їзд Рад:

– затвердив новий текст Конституції УСРР, що законодавчо закріплювала входження республіки до складу СРСР;

– Конституція зафіксувала утворення у складі УСРР Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (1924 р.) і нового адміністративно-територіального поділу республіки: замість повітів і волостей утворено округи і райони.

7–15 травня 1929 року XI Всеукраїнський з'їзд Рад прийняв нову Конституцію УСРР:

- декларувалося, що «Українська республіка є соціалістична держава робітників та селян» (ст. 1);
- у статтях 2 і 3 визначався правовий статус УСРР як суверенної договірної держави, яка добровільно входить до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і зберігає за собою право вільного виходу з Союзу;
- закріплено принцип верховенства загальносоюзних органів державної влади і загальносоюзного законодавства;

• конституційно закріплювалося входження до складу УСРР Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки.

Вищі органи влади.

Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів – верховний орган влади УСРР.

Компетенція:

– розгляд найважливіших питань розвитку промисловості, сільського господарства, транспорту, торгівлі, культурного будівництва;

– рішення з'їзду мали вищу юридичну силу;

– з 1926 р. з'їзд проходив один раз в два роки (до 1926 р. щорічно).

Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) – верховний законодавчий, розпорядчий і виконавчий орган влади УСРР між з'їздами Рад.

Президія ВУЦВК – постійно діючий вищий законодавчий, виконавчий та розпорядчий орган влади УСРР.

Рада Народних Комісарів (РНК) УСРР – розпорядчий та виконавчий орган ВУЦВК з правом, у межах наданих їй ВУЦВК, видавати законодавчі акти й постанови.

З прийняттям Конституції СРСР 1924 року народні комісаріати було поділено на загальносоюзні, об'єднані і самостійні (культурні).

У віданні УСРР було 6 самостійних, або культурних наркоматів – внутрішніх справ, землекористування, юстиції, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

Місцеві органи влади.

- Окружні та районні з'їзди рад.
- Виконавчі комітети рад.
- Міські, селищні, сільські ради депутатів.
- Виконавчі комітети рад.

З 1922 року в Україні проводилася адміністративна реформа.

У квітні 1923 року ВУЦВК ухвалив постанову «Про новий адміністративно-територіальний поділ України», яким затвердив перехід до 3-х ступеневої системи управління: округ-район-село.

Постановою «Про ліквідацію губерній і перехід на триступеневу систему управління» від 3 червня 1925 року ліквідувався поділ республіки на губернії.

Місцеві Ради і виконкоми визнавалися єдиними повноважними органами державної влади на місцях.

Правова система

Кодифікація законодавства. Цивільне право.

У 1922–1927 роках у радянській Росії, а згодом і в Україні, проводилася повна кодифікація всіх галузей права.

З 1924 року починається розробка основ союзного законодавства.

З 1923 року в Україні набуває чинності Цивільний кодекс. Цивільний кодекс дозволяв приватну власність на майно, яке було не націоналізоване, але свобода розпорядження ним обмежувалася інтересами держави, яка могла розірвати невигідний для неї договір.

Приватна власність мала три форми:

- одноособова власність фізичних осіб;
- власність декількох осіб, які не складають об'єднання (загальна власність);
- власність приватних юридичних осіб.

Право спадщини по закону і заповіту допускалось у межах 10 тис. крб вартості майна. Та частина майна, що перевищувала встановлену вартість, переходила у власність держави.

Сімейно-шлюбне право.

У розвиток сімейного права **31 травня 1926 року ВУЦВК затверджує «Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану».**

Він складався з 5-ти розділів:

- родина;
- про опікунство;
- подружжя;
- права громадян змінювати своє прізвище та ім'я;
- визнання особи безвісно відсутньою або померлою.

Кодекс визнавав за дійсну лише державну реєстрацію шлюбу, регулював майнові та аліментні відносини подружжя, правовідносини між батьками і дітьми, питання опіки й піклування, скасовувалися різні обмеження шлюбу – дозвіл батьків, різниця у віросповіданні тощо.

Церковні шлюби оголошувалися приватною справою осіб, що брали шлюб. Закріплювалася свобода розлучення.

Розірвання шлюбу здійснювалося органами ЗАГСу на прохання хоча б однієї зі сторін.

Трудове право.

15 листопада 1922 року було введено в дію Кодекс законів про працю в УСРР.

Норми кодексу поширювалися на всіх осіб, що працювали за наймом.

Наймання і надання робочої сили проводилося виключно на основі добровільної згоди працівника. Так, тривалість робочого дня становила вісім годин, а для тих осіб, що працювали під землею, а також для осіб розумової та конторської праці – шість годин.

Безперервний щотижневий відпочинок мав становити не менше 42 годин.

За кодексом колективний і трудовий договори були основними правовими формами залучення до праці.

Встановлювалося, що при укладанні колективних трудових угод профспілки мали право виступати перед різними інстанціями від імені найманих працівників з питань праці і побуту.

Розмір оплати за працю не міг бути меншим обов'язкового мінімуму оплати, що встановлювалася для даної категорії праці державою.

Земельне право.

Земельні правові відносини регулювалися Земельним кодексом РРФСР від 1922 року, який після внесених до нього несуттєвих змін став називатися Земельним кодексом УСРР.

Цей нормативний акт підтвердив право державної власності на землю.

Право користування землями сільськогосподарського призначення надавалося трудовим землеробам та їх об'єднанням, міським поселенням, державним установам та підприємствам і встановлювалося безстроковим.

Регламентувався порядок і організація роботи органів управління земельним товариством, правове становище селянського подвір'я.

Використання найманої праці допускалося лише за умови дотримання законів про охорону й нормування праці, а також при умові неможливості господарства самому виконати необхідну роботу.

Кримінальне право.

В Україні при складанні власного кодексу за основу було взято Кримінальний кодекс РРФСР.

Злочини розподілялися на: державні; посадові; порушення правил про відокремлення церкви від держави; господарські; злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи; майнові злочини; військові; порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку та громадський порядок.

Встановлювалися види покарань: розстріл, позбавлення волі (максимальний строк – 10 років, мінімальний – 6 місяців), примусові роботи.

1927 року приймається новий Кримінальний кодекс УСРР, у якому збільшуються санкції за крадіжку майна громадян, за злочини проти особи. Стаття 54 Кодексу про контрреволюційні злочини передбачала визнання засудженого «ворогом трудящих».

23 жовтня 1925 року було прийнято виправно-трудовий кодекс УСРР. Зазначимо, що вперше в історії завданням виправно-трудового права стало перевиховання злочинців за допомогою праці.

Кримінально-процесуальне право.

У 1922 року набрав чинності Кримінально-процесуальний кодекс УСРР.

У ньому закріплювалися принципи судочинства в кримінальних справах: гласність, усність, безпосередність судочинства, змагальність, рівноправність сторін, право звинуваченого на захист тощо.

Встановлювався порядок провадження слідства, порядок провадження справи в народному суді, в раді народних суддів, регламентувалося судочинство в ревтрибуналах, порядок виконання судових вироків.

Кодекс визначав роль і завдання прокуратури у здійсненні нагляду за законністю від затримання підозрюваного до винесення судового вироку.

Зазначалося, що у справах, у яких брав участь прокурор, участь захисника була обов'язковою.

Державно-правове будівництво в радянській Україні в 30-х рр. XX ст.

Індустріалізація привела до істотних змін у структурі народного господарства України. Змінилося співвідношення між промисловим і сільськогосподарським виробництвом.

З аграрної країни Україна перетворилася на промислово-аграрну.

Кампанія колективізації в Україні проводилася з особливою жорстокістю. Найбільше опиралися колективізації заможні селяни.

Селян насильницькими методами почали заганяти в колгоспи, що викликало опір з боку селянства. Але до кінця 1932 року в Україні було колективізовано близько 70 % селянських господарств. Саме в цей час починається в Україні страшний голод.

Голодомор в Україні (охопив період з квітня 1932 року по листопад 1933 року) став наслідком цілеспрямовано застосованого тоталітарною владою терору голодом, тобто геноцидом. Він став покаранням українців за їхній спротив колективізації сільського господарства і небажання перебувати під владою радянської Росії, наслідок руйнування системи сільського господарства і сіл, спричинене примусовою колективізацією.

Загалом під час Голодомору 1932–1933 років Україна втратила померлими від 3,5 до 5 млн осіб.

До кінця 1934 року суцільна колективізація стала фактом.

Політична система

У розвитку політичної системи почали відбуватися докорінні зміни. **Відбулося остаточне зрощення партійних структур з державним апаратом.**

У січні 1935 року Всеукраїнський з'їзд Рад було перейменовано у з'їзд Рад УСРР, ВУЦВК – у ЦВК УСРР, Президію ВУЦВК – у Президію ЦВК УСРР.

Головна тенденція розвитку органів державного управління – посилення ролі загальносоюзних державних структур, ліквідація майже всіх республіканських комісаріатів. Сформувалася централізована галузева система управління СРСР.

Реальними органами влади в Україні стали партійні організації КПУ, які реалізовували свою владу через репресивні органи, контролювали діяльність усіх господарських і державних органів, а також громадських організацій.

У зв'язку з утворенням 1934 року НКВС СРСР, ОДПУ було перейменовано в Головне управління державної безпеки (ГУДБ), яке стало складовою частиною НКВС СРСР. До репресивного апарату відносився також НКВС. Таким чином, до середини 30-х років репресивно-каральну систему СРСР було повністю централізовано.

Правова система

Цивільне право.

Головні напрямки розвитку цивільного права – охорона т.зв. соціалістичної власності та вдосконалення договірних відносин:

– договірні відносини між господарськими організаціями УРСР встановлювалися вищими державними органами СРСР;

– розірвати і змінити такі договори можна було лише за рішенням Ради праці й оборони СРСР або за розпорядженням керівника відомства;

– у таких договорах Раднарком УРСР встановлював конкретні терміни укладання.

Постанова ЦБК і РНК СРСР «Про кредитну реформу» від 30 січня 1930 року скасовувала вексельний обіг і комерційне кредитування. Замість цього запроваджувалося планове державне банківське кредитування тільки через Державний банк.

Постановою РНК УРСР 1932 року одностороннє розірвання або зміна договорів заборонялися.

Постановою РНК СРСР і ЦК РКП(б) 1931 року заборонялася приватна торгівля, розширювалася мережа кооперативних і державних торговельних організацій.

Трудові відносини – централізація управління і планове ведення господарства стали причинами державного нормування заробітної плати робітників і службовців. Розробка тарифних сіток, розцінок, норми виробництва – все це стало компетенцією відповідних наркоматів.

Уже 1932 року наймати робочу силу стало можливим лише через органи праці. Молоді спеціалісти після закінчення навчального закладу повинні були відпрацьовувати своє навчання три роки за призначенням наркоматів. У галузі соціального страхування допомога по непрацездатності і пенсії по інвалідності залежали від особи працівника.

Профспілки. У 1933 р. професійні спілки втратили свої функції внаслідок одержавлення і злиття з Народним комісаріатом праці. Надалі, після XVII з'їзду ВКП(б) вони почали виконувати функції органів робітничо-селянської інспекції. Затверджувалися статути про дисципліну робітників і службовців, якими встановлювалися правила прийому на роботу, порядок звільнення з роботи, відповідальність за порушення трудової дисципліни, різного роду заохочення.

Таким чином, з початку 30-х років у СРСР знову була запроваджена трудова повинність і відбувалася фактично мілітаризація праці.

У земельних відносинах у зв'язку з курсом на знищення вільного хліборобства встановлювалися строки колективізації по регіонах та її особливості.

У 1930 року згідно з директивами ЦК ВКП(б) було розроблено перший Примірний статут сільськогосподарської артілі, який закріплював єдиний земельний масив колгоспів. Селянам, які з колгоспів виходили, надавати землі з колгоспних земельних фондів заборонялося. Неподільним фондом колгоспів були також усі робочі та продуктові тварини, інвентар, зернові запаси, корми.

З 1933 року на основі Постанови ЦВК СРСР правлінням колгоспів надавалося право накладати на колгоспників штраф за відмову виконувати доручену роботу, а за повторну відмову – виключати з колгоспів.

У квітні 1933 року були затверджені Тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах.

1935 року з'являється новий Примірний статут, який встановив закріплення безстрокового користування землею за колгоспами. За кожним колгоспним двором визнавалася присадибна ділянка землі для

ведення селянського господарства, а також встановлювалася кількість домашньої худоби.

Наслідком колективізації стала ліквідація права селянського землекористування, індивідуальних селянських господарств.

Селянин особисто прикріплювався до певного колгоспу й повинен був відпрацьовувати певну кількість трудоднів (до 250). Вироблена сільськогосподарська продукція повністю здавалася державі, а селяни з цього нічого не мали.

Сімейне та трудове право.

Важливим законодавчим актом у галузі сімейного права стала постанова ЦВК і РНК СРСР від 27 червня 1936 року:

– заборонялися аборти, встановлювалася матеріальна допомога багатосімейним, посилювалася кримінальна відповідальність за несплату аліментів;

– внесені зміни до Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР, а також зміни в законодавство про розлучення;

– обов'язковим стало занесення інформації про розлучення до паспортів подружжя.

У галузі трудових відносин постановою РНК СРСР 1938 року запроваджуються єдині трудові книжки, в яких фіксується вся трудова діяльність працівника.

Кримінальне та кримінально-процесуальне право.

7 серпня 1932 року приймається спільна постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» («Закон про п'ять колосків»), згідно з постановою:

– вантажі на залізничному та водному транспорті, а також майно колгоспів і кооперативів (врожай на полях, худоба, припаси, кооперативні склади й магазини) прирівняли до державної власності;

– за його крадіжку передбачалася найвища міра покарання – розстріл з конфіскацією майна або за наявності «пом'якшувальних обставин» – позбавлення волі на строк не менше 10 років з конфіскацією;

– амністію для засуджених за такі злочини постанова вимагала не застосовувати.

Було введене поняття спекуляції (скупка і перепродаж продуктів та товарів), яка каралася позбавленням волі на термін не менший п'яти років з конфіскацією майна.

У відповідності **з постановою ЦВК і РНК СРСР 1931 року «Про відповідальність за злочини, які дезорганізовують роботу транспорту»** було доповнено Кримінальний кодекс УРСР статтею, яка встановлювала за порушення працівниками транспорту трудової дисципліни, що призвело до невиконання урядових планів перевезень або порушення руху, позбавлення волі до десяти років.

Постанова ЦВК СРСР від 2 жовтня 1937 року збільшувала термін покарання за особливо небезпечні державні злочини з 10 до 25 років. Кримінальне законодавство встановлювало відповідальність за посягання на обороноздатність країни, за незаконний випуск цінних паперів, переплавлення державної розмінної монети, порушення правил паспортної системи.

У 1933–1936 роках приймалися нормативні акти, що збільшували покарання за злочини проти порядку управління. Постановою ЦВК і РНК УРСР 1935 року кримінальна відповідальність наставала з 12-ти років.

Постановою ЦВК і РНК УРСР 1935 року посилювалася кримінальна відповідальність за господарські злочини.

Таким чином, у зазначений період у кримінальному законодавстві розширювався перелік видів злочинів, суб'єктів злочинів, збільшувалася кількість видів покарань.

Конституційне право.

Повна перемога соціалізму в СРСР була юридично закріплена в новій Конституції, проект якої було ухвалено на Пленумі ЦК ВКП(б) у червні 1936 року, а Надзвичайний VIII Всесоюзний з'їзд Рад 5 грудня 1936 року затвердив і ввів її в дію.

На основі Конституції СРСР Постановою Надзвичайного XIV Українського З'їзду Рад від 30 січня 1937 року затверджується **Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки.**

Державний лад

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД УРСР ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ 1937 Р.

НАЙВИЩІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ

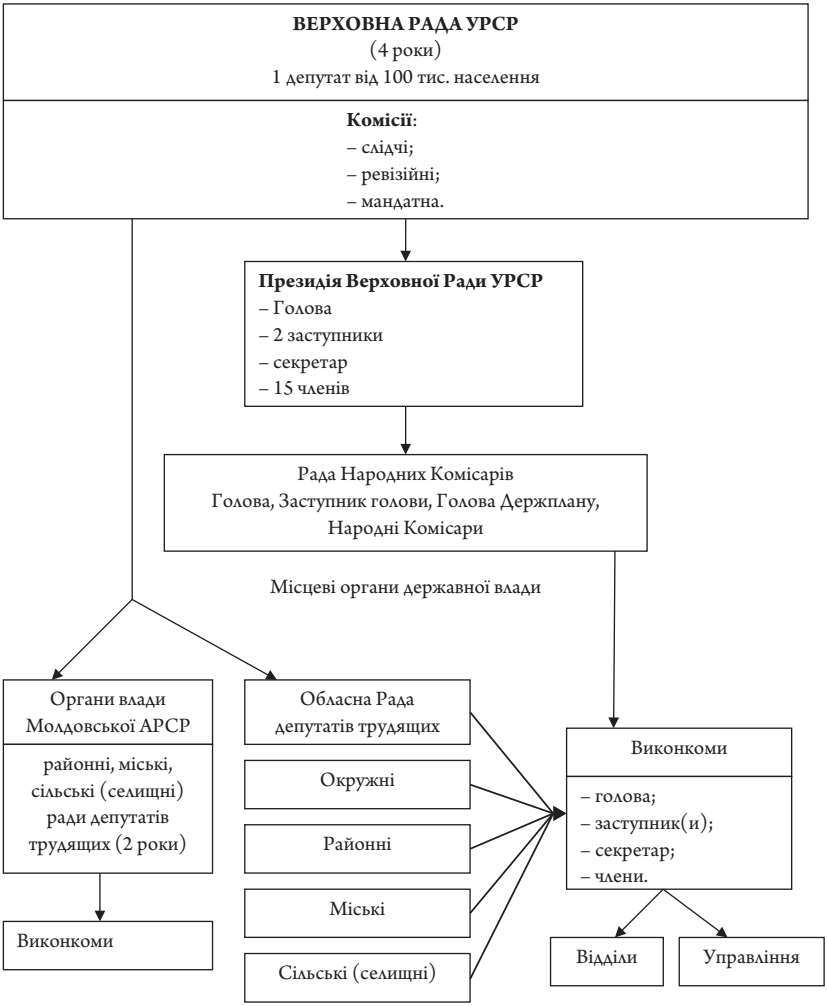

Відповідно до Конституції найвищим органом влади УРСР проголошувалася Верховна Рада республіки.

Компетенція – затвердження народногосподарського плану республіки, управління галузями народного господарства, встановлення оподаткування, законодавства про працю, організація судових органів тощо.

Постійно діючий орган – Президія, що обиралася Верховною Радою, – видавала укази, тлумачила закони республіки, контролювала роботу уряду, присвоювала почесні звання республіки, здійснювала право помилування осіб, проводила референдуми.

Рада Народних Комісарів є найвищим виконавчим і розпорядчим органом.

Місцевими органами влади виступали обласні, районні і сільські Ради депутатів трудящих.

Демократичні за формальними ознаками органи реальної влади не мали. Реальними владними органами виступали компартійні органи.

До Конституції УРСР 1937 року вперше увійшло положення про Комуністичну партію, як керівне ядро всіх громадських і державних організацій.

Економічною основою УРСР визнавалася соціалістична система господарювання і соціалістична власність на знаряддя та засоби виробництва, яка існувала у формі державної і кооперативної власності.

У Конституції регламентувався державний устрій. У ній було закріплено декларативне право виходу УРСР зі складу СРСР. Це положення було лише формальним і на практиці воно було неможливим.

Права і свободи громадян.

У Конституції було продекларовано широкі права і свободи громадян, які в реальному житті були максимально обмеженими.

Це стосувалося різних категорій громадян. Наприклад, колгоспники прикріплювалися до землі і не мали права залишати місце проживання, оскільки їм не видавали паспортів.

А проголошене право на працю фактично означало примусову працю.

Праця робітників на підприємствах у другій половині 30-х років була мілітаризована. Робітники були зобов'язані працювати там, де це потрібно було «партії і державі».

Правоохоронна та судова система.

У зазначений період відбувається централізація правоохоронної системи і посилення позасудових репресивних органів.

Так, за Конституцією УРСР Верховний Суд республіки обирався Верховною Радою УРСР терміном на 5 років, обласні суди обиралися обласними Радами також на 5 років, народні суди обиралися населенням відповідних районів терміном на три роки.

Прийнятий Верховною Радою СРСР **закон «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» від 16 серпня 1938 року** проголошував головні демократичні принципи судочинства: гласність, усність, змагальність.

Була підтверджена незалежність суддів і їх підпорядкованість лише закону. Проте у практичній діяльності судів ці демократичні принципи фактично не спрацювали.

У зв'язку з тим, що в названих нормативних актах проголошувалося право на захист, РНК СРСР затвердило **Положення про адвокатуру СРСР від 16 серпня 1938 року.**

Масові репресії

З кінця 20-х років почав розкручуватися маховик репресій. У другій половині 30-х років сталінізм перейшов до абсолютного диктаторства.

Наркомат внутрішніх справ як знаряддя тоталітарного режиму мав багато функцій: здійснював керівництво управлінням комунальної служби, міліцією, місцями позбавлення волі, кримінальним розшуком тощо. Але в другій половині 30-х років НКВС фактично став позаконституційним органом, оскільки був виведений з-під державного контролю. Формування тоталітарного режиму привело до створення надконституційних, позасудових карально-репресивних органів.

У лютому-березні 1937 року почалася нова хвиля масових репресій. 31 липня 1937 року ЦК ВКП(б) затвердив наказ М. Єжова місцевим органам НКВС, згідно з яким за чотири місяці необхідно було репресувати 268950 чоловік. **Репресії здійснювалися позасудовими трійками** у складі першого секретаря обкому, начальника обласного управління

НКВС і прокурора області. Репресіям підлягали і керівні особи й прості трудящі. Застосовувалися тортури.

Починаючи з вересня 1937 року, поряд з «трійками» з'явилися і «двійки» (без участі першого секретаря обкому).

Розширюються функції Особливої наради при НКВС СРСР, створеної 10 липня 1934 року. Її діяльність була спрямована безпосередньо на проведення масових репресій.

Вона могла в позасудовому порядку застосовувати такі покарання: заслання, виселення, ув'язнення до таборів на термін до 5 років, виселення за межі СРСР.

Висновки

Складною і суперечливою була історія держави і права радянської України. Юридичне закріплення позитивних наслідків революції і формальних ознак української державності поєднувалося з встановленням керівної і пануючої ролі більшовицької партії, нетерпимості до політичного інакомислення, застосуванням жорстоких репресивних методів політичної боротьби.

Зі встановленням радянської влади в Україні та утворенням Союзу РСР Українська РСР, яка стала його складовою, повністю увійшла в економічну, політичну і культурно-освітню союзну систему. Все це зумовило необхідність кардинальної перебудови всіх сфер життя.

Завдання для самостійної роботи

1. Які зміни в державному статусі УСРР відбулися внаслідок утворення Союзу РСР? Поясніть, чому «Союз рівноправних республік», не змінюючи своєї федеративної форми, дуже скоро перетворився на жорстко централізовану державу, внаслідок чого фактично відбулася ліквідація державного суверенітету суб'єктів федерації.
2. Складіть порівняльну схему вищих і місцевих органів влади й управління України за Конституціями 1929 і 1937 років. Охарактеризуйте склад, повноваження та порядок їх утворення.

3. Складіть порівняльну схему судової системи за положеннями про судоустрій УСРР: а) 1922 р.; б) 1925 р.; в) 1929 р. та Законом про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік 1938 р. Наведіть аргументи щодо значного посилення процесів централізації судової системи в 30-х роках.

4. Розкрийте призначення, функції та зміни у структурі органів прокуратури. Поясніть, у чому полягали завдання створеного замість Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК) Державного політичного управління (ДПУ). Охарактеризуйте склад, призначення та повноваження Судової колегії ОДПУ.

5. З'ясуйте, які наслідки щодо централізації репресивно-каральної системи мало створення в 1934 р. НКВС СРСР. Який позасудовий орган і з якими повноваженнями було засновано при НКВС СРСР? Який статус мали створені республіканський та місцеві органи НКВС, що функціонували на підставі загальносоюзного положення? З'ясуйте, які неконституційні каральні органи були створені в обласних центрах у 1930 і 1937 р. та яким був їхній склад. Поясніть, у чому проявлявся відверто репресивний характер їхньої діяльності як за спрямованістю, так і за процедурою.

6. Проаналізуйте причини, характерні риси та особливості проведення кодифікації права в УСРР у 20-х роках. Поясніть, які принципи та методи були покладені в основу кодифікаційних робіт. Розкрийте структуру та охарактеризуйте основний зміст кодифікованих законодавчих актів УСРР у 20-х роках.

7. Охарактеризуйте процес розвитку цивільного права, що був спричинений здійсненням непу. Розкрийте основний зміст Цивільного кодексу УСРР 1922 р. та проаналізуйте зміни в цивільно-правовій регуляції, що були спрямовані на забезпечення безроздільного панування соціалістичної власності, зміцнення централізації і плановості народного господарства.

8. Розкрийте правові засади власності на землю та землекористування. Охарактеризуйте основний зміст Земельного кодексу УСРР 1922 р. та проаналізуйте зміст актів, спрямованих на створення видимості законності широкої кампанії розкуркулення на селі.

9. Охарактеризуйте інститути та норми сімейного права, які встановлювали умови взяття та реєстрації шлюбу, умови та процедуру розлучення, майнові й аліментні відносини подружжя, батьків та дітей, питання опіки та піклування тощо.

10. З'ясуйте, які зміни до трудового права внесла нова економічна політика. Охарактеризуйте Кодекс законів про працю УСРР 1922 р. та зміни в трудовому законодавстві щодо робочого часу та робочого тижня у 30-х роках. З'ясуйте, в яких основних формах нараховувалася заробітна плата, які заходи та санкції встановлювалися задля зміцнення трудової дисципліни та стимулювання праці.

11. Охарактеризуйте завдання та основні інститути кримінального права. Зробіть порівняльний аналіз Кримінальних кодексів 1922 р. та 1927 р. З'ясуйте, які види злочинів та міри покарання й заходи соціального захисту встановлювалися кримінальним законодавством. Наведіть аргументи на підтвердження тези про посилення кримінальної репресії протягом 20–30-х років.

12. Характеризуючи стан процесуального права, з'ясуйте, які демократичні принципи судочинства встановлювалися Кримінально-процесуальними та Цивільно-процесуальними кодексами. Поясніть, у чому полягала тенденція посилення втручання держави у справи громадян і до яких змін у процесуальному праві вона з часом призвела. Наведіть норми, що встановлювали застосування принципу аналогії закону в кримінальному праві, звужували право на захист. Розкрийте деформації кримінально-процесуального законодавства, внаслідок яких фактично відбулася ліквідація демократичних засад судочинства.

Література

Основна

1. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.

2. Історія держави і права України : підручник / Бандурка О. М. та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 447 с.

3. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк (кер. автор. кол.), П. П. Захарченко, О. В. Кузьминець та ін. Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. 496 с.

4. Історія держави і права України : підручник / О. І. Нелін. Київ : Київський університет, 2016. 717 с.

5. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2017. 624 с.

6. Історія держави і права України: академічний курс : підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ : Ін Юре, 2015. 807 с.

Додаткова

1. Історія держави і права України : навч. посіб. / І. Г. Трофанчук. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 568 с.

2. Історія держави і права України : навч. посіб. / О. І. Маложон ; Міжнар. акад. фундам. основ буття, Міжнар. фонд акад. П. П. Михайленка. Київ : Аванпост-прим, 2014. 183 с.

3. Історія держави і права України : навч. посіб. / І. А. Демешко. Дніпропетровськ : Адверта, 2015. 209 с.

4. Історія України і її державності: осучаснений погляд : навч. посіб. / М. Михайлуца, О. Шипотілова ; Одес. нац. мор. ун-т, Навч.-наук. мор. гуманітар. ін-т. Херсон : Олді-плюс, 2018. 173 с.

5. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк та ін. ; за ред. д-ра іст. наук, проф. В. М. Щербатюка ; Нац. акад. внутр. справ. Київ: Фенікс, 2018. 495 с.

6. Історія держави та права України : навч.-метод. посіб. для курсантів та студентів ден. форми навчання / В. М. Пекарчук, В. С. Олійник ; Акад. Держ. пенітенціар. служби. Чернігів : Акад. ДПтС, 2018. 151 с.

7. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. 5-е вид., стер. Київ : Паливода А. В., 2013. 162 с.

8. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспиту / Д. А. Шигаль. Харків : Право, 2017. 249 с.

9. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. для курсантів, студентів, слухачів ВНЗ МВС України / М. Ю. Бурдін та ін. ;

за ред. М. Ю. Бурдіна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Бровін О. В., 2017. 443 с.

10. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Історія держави і права України : навч.-метод. посіб. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 688 с.

11. Історія держави і права України. Словник термінів і понять / В. В. Щукін, Н. В. Сугацька, А. М. Павлюк. Київ : Кондор, 2011. 284 с.

12. Історія держави і права України: термінологічний словник / Є. С. Дурнов, Ю. В. Кривицький, Ю. В. Сокур. Київ : Гельветика, 2019. 190 с.

Джерела права

1. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навч. посіб. для студентів ВНЗ України напряму підгот. 6.030202 «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 346 с.

Першоджерела

Декларація про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (30 грудня 1922 р.)

(Витяг)

Спроби капіталістичного світу протягом десятків років розв'язати питання про національності шляхом поєднання вільного розвитку народів з системою експлуатації людини людиною виявились марними.

Але роки війни не пройшли безслідно. Розорені поля, зупинені заводи, зруйновані продуктивні сили і виснажені господарські ресурси, які залишилися у спадщину від війни, роблять недостатніми окремі зусилля окремих республік щодо господарського будівництва. Відбудова народного господарства виявилась неможливою при роздільному існуванні республік.

З другого боку, нестійкість міжнародного становища і небезпека нових нападів роблять неминучим створення єдиного фронту радянських республік перед лицем капіталістичного оточення.

Воля народів радянських республік, які недавно зібралися на з'їзди своїх Рад і одностайно прийняли рішення про утворення «Союзу Радянських Соціалістичних Республік», служить надійною запорукою того, що цей Союз є добровільним об'єднанням рівноправних народів, що за кожною республікою забезпечене право вільного виходу з Союзу, що доступ в Союз відкритий всім соціалістичним радянським республікам, як існуючим, так і тим, що мають виникнути у майбутньому…

Заявляючи про все це перед усім світом і урочисто проголошуючи непорушність основ Радянської влади, що знайшли своє відображення в конституціях соціалістичних радянських республік, які уповноважили нас, ми, делегати цих республік, на підставі даних нам повноважень постановляємо підписати договір про утворення «Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 112–113.

Постанова Раднаркому УСРР про ознаки, які визначали селянське господарство як куркульське (13 серпня 1929 р.)

(Витяг)

Рада Народних Комісарів УСРР постановила:

1. Встановлюючи ознаки куркульських господарств, що на них ширяться Кодекс законів про працю УСРР зі змінами та додатками, що їх передбачено постановою ЦБК і РНК СРСР з 20 лютого 1929 р. «Про порядок прикладання Кодексу законів про працю в куркульських господарствах», визнати, що до куркульських господарств відносяться всі селянські господарства при наявності в господарстві одної з нижчеперелічених ознак:

а) якщо в господарстві систематично вживається наймана праця для сільськогосподарських робіт, або в кустарних промислах та підприємствах в такому розмірі, що тягне за собою позбавлення виборчих прав за арт. 4-м постанови ВУЦВК і РНК УСРР з 3 жовтня 1928 р. «Про вибори до Рад» (36. Уз. УСРР за 1928 р. № 27, арт. 238);

б) якщо в господарстві є млин, олійниця, круподерня, просорушка, вовночухральня, шаповальня, терковий заклад, сушарня, шкіряний завод, цегельня або інше промислове підприємство – під умовою вживання в перелічених підприємствах живої тяглової сили та механічних двигунів, а так само, якщо в господарстві є вітряк, або водяний млин з двома й більш поставами;

в) коли господарство систематично здає в найм сільськогосподарські машини з механічними двигунами;

г) коли господарство здає в найм постійно або на сезон окремі устатковані помешкання під житло або підприємство;

д) коли члени господарства займаються торгівлею, лихварством, комерційним посередництвом або мають інші нетрудові прибутки (в тому числі служники релігійних культів), а також, коли будь-хто з членів господарства вибирає реєстраційне посвідчення на ведення промислового підприємства.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 135–136.

Постанова Раднаркому УСРР і ЦК КП(б)У «Про занесення на «чорну дошку» сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі» (6 грудня 1932 р.)

(Витяг)

Зважаючи на особливо ганебний провал хлібозаготівель в окремих районах України, РНК і ЦК ставлять перед облвиконкомами і обкомами, райвиконкомами і райпарткомами завдання зламати саботаж хлібозаготівел... забезпечити швидке наростання темпів, повне і безумовне виконання плану хлібозаготівель.

РНК і ЦК ухвалюють:

• за явний зрив плану хлібозаготівель і злісний саботаж, що його організували куркульські і контрреволюційні елементи, занести на «чорну дошку» такі села: с. Вербка1 Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл.;

• с. Гаврилівка Межівського р-ну Дніпропетровської обл.; с. Лютенька Гадяцького р-ну Харківської обл.; с. Кам'яні Потоки Кременчуцького р-ну Харківської обл.; с. Святотроїцьке Троїцького р-ну Одеської обл.; с. Піски Баштанського р-ну Одеської обл.

Щодо цих сіл вжити таких заходів:

1. Негайно припинити довіз товарів, цілком припинити кооперативну і державну торгівлю на місці і вивезти з відповідних кооперативних і державних крамниць всі наявні товари.

2. Цілком заборонити колгоспну торгівлю як для колгоспників, так і одноосібників.

3. Припинити всіляке кредитування, провести дотермінове стягнення кредитів і інших фінансових зобов'язань.

4. Перевірити і очистити органами РСІ кооперативні і державні апарати від всіляких чужих і ворожих елементів.

5. Перевірити і очистити колгоспи цих сіл, вилучивши контрреволюційні елементи, організаторів зриву хлібозаготівель.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 136–137.

Постанова Політбюро ЦК ВКП(б)
(2 липня 1937 р.)

(Витяг із протоколу № 51 засідання Політбюро ЦК)

Цілком таємно
Тов. Єжову, секретарям обкомів,
крайкомів, ЦК нацкомпартій

Послати секретарям обкомів, крайкомів, ЦК нацкомпартій таку телеграму: «Зазначити, що більша частина колишніх куркулів і карних злочинців, засланих в один час із різних областей в північні і сибірські райони, а потім по закінченню терміну заслання таких, які повернулися в свої області, – є головними призвідниками всяких антирадянських і диверсійних злочинів, як в колгоспах і радгоспах, так і на транспорті і в деяких

галузях промисловості. ЦК ВКП(б) пропонує всім секретарям обласних і крайових організацій, і всім обласним, крайовим і республіканським представникам НКВС взяти на облік всіх куркулів і кримінальних злочинців, які повернулися на батьківщину, з тим, щоб найбільш ворожі з них були негайно арештовані і були розстріляні в порядку адміністративного проведення їх справ через трійки, а решта, менш активні, але все ж ворожі елементи були переписані і заслані в райони по вказівці НКВС.

ЦК ВКП(б) пропонує в п'ятиденний термін подати в ЦК склад трійок, а також кількість тих, хто підлягає розстрілу, як і кількість тих, хто підлягає засланню».

9 липня 1937 р.

Секретар ЦК Й. Сталін

Текст подано за виданням: Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 578.

Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1937 р.)

(Витяг)

РОЗДІЛ 1
Суспільний устрій

Стаття 1. Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістична держава робітників і селян.

Стаття 2. Політичну основу УРСР становлять Ради депутатів трудящих...

Стаття 3. Вся влада в УРСР належить трудящим міста і села в особі Рад депутатів трудящих.

Стаття 4. Економічну основу УРСР становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя та засоби виробництва, що утвердилися внаслідок ліквідації капіталістичної системи господарства, скасування приватної власності на знаряддя та засоби виробництва і знищення експлуатації людини людиною.

Стаття 5. Соціалістична власність в УРСР має або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних об'єднань).

Стаття 6. Земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудні, залізничний, водний і повітряний транспорт, банки, засоби зв'язку, організовані державою великі сільськогосподарські підприємства (радгоспи, машинно-тракторні станції і т.п.), а також комунальні підприємства і основний житловий фонд у містах і промислових пунктах є державною власністю, тобто всенародним добром.

Стаття 12. Праця в УРСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: «хто не працює, той не їсть».

В УРСР здійснюється принцип соціалізму: «від кожного за його здібністю, кожному – за його працею».

РОЗДІЛ 2
Державний устрій

Стаття 13. З метою здійснення союзними республіками взаємодопомоги по лінії економічній і політичній, так само як по лінії оборони

Українська Радянська Соціалістична Республіка добровільно об'єдналася з іншими рівноправними Радянськими Соціалістичними Республіками: Російською РФСР, Білоруською РСР, Азербайджанською РСР, Грузинською РСР, Вірменською РСР, Туркменською РСР, Узбецькою РСР, Таджицькою РСР, Казахською РСР, Киргизькою РСР в союзну державу – Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Стаття 14. Українська Радянська Соціалістична Республіка зберігає за собою право виходу з Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Стаття 15. Територія Української Радянської Соціалістичної Республіки не може бути змінювана без згоди УРСР.

Стаття 16. Закони СРСР обов'язкові на території УРСР.

Стаття 17. Кожний громадянин УРСР є громадянином СРСР. Громадяни всіх інших союзних республік користуються на території УРСР усіма правами громадян УРСР.

Стаття 18. Українська Радянська Соціалістична Республіка складається з областей: Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Київської,

Одеської, Харківської, Чернігівської і Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

РОЗДІЛ 3

Найвищі органи державної влади

Української радянської соціалістичної республіки

Стаття 20. Найвищим органом державної влади УРСР є Верховна Рада УРСР.

Стаття 21. Верховна Рада УРСР обирається громадянами УРСР по виборчих округах на строк 4 роки за нормами: один депутат від 100 000 населення.

Стаття 23. Верховна Рада УРСР є єдиним законодавчим органом УРСР.

Стаття 28. Верховна Рада УРСР обирає Президію Верховної Ради УРСР в складі: голови Президії Верховної Ради УРСР, двох заступників, секретаря Президії і 15 членів Президії Верховної Ради УРСР.

РОЗДІЛ 4

Органи державного управління

Української радянської соціалістичної республіки

Стаття 39. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади УРСР є Рада Народних Комісарів УРСР.

Стаття 40. Рада Народних Комісарів УРСР відповідальна перед Верховною Радою УРСР і їй підзвітна, а в період між сесіями Верховної Ради і УРСР – перед Президією Верховної Ради УРСР, якій підзвітна.

Стаття 41. Рада Народних Комісарів УРСР видає постанови і розпорядження на основі і на виконання законів СРСР і УРСР, постанов і розпоряджень Ради Народних Комісарів СРСР і перевіряє їх виконання.

Стаття 45. Рада Народних Комісарів УРСР утворюється Верховною Радою УРСР в складі: Голови Ради Народних Комісарів УРСР; Заступників голови Ради Народних Комісарів УРСР; Голови Державної планової комісії УРСР; Народних Комісарів УРСР…; Уповноваженого Комітету заготівель СРСР; Начальника Управління в справах мистецтв; Уповноважених загальносоюзних Народних Комісаріатів…

Стаття 46. Народні Комісари УРСР керують галузями державного управління, які належать до компетенції УРСР.

Стаття 47. Народні Комісаріати УРСР є або союзно-республіканськими, або республіканськими.

Стаття 48. До союзно-республіканських Народних Комісаріатів УРСР належать Народні Комісаріати УРСР: Харчової промисловості; Легкої промисловості; Лісової промисловості; Земельних справ; Зернових і тваринницьких радгоспів; Фінансів; Внутрішньої торгівлі; Внутрішніх справ; Юстиції; Охорони здоров'я.

Стаття 49. До республіканських Народних Комісаріатів належать Народні Комісаріати УРСР: Освіти; Місцевої промисловості; Комунального господарства; Соціального забезпечення...

РОЗДІЛ 5

Найвищі органи державної влади

Молдавської автономної радянської соціалістичної республіки

Стаття 54. Найвищим органом державної влади Молдавської АРСР є Верховна Рада Молдавської АРСР.

РОЗДІЛ 6

Органи державного управління

Молдавської автономної радянської соціалістичної республіки

Стаття 64. Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Молдавської АРСР є Рада Народних Комісарів Молдавської АРСР.

РОЗДІЛ 7

Місцеві органи державної влади

Стаття 72. Органами державної влади із областях, округах, районах, містах, селищах, станицях і селах УРСР є Ради депутатів трудящих.

Стаття 73. Обласні, окружні, районні, міські, районні у великих містах, селищні, станичні і сільські Ради депутатів трудящих обираються відповідно трудящими області, округи, району, міста, селища, станиці і села на строк 2 роки.

Стаття 74. Ради депутатів трудящих (області, округи, району, міста, селища, станиці, села) керують культурно-політичним та господарським будівництвом на своїй території, встановлюють місцевий бюджет, керують діяльністю підлеглих їм органів управління, забезпечують охорону державного ладу, сприяють зміцненню обороноздатності країни, забезпечують додержання законів та охорону прав громадян.

Стаття 76. Виконавчими та розпорядчими органами обласних адміністративних округів, районних, міських і сільських Рад депутатів трудящих є обирані ними виконавчі комітети в складі: голови, його заступників, секретаря і членів.

Стаття 77. Виконавчим і розпорядчим органом станичних, селищних і сільських Рад депутатів трудящих у невеликих селищах є обирані ними голова, його заступник і секретар.

Стаття 78. Виконавчі комітети Рад депутатів трудящих (області, округи, району, міста, селища, станиці, села) здійснюють керівництво культурно-політичним та господарським будівництвом на своїй території на основі постанов відповідних Рад депутатів трудящих та вищестоящих державних органів.

Стаття 88. Відповідно до умов обласні, на основі законів СРСР і УРСР, загальносоюзні Народні Комісаріати і Народний Комісаріат Внутрішніх справ утворюють при обласних Радах депутатів трудящих свої Управління…

Стаття 92. Відповідно до умов району, на основі законів СРСР і УРСР, з затвердження відповідної обласної Ради депутатів трудящих Народний Комісаріат Внутрішніх справ утворює при районних Радах депутатів трудящих свої Управління.

РОЗДІЛ 9

Суд і прокуратура

Стаття 102. Правосуддя в УРСР здійснюється Найвищим Судом УРСР, Найвищим Судом Молдавської АРСР, обласними судами, судами адміністративних округ, а також спеціальними судами СРСР, що створюються за постановою Верховної Ради СРСР, народними судами.

Стаття 105. Найвищий Суд УРСР обирається Верховною Радою УРСР на строк 5 років.

Стаття 106. Найвищий Суд Молдавської АРСР обирається Верховною Радою Молдавської АРСР на строк 5 років.

Стаття 107. Обласні суди, суди адміністративних округ обираються обласними Радами депутатів трудящих або Радами депутатів трудящих адміністративних округ на строк 5 років.

Стаття 108. Народні суди обираються громадянами району на основі загального, прямого і рівного виборчого права при таємному голосуванні на строк 3 роки.

Стаття 111. Судді незалежні і підкоряються тільки законові.

Стаття 112. Вищий нагляд за точним виконанням законів усіма Народними Комісаріатами і підвідомчими їм установами, так само, як окремими службовими особами, а також громадянами на території УРСР здійснюється як Прокурором СРСР безпосередньо, так і через Прокурора УРСР.

Стаття 113. Прокурор УРСР призначається Прокурором СРСР на строк 5 років.

Стаття 114. Прокурор Молдавської АРСР і обласні прокурори призначаються Прокурором СРСР на строк 5 років.

Стаття 115. Прокурори адміністративних округ, районні і міські прокурори призначаються Прокурором УРСР з затвердження Прокурора СРСР на строк 5 років.

Стаття 116. Органи прокуратури здійснюють свої функції незалежно від будь-яких місцевих органів, підлягаючи тільки Прокуророві СРСР.

РОЗДІЛ 10

Основні права й обов'язки громадян

Стаття 117. Громадяни УРСР мають право на працю, тобто право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю і якістю.

Стаття 119. Громадяни УРСР мають право на матеріальне забезпечення в старості, а також – в разі хвороби і втрати працездатності.

Стаття 121. Жінці в УРСР надаються рівні права з чоловіком у всіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя.

Стаття 122. Рівноправність громадян УРСР, незалежно від їх національності і раси, в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя є непорушним законом.

Стаття 124. У відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом: а) свобода слова, б) свобода друку, в) свобода зборів і мітингів, г) свобода вуличних походів і демонстрацій.

Стаття 125. У відповідності з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас громадянам УРСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні, технічні і наукові товариства, а найбільш активні й свідомі громадяни з лав робітничого класу й інших верств трудящих об'єднуються у Комуністичну партію (більшовиків) України, яка є передовим загоном трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних.

Стаття 131. Загальний військовий обов'язок є законом. Військова служба в Робітничо-Селянській Червоній Армії є почесний обов'язок громадян УРСР.

РОЗДІЛ 11
Виборча система

Стаття 133. Вибори депутатів до всіх Рад депутатів трудящих: Верховної Ради УРСР, Верховної Ради Молдавської АРСР, обласних Рад депутатів трудящих, Рад депутатів трудящих адміністративних округ, районних, міських, селищних, станичних і сільських Рад депутатів трудящих, провадяться виборцями на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Стаття 134. Вибори депутатів є загальними: всі громадяни УРСР, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної приналежності, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану та минулої діяльності, мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав.

РОЗДІЛ 12
Герб, прапор, столиця

Стаття 143. Державний герб УРСР складається з золотих серпа і молота, зображених на червоному фоні в променях сонця, облямованих колоссям, з написом: зверху над серпом і молотом «УРСР» і внизу «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Стаття 144. Державний прапор УРСР складається з червоного полотнища, в лівому кутку якого, коло древка наверху, вміщені золоті серп і молот і літери «УРСР».

Стаття 145. Столицею Української Радянської Соціалістичної Республіки є місто Київ.

РОЗДІЛ 13

Порядок зміни конституції

Стаття 146. Зміна Конституції УРСР провадиться лише за рішенням Верховної Ради УРСР, ухваленим більшістю не менше 2/3 голосів.

м. Київ 30 січня 1937 року.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 137–145.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 11
Державно-правове становище України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.)

План

Вступ

1. Адміністративно-територіальні зміни та приєднання Західної Волині, Східної Галичини, Північної Буковини та частини Бессарабії до складу УРСР напередодні Другої світової війни.
2. Перебудова органів влади й управління в роки німецько-радянської війни.
3. Окупаційний режим. Спроби національно-державного будівництва. Рух опору.
4. Особливості розвитку права УРСР під час Другої світової війни.

Висновки

Завдання для самостійної роботи

Література

Першоджерела

Вступ

Право на території України періоду Другої світової війни спрямовувалося на виконання основних завдань і функцій держави з оборони країни і охорони соціалістичної власності. Найбільш суттєві зміни і доповнення були внесені у цивільне, трудове, земельне і колгоспне право, кримінальне право і кримінальний процес.

Розвиток усіх цих галузей права в УРСР визначався суворою централізацією і відбувався на основі й відповідно до змін і доповнень у загальносоюзному законодавстві.

1. Адміністративно-територіальні зміни та приєднання Західної Волині, Східної Галичини, Північної Буковини та частини Бессарабії до складу УРСР напередодні Другої світової війни

Напередодні Другої світової війни західноукраїнські землі перебували у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини.

Правове становище цих українських територій було різним.

Характерні ознаки ставлення до українців:

– польський уряд – насильницька асиміляція, репресивні акції, національне гноблення;

– у пом'якшеному вигляді властиві для внутрішньої політики Чехословаччини і в жорсткішій формі виявилися в Румунії.

Надання урядом Чехословаччини 8 жовтня 1938 р. територіально-національної автономії Підкарпатській Русі внаслідок Мюнхенського пакту 1938 р. та значно погіршення її міжнародного і внутрішнього становища.

Створення уряду автономії на чолі з А. Бродієм, якого невдовзі змінив новий уряд на чолі з А. Волошиним.

Політико-правовий статус автономії визначив конституційний закон від 22 жовтня 1938 р., згідно з яким краєм мав керувати окремий автономний уряд, а законодавчу владу здійснювати обраний сойм.

Але на цей час південна частина автономії була захоплена угорськими військами. Рішенням Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р., на якому арбітрами були Німеччина та Італія, 12,1 % території краю з містами Ужгород, Мукачеве і Берегове відійшло до Угорщини. Столицю автономії було перенесено з Ужгорода до Хуста.

У цих умовах уряд автономії змушений був інтенсивно формувати військову організацію – Карпатську Січ, яка невдовзі налічувала близько 5 тис. бійців і стала основою власного війська. Будівництво національно-територіальної автономії передбачало здійснення українізації краю, передусім органів адміністрації, системи освіти, видавничої справи. 30 грудня 1938 р. було запроваджено нову назву автономії – **Карпатська Україна.**

12 лютого 1939 р. за участі 92,5 % населення відбулися вибори до сойму. Карпатської України, під час яких шляхом загального, рівного, прямого і таємного голосування було обрано 32 послів сойму.

У ніч з 13 на 14 березня 1939 р. в умовах фактичного розпаду Чехословаччини за підтримки Німеччини розпочалася окупація краю угорськими військами.

Увечері 14 березня А. Волошин від імені уряду автономії проголосив ***Незалежність Карпатської України.***

Це рішення підтвердила перша сесія сойму, яка розпочала роботу 15 березня 1939 р. Було ухвалено закон, яким Карпатська Україна проголошувалася незалежною республікою. Президентом республіки сойм обрав А. Волошина.

– Державною проголошувалася українська мова.
– Державним гімном – пісня «Ще не вмерла Україна».
– Кольорами державного прапора – синій та жовтий.

Сойм уповноважив уряд за згодою Президента республіки видавати розпорядження, які мали силу закону. Проте такі розпорядження повинні були розглядатися на найближчому засіданні сойму, інакше вони втрачали обов'язкову силу.

Переважаючим угорським військам вдалося до 18 березня 1939 р. захопити більшу частину території краю, знищивши понад 3 тис. захисників, які чинили мужній опір. Органи влади Карпатської України змушені були емігрувати за кордон.

Друга світова війна почалася 1 вересня 1939 р. з нападу фашистської Німеччини на Польщу, до якої входили анексовані за згодою Антанти і США західноукраїнські землі, що становили 35 % території і 30 % населення польської держави.

17 вересня 1939 р., коли німецькі війська підходили до Бреста й Львова, Червона Армія перейшла кордон, щоб, як пояснювала радянська пропаганда, «подати руку допомоги своїм братам – українцям і білорусам».

Протягом 12 днів, не зустрівши опору, радянські війська зайняли територію Західної Волині і Східної Галичини.

Достовірно відомо, що ця акція відбулася згідно з таємним додатковим протоколом до Договору про ненапад між Радянським

Союзом та Німеччиною від 23 серпня 1939 р. (пакт Молотова-Ріббентропа). Зокрема, у п. 2 передбачалося, що «у випадку територіальних і політичних перетворень на територіях, що належать Польській Державі, сфери впливу Німеччини та СРСР будуть розмежовані приблизно по лінії річок Нарев – Вісла – Сян».

Проте пізніше радянсько-німецьким договором від 28 вересня 1939 р. було установлено нову лінію кордону між СРСР та Німеччиною – вздовж Сяну та Бугу.

Населення Західної України, яке впродовж століть боролося проти національного й соціального поневолення, із задоволенням сприйняло визволення з-під польської влади. У містах і селах створювалися ревкоми, які роззброювали поліцію й жандармерію і брали на себе владні функції. Пізніше, за підтримки політорганів Червоної Армії, на їх основі були обрані тимчасові управління міст і повітів та селянські комітети.

Військова Рада Українського фронту утворила обласні тимчасові управління у Львові, Станіславі, Тернополі й Луцьку для керівництва місцевими органами народної влади, а також комітет для організації виборів до Українських Народних Зборів Західної України.

У засобах масової інформації було опубліковане Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України. Згідно з ним вибори проводилися «на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні».

Реально ж за радянською схемою виборів «громадяни, що досягли 18 років, незалежно від расової та національної приналежності, віросповідання, статі, освітнього й майнового цензу, соціального становища, цензу осілості тощо» голосували за наперед ухвалений список кандидатів.

22 жовтня 1939 р. до складу Зборів у 1495 виборчих округах було обрано 1484 депутати.

26–28 жовтня 1939 р. відбулося засідання Народних Зборів Західної України.

У прийнятій Декларації зазначалося, що «віднині вся влада в Західній Україні належить трудящим міста й села в особі Рад депутатів трудящих».

Також було прийняте рішення:

– про конфіскацію поміщицьких, монастирських земель та земель великих державних урядовців;

– націоналізацію банків і великої промисловості.

Народні Збори звернулися до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР з проханням «прийняти Західну Україну до складу СРСР, включити Західну Україну дораїнський народ у єдиній державі». Це прохання 1 листопада 1939 р. було задоволено Верховною Радою СРСР і відповідно – 15 листопада 1939 р. Верховною Радою УРСР. У грудні 1939 р. було створено Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Рівненську, Станіславську і Тернопільську області у складі УРСР, а наприкінці січня – на початку лютого 1940 р. – 202 сільських та 4 міських (у Львові) райони.

Процес формування представницьких органів влади завершився проведенням виборів до місцевих Рад у грудні 1940 р.

Відповідно до наказу Наркомюсту УРСР від 26 грудня 1939 р. розпочалася робота обласних управлінь юстиції, обласних і народних судів у західних областях. Судді призначалися відповідними виконкомами з направлених Наркомюстом «східних кадрів», а народні засідателі обиралися трудовими колективами. Також було призначено прокурорів, створено органи міліції, державного нотаріату, сформовано колегії адвокатів.

Переділ сфер впливу, спричинений Другою світовою війною, відбувся і в цьому регіоні. Спираючись на таємну домовленість із Німеччиною (п. 3 зазначеного вище протоколу), 27 червня 1940 р. СРСР ультимативно запропонував Румунії звільнити Бессарабію та Північну Буковину. 28 червня 1940 р. Червона Армія перейшла кордон і, не зустрівши опору, 30 червня 1940 р. повністю зайняла ці території.

За підтримки політорганів владу тимчасово взяли новостворені робітничі і селянські комітети, а потім – новообрані місцеві Ради. 2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР, задовольнивши прохання «делегації трудящих» Бессарабії та Північної Буковини, прийняла Закон «Про включення північної частини Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР».

7 серпня 1940 р. були створені Чернівецька та Ізмаїльська області, а замість повітів і волостей – райони. Водночас зі складу України було вилучено Молдавську АРСР і приєднано до новоствореної Молдавської РСР.

Відповідно до указів Президії Верховної Ради СРСР від 15 серпня 1940 р. «Про націоналізацію землі на території північної частини Буковини» та «Про націоналізацію банків, промислових і торгових

підприємств, залізничного і водного транспорту та засобів зв'язку північної частини Буковини» була ліквідована приватна власність на знаряддя і засоби виробництва.

Деякі економічні та соціальні перетворення принесли західним українцям певні поліпшення. Були націоналізовані промислові й торговельні підприємства, що раніше контролювалися переважно неукраїнцями. Популярності радянській владі надала експропріація польських та румунських землевласників та обіцянка перерозподілити між селянами їхні землі.

Багато було зроблено для українізації та зміцнення освітніх закладів. Якщо 1925 року налічувалося 1055 українських початкових шкіл, а до вересня 1939 р. лишилося 139, то на середину 1940 р. їх було відкрито близько 6 тисяч. Полонізація вищої освіти призвела до того, що до вересня 1939 р. серед майже 50 тис. студентів, які навчалися у вишах Польщі, українці становили лише 3 %. Відтепер українська мова стала мовою викладання у західноукраїнських вузах. Широко відкрив двері для українських студентів і професорів перейменований на честь Івана Франка Львівський університет. Значно поліпшилось медичне обслуговування населення, яке тепер здійснювалося безкоштовно. Малоімущим безоплатно надавалося житло.

На керівні посади в місцевих органах влади, судових та правоохоронних органах призначалися кадри, відряджені зі східних областей. Застосовуючи «пролетарські» адміністративно-командні методи роботи, вони нехтували місцевими звичаями й традиціями. Щоправда, до роботи в апараті органів місцевого управління, в освітніх та культурних установах залучалися й представники місцевого населення, в тому числі інтелігенції, але вони були жорстко контрольовані режимом. Було заборонено всі українські політичні партії. Припинило свою діяльність товариство «Просвіта». Українських політичних лідерів було заарештовано, понад 20 тис. активістів національного руху встигли утекти до окупованої німцями Польщі.

Націоналізація великих підприємств зачепила й дрібні підприємства, ремісничі майстерні, кустарів.

У 1940 р., за зразком Східної України, розпочалася форсована колективізація, яка остаточно відвернула селян від нового режиму.

Широка антирелігійна пропаганда супроводжувалася:

– конфіскацією церковних земель;
– забороною викладання релігії у школі;
– встановленням високих податків за використання церков.

Навесні 1940 р. репресії набули небувалого масштабу. Широко застосовувалася депортація – примусове виселення до Сибіру й Казахстану польських, українських та єврейських підприємців, землевласників, службовців колишнього держапарату, колишніх офіцерів, діячів науки, культури й мистецтва, священиків, навіть колишніх членів Компартії Західної України. За 1939–1941 рр. було репресовано близько 10 % населення Західної України.

Дослідники по-різному оцінюють факт входження західноукраїнських земель до складу УРСР:

а) приєднання;
б) входження до складу України;
в) возз'єднання, що мало характер окупаційного типу;
г) формальне інкорпорування, назване возз'єднанням;
д) анексія;
е) інкорпорація.

Проте приєднання до УРСР споконвічних українських земель Східної Галичини, Західної Волині, Північної Буковини та частини Бессарабії було важливою подією на шляху соборності України. Населення України збільшилося на 8 809 тис. чоловік і на середину 1941 р. становило 41 657 тис., територія становила 565 тис. кв. км.

2. Перебудова органів влади й управління в роки німецько-радянської війни

22 червня 1941 р. розпочався найгостріший, наймасштабніший етап Другої світової війни – фашистська Німеччина напала на Радянський Союз.

Війна спричинила:

– *посилення централізації управління;*
– *виникнення надзвичайних (неконституційних) органів влади.*

Уся повнота влади в країні була зосереджена у створеному постановою Президії Верховної Ради СРСР, РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 30 червня 1941 р. ***Державному Комітеті Оборони (ДКО).*** До його складу увійшла нечисленна керівна партійно-радянська верхівка на чолі з Й. Сталіним, який поєднував посади Генерального секретаря ЦК ВКП(б) та Голови РНК СРСР. Постанова зобов'язувала «усіх громадян, усі партійні, радянські, комсомольські та воєнні органи незаперечно виконувати рішення й розпорядження ДКО».

Поєднання членами ДКО вищих партійних та державних посад ініціювало подальше зрощення партійної і радянської номенклатури на всіх рівнях державного управління. Цей воєнно-політичний орган мав надзвичайні повноваження і діяв як через конституційні органи влади та партійні органи, так і через створювані ним комітети, ради, комісії.

На місцях для оперативного керівництва найважливішими військово-промисловими комплексами призначалися уповноважені ДКО. Діяли «штаби», «оперативні групи», «комітети» оборони у складі місцевих партійних і радянських керівників, представників військового командування. Так, у червні 1941 р. було створено штаб оборони Києва, під час оборони Одеси у серпні 1941 р. створюються міська і районні оперативні групи з надзвичайними повноваженнями, у жовтні 1941 р. – міські комітети оборони у Луганську, Сімферополі, Севастополі та Керчі.

Стратегічне керівництво збройними силами здійснювала створена 23 червня 1941 р. Ставка Верховного головнокомандування. Керівництво цим військово-політичним органом також здійснював Й. Сталін, який до того ж 19 липня 1941 р. був призначений народним комісаром оборони.

З 10 липня 1941 р. до 21 червня 1942 р. діяло ***Головне командування Південно-Західного напряму,*** якому підпорядковувалися розташовані на території України війська (Південно-Західний, Південний фронти та Чорноморський флот).

Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р. широкі владні повноваження надавалися військовим радам фронтів, армій, військових округів, а там, де не було військових рад – вищому військовому командуванню військових з'єднань. Цим указом на значній території СРСР, у тому числі на всій території УРСР,

запроваджувався особливий правовий режим воєнного стану. Військове командування отримало право для потреб оборони застосовувати:

– трудову;
– воєнно-квартирну;
– автогужову повинності;
– вилучати транспортні засоби;
– урегульовувати час роботи установ, підприємств та організацій (встановлювати комендантську годину);
– забороняти в'їзд чи виїзд з населених пунктів;
– застосовувати в адміністративному порядку виселення;
– позбавлення волі на до 6 місяців;
– штраф до 3000 рублів.

Накази, постанови і розпорядження відповідних військових інстанцій були обов'язковими для місцевих органів влади, державних та громадських організацій, усього населення місцевості. Винні в їх невиконанні притягалися до кримінальної відповідальності за законами воєнного часу.

Потреби фронту спричинили ***структурні зміни і перебудову діяльності конституційних органів державної влади*** СРСР та союзних республік. Найважливішими напрямами їх діяльності стали забезпечення постачання армії, евакуація та перебудова промисловості на випуск військової продукції. Водночас відбувалась інтенсивна мобілізаційна робота з формування військових частин, народного ополчення, винищувальних батальйонів, партизанських загонів. Відповідно до постанови ДКО від 17 вересня 1941 р. «Про загальне обов'язкове навчання військовій справі громадян СРСР» з 1 жовтня 1941 р. запроваджувалося військове навчання для всіх громадян чоловічої статі від 16 до 50 років. За роки війни 40-мільонний український народ дав фронту понад 7 млн бійців і командирів. За питомою вагою воїни-українці та вихідці з України посідали друге місце в армії і флоті (після росіян).

У зв'язку з тимчасовою окупацією німецько-фашистськими військами території України центральні органи влади республіки були евакуйовані до Саратова, а пізніше були в Уфу та Москву. У лютому 1943 р. вони повернулися на територію України, спочатку до Харкова, а потім – до Києва.

Верховна Рада УРСР, місцеві ради, більшість депутатського корпусу яких перебувала на фронті та в партизанських загонах, припинили сесійну роботу. Продовжували діяти Президія Верховної Ради УРСР та, певною мірою, виконкоми місцевих рад. Проте в роки війни тричі збиралися сесії Верховної Ради СРСР (червень 1942 р., січень-лютий 1944 р., квітень 1945 р.), на яких затверджувався воєнний державний бюджет, ратифіковувалися договори з країнами антигітлерівської коаліції тощо.

Закономірно посилилася роль Президії Верховної Ради СРСР, указами та постановами якої: запроваджувався воєнний стан; оголошувалася мобілізація; затверджувалися зміни в законодавстві, адміністративно-територіальному устрої; створювалися наркомати та призначалися наркоми; ратифіковувалися міжнародні договори тощо.

У зв'язку із закінченням у червні 1942 р. повноважень депутатів Верховної Ради УРСР ці повноваження указами Президії Верховної Ради УРСР від червня 1942, 1943, 1944 років щорічно продовжувалися.

У березні 1944 р. відновила діяльність Верховна Рада УРСР, яка на своїй шостій сесії розглянула питання про відбудову народного господарства республіки, а також внесла зміни до Конституції УРСР у зв'язку із створенням союзно-республіканських наркоматів закордонних справ та оборони. На визволеній території України відновлювалась і діяльність місцевих рад. На 1 червня 1945 р. діяли всі місцеві ради УРСР (24 обласні, 253 міські, 824 районні, 16 005 сільських та 453 селищні).

Діяльність ***виконавчо-розпорядчих органів,*** що була спрямована на забезпечення потреб оборони, зазнала ще більшої централізації. На Раднаркоми СРСР і союзних республік покладалися основні функції із забезпечення виконання стратегічних рішень ДКО. Для керівництва забезпеченням потреб фронту в озброєнні створювалися ***нові наркомати*** (танкової промисловості – у вересні 1941; мінометного озброєння – у листопаді 1941 р.).

Відповідно до постанови РНК СРСР від 1 липня 1941 р. розширилися повноваження РНК та наркоматів УРСР. Постановою РНК СРСР від 23 липня 1941 р. РНК УРСР та обласним виконкомам надавалося право перерозподіляти робочу силу в інтересах потреб оборони. Зазнала реорганізації структура державних та господарських установ республіки,

скорочувалися та ліквідовувалися безпосередньо не пов'язані з оборонними питаннями управління й відділи.

Водночас окремі функції органів державної влади покладалися на ***органи спеціального призначення.*** Так, у червні 1941 р. було створено загальносоюзну раду (в Україні – комісію) з питань евакуації; на місцях діяли уповноважені ради, при наркоматах та відомствах - комітети й бюро з евакуації. До кінця 1941 р. з України було евакуйовано 3,5 млн громадян, 550 найбільших підприємств, понад 400 МТС, велику кількість промислової та сільгосппродукції. У перші дні війни при РНК СРСР було створено Комітет з обліку і розподілу робочої сили. Відповідні бюро діяли також при РНК УРСР та обласних виконкомах.

На підставі прийнятих X сесією Верховної Ради СРСР законів «Про утворення військових формувань союзних республік» та «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин» 5 лютого 1944 р. ***були утворені союзно-республіканські наркомати УРСР закордонних справ та оборони.***

До справи оборони країни і руху опору були залучені також церква, різні комітети, фонди, народні ініціативи щодо допомоги фронту, патріотично налаштоване зарубіжжя.

Наприкінці 1942 р. розпочалося відновлення ***місцевого владного апарату.*** З цією метою створювалися ***спеціальні оперативні групи*** з керівних партійних, радянських та господарських працівників, які входили у районні та обласні центри України разом із передовими частинами Червоної Армії.

В умовах війни відбулися значні ***зміни в діяльності судових та правоохоронних органів.*** Відповідно до Указу «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р. «усі справи про злочини проти оборони, громадського порядку та державної безпеки» передавалися на розгляд ***військових трибуналів.***

Діяли ***трибунали військ НКВС,*** які поділялися за територіальною ознакою на окружні та обласні. У прифронтових місцевостях, де запроваджувався стан облоги, з обласних та районних судів також утворювалися військові трибунали.

Цивільні справи й частину кримінальних справ розглядали встановлені Законом про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік

(1938 р.) ***народні й обласні суди,*** які діяли до окупації відповідних територій німецько-фашистськими загарбниками. Характерними для цього часу були позови:

– про право на житлову площу;

– віндикаційні (вимога не володіючого власника до незаконного володільця про витребування майна);

– позови про відшкодування збитків тощо.

Наслідком запровадження воєнного стану на території України стала ***воєнізація прокурорських органів.*** Прокуратури областей, районів і міст прифронтової смуги, а також транспортні прокуратури було перетворено у відповідні військові.

На початку війни відбулася ще більша ***централізація органів держбезпеки та внутрішніх справ.*** 20 липня 1941 р. НКДБ і НКВС СРСР були об'єднані в єдиний НКВС СРСР. (Перед війною НКВС поділили на два наркомати: внутрішніх справ і держбезпеки, в тому числі і в УССР).

Діяльність органів держбезпеки мала відверто репресивний характер. В умовах війни з'явилися **нові напрями діяльності органів міліції,** пов'язані з втіленням у життя наказів військового командування щодо забезпечення особливого режиму в місцевостях, оголошених на воєнному та осадному стані.

Визволення України завершилося звільненням 28 жовтня 1944 р. ***Закарпатської України*** від фашистських окупантів. На звільненій території створювалися тимчасові органи народної влади – **народні комітети.** 26 листопада 1944 р. у м. Мукачевому І з'їзд народних комітетів Закарпатської України прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Україною і вихід зі складу Чехословаччини, а також обрав Народну Раду Закарпатської України як єдиний орган державної влади. Наступного дня було сформовано виконавчий орган Народної Ради (уряд) у складі Президії Народної Ради та уповноважених з питань внутрішніх справ та держбезпеки, комунального господарства, фінансів, землеробства, промисловості та торгівлі, освіти, комунікації, охорони народного здоров'я, соціальної опіки.

29 червня 1945 р. було підписано договір між СРСР і Чехословаччиною, згідно з яким Закарпатська Україна переходила до складу УРСР.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. у складі УРСР була створена Закарпатська область. На підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 24 січня 1946 р. на територію новоствореної області поширилася чинність законодавства України. Відбулося завершення історичного процесу об'єднання всіх українських земель.

3. Окупаційний режим. Спроби національно-державного будівництва. Рух опору

Завоювання фашистською Німеччиною та її сателітами України тривало до 22 липня 1942 р., хоча вже в перші чотири місяці війни вони захопили майже всю її територію, крім Луганської та східних районів Харківської та Сталінської (Донецької) областей.

«Нова східна територіальна політика» нацистів передбачала ліквідацію радянської державності і знищення 65 % українців. На «звільнені» землі планувалося заселити 20 млн німців. Україну, як і інші загарбані радянські території, окупанти вважали частиною великонімецького «життєвого простору». Вона мала перетворитися на колоніальний аграрно-сировинний додаток, джерело дешевої робочої сили для «Великої Німеччини».

Генеральний план «Ост» передбачав етнічне й расове утвердження німців на Сході шляхом політики германізації

1. Понімечення й колонізація районів західної частини СРСР, у тому числі українських земель.
2. Фізичне винищення населення слов'янського походження.
3. Масове насильницьке переселення мешканців та євреїв України до районів Сибіру.
4. Переселення мешканців Німеччини на українські землі протягом 30 років.
5. На зачищені від корінного населення землі планувалося переселити до 45 мільйонів німців.

Рейхскомісаріат Україна

17 липня 1941 р. Гітлер підписав наказ про передачу окупованих радянських земель у відання рейхсміністерства у справах зайнятих східних областей на чолі з А. Розенбергом.

Нехтуючи національними прагненнями українців, навмисно порушивши територіальну цілісність України, окупанти утворили на її території ***кілька адміністративних одиниць.***

Найбільша з них – Рейхскомісаріат «Україна» з центром у м. Рівне була утворена 20 серпня 1941 р. Рейхскомісаріат складався із шести генеральних округів (Волинсько-Подільський, Житомирський, Київський, Дніпропетровський, Миколаївський, Таврія), які поділялися на округи й райони. На чолі Рейхскомісаріату було поставлено відомого особливою ненавистю до слов'ян нациста Е. Коха.

Усі важливі адміністративні та господарські посади належали виключно німцям. Нижні ланки управління в районах, містах і селах комплектувалися з лояльних до окупаційної влади місцевих жителів.

Проте ще 1 серпня 1941 р. німці утворили ***дистрикт «Галичина»*** з центром у Львові як п'ятий дистрикт Генерального губернаторства Польщі (генерал-губернатор Г. Франк). Він поділявся на округи та повіти на чолі з цивільною німецькою адміністрацією. Зважаючи на більш лояльне ставлення західних українців до німецьких властей, їм звичайно віддавали перевагу перед поляками при призначенні на посади місцевого цивільного управління.

За згодою Гітлера територія Чернівецької області була приєднана до королівства Румунії як ***губернаторство «Буковина»***, територія Ізмаїльської області увійшла до ***губернаторства «Бессарабія»***. Територія Одеської, південні райони Вінницької і західна частина Миколаївської областей були об'єднані у ***губернаторство «Трансністрія»***, адміністративним центром якого була Одеса. Наближені до лінії фронту території Чернігівської, Сумської, Харківської, Сталінської (Донецької) та Луганської областей перебували під управлінням військової адміністрації. Безпосереднє керівництво тут здійснювали комендатури оперативних тилових районів, які також залучали до співпраці в місцевих цивільних органах управління невдоволених радянською владою представників місцевого населення. Прифронтова зона відмежовувалася від Рейхскомісаріату кордоном, переходити який дозволялося лише в певному місці за спеціальними перепустками.

На території України встановився ***режим «нового порядку»***, який передбачав тотальний контроль військової влади та окупаційної адміністрації. Особливі функції щодо підтримання окупаційного режиму покладалися на гестапо, жандармерію, поліцію, спеціальні групи та «зондеркоманди». До співпраці у військово-поліцейських підрозділах гітлерівці залучали й місцеве населення. Охоронно-вартові, допоміжні, поліцейські підрозділи складалися здебільшого з військовополонених, які йшли на службу до німців з безвиході.

Механізм окупаційної влади діяв шляхом фізичного і морального терору, грабунку і масового знищення людей. Нацисти утворили на території України понад 180 великих концентраційних таборів, 50 гетто. За кілька місяців вони знищили 850 тис. євреїв. Усього за роки війни на українській

землі були закатовані окупантами, вмерли від холоду, голоду, хвороб 3,9 млн мирного населення та 1,3 млн військовополонених.

Для усього українського населення запроваджувалася трудова повинність і примусова праця. Згорталася система медичного обслуговування й освіти. Планувалося ліквідувати більшу частину української інтелігенції. Міста майже не постачалися продовольством. Так, Київ втратив близько 60 % жителів.

З метою вивезення до рейху устаткування, сировинних ресурсів було створено спеціальний апарат, численні «господарські інспекції» та «команди». У збережених, але дещо змінених за формою колгоспах окупанти нещадно експлуатували селянство. Широко застосовувалася експропріація продовольства. В результаті з України надходило 85 % усього постачання Німеччини продуктами з окупованих радянських територій.

Порушуючи елементарні норми міжнародного права, гітлерівці розробили і методично здійснювали програму поневолення населення окупованих територій. Новоявлені колонізатори надзвичайно «оцінили» українців як робочу силу – більшість остарбайтерів (2,5 млн) походили з України.

Закономірною реакцією на тотальний гітлерівський геноцид було поширення ***партизанського руху***.

Організованих форм війна у тилу ворога набула із створенням у Москві Центрального (травень 1942 р.) та Українського (червень 1942 р.) штабів партизанського руху. Дії партизанів почали набувати більш скоординованого характеру, налагодилося постачання зброєю і боєприпасами за допомогою авіації.

Беззаперечним є факт вагомого внеску партизанів і підпільників у розгром німецько-фашистських загарбників та їх прибічників командування, в боротьбі з партизанським рухом було задіяно 10 % військової сили Східного фронту.

Окупацію німцями українських земель Організація українських націоналістів (ОУН) намагалась використати для ***відновлення «Суверенної Соборної Української Держави»***.

30 червня 1941 р. у залишеному Червоною Армією Львові похідна група ОУН(б) за підтримки батальйону «Нахтігаль» зібрала представників національного осередку міста і проголосила їх Національними зборами

українців. У прийнятому ними ***Акті відновлення Української держави*** зазначалося: «На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України – Києві з волі українського народу».

Також було проголошено призначення Я. Стецька головою ***Українського державного правління.*** Незважаючи на заявлену готовність «тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації», реакція німецького керівництва була різко негативною. Коли С. Бандера та інші лідери ОУН(б) відмовилися на вимогу німецької адміністрації відкликати Акт про відновлення Української Держави, їх було заарештовано, а згодом відправлено до концтабору.

Без узгодження з німецькими чиновниками українські національно-патріотичні сили створили обласні управління в Тернополі, Львові, Рівному, Дрогобичі, Станіславі і Луцьку, а також свої органи майже в усіх районах західних областей і в 26 районах Правобережної України. Але сама можливість існування будь-яких владних українських структур суперечила планам окупантів.

Невдалими були й інші спроби відновлення української державності. Створену в липні 1941 р. у Львові Українську національну раду на чолі з К. Левицьким (колишнім головою уряду ЗУНР) гітлерівці примусили саморозпуститися.

У жовтні 1941 р. з ініціативи О. Ольжича (Кандиби) ОУН(м) у Києві утворила Українську національну раду на чолі з М. Величківським. 17 листопада 1941 р. її заборонили, а понад 40 ініціаторів цієї акції, в тому числі поетесу О. Телігу, невдовзі було розстріляно.

У середині листопада 1941 р. була розпущена «Українська повстанська армія – Поліська Січ» (Т. Бульби-Боровця).

Після невдалих спроб використати німецько-фашистську окупацію для відновлення української державності радикальні націоналістичні організації перевели основну частину своїх кадрів на нелегальне становище і нелегальні форми роботи. 14 жовтня 1942 р. була створена ***Українська повстанська армія (УПА).***

У деяких місцевостях встановлювалася українська цивільна та військова влада, започатковувалася земельна реформа, проводилася мобілізація в УПА. Для українських національно-патріотичних сил партизанська боротьба була формою самооборони українського населення на окупованій території. Метою її було нагромадження сил і ресурсів для збройного повстання в слушний час.

4. Особливості розвитку права УРСР під час Другої світової війни

У період війни продовжували діяти норми кодифікованого у 20-х роках XX ст. радянського права. В умовах воєнного часу зміни у правовій системі Української РСР зумовлювалися завданнями щодо оборони всієї країни і здійснювалися відповідно до змін у загальносоюзному законодавстві.

Цивільне право, що ґрунтувалося на принципі панування державної власності, в цілому виявилося досить пристосованим до надзвичайних умов війни. Створена ще напередодні війни система планового розподілу також відповідала потребам мілітаризації народного господарства.

У період відбудови звільнених від німецько-фашистських окупантів районів з'явилася низка нормативно-правових актів (постанови РНК СРСР від 17 квітня 1943 р., РНК УРСР від 28 вересня 1943 р. та ін.), які встановлювали порядок здачі військовим частинам, органам НКВС або органам влади трофейного та безгосподарного майна; повернення майна підприємств, колгоспів, військових частин, яке опинилося у громадян під час окупації, їх законним власникам.

Низка ***змін стосувалася майнових і немайнових прав громадян.*** Так, за постановою РНК УРСР від 14 вересня 1941 р. за всіма категоріями військовослужбовців зберігалася на період війни надана їм житлова площа у випадках, коли ця житлова площа залишалася незаселеною, квартплата за неї не стягувалася.

Припинявся плин шестимісячного терміну, встановленого ЦК УРСР, для прийняття ***спадщини***. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 р. було розширено коло спадкоємців за законом: до них почали зараховувати батьків, братів і сестер спадкодавця. У разі

відсутності спадкоємців за законом дозволялося заповідати майно державним органам, громадським організаціям та стороннім особам. Однак спадкодавець не мав права позбавити спадщини неповнолітніх дітей або непрацездатних членів сім'ї.

Застосовувався дещо інший порядок визнання безвісно відсутніми і померлими тих осіб, які безвісти пропали на фронті. Повідомлення військових органів про зникнення особи вважалося судом підставою для визнання особи померлою.

Командирам окремих військових частин, а також начальникам шпиталів надавалося право засвідчення доручень та заповітів військовослужбовців.

У ***сімейному праві зміни*** стосувалися насамперед посилення охорони дитинства й материнства. Низка постанов союзного та українського урядів була спрямована на влаштування та надання допомоги дітям-сиротам: РНК УРСР від 15 лютого 1942 р. «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків»; РНК СРСР від 15 червня 1943 р. «Про посилення заходів боротьби з дитячою безпритульністю і хуліганством»; РНК УРСР від 27 березня 1943 р. «Про організацію допомоги дітям, батьки яких загинули в боях з німецько-фашистськими окупантами, замордовані або розстріляні фашистськими загарбниками під час окупації районів УРСР»; РНК СРСР від 30 липня 1944 р. «Про заходи боротьби з бездоглядністю і безпритульністю дітей в Українській РСР».

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 8 вересня 1943 р. було вдосконалено порядок усиновлення.

Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. збільшувалася державна допомога вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, встановлювалося почесне звання «Мати-героїня», засновувалися ордени «Материнська слава» та «Медаль материнства». Водночас було скасовано право матері звертатися до суду з позовом про встановлення батьківства. Права та обов'язки подружжя породжував лише зареєстрований шлюб, що, на думку законодавця, мало сприяти зміцненню сім'ї, виховувало серйозніше ставлення до шлюбу.

Значні зміни відбулися у ***трудовому праві.*** Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про воєнний стан»

воєнній владі надавалося право застосовувати трудову повинність для виконання оборонних робіт.

Усі робітники і службовці підприємств воєнної промисловості Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 р. були визнані на період війни мобілізованими і закріплювалися за тими підприємствами, на яких вони працювали.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 лютого 1942 р. з метою забезпечення постійними кадрами підприємств, що обслуговували потреби оборони, було запроваджено ***трудову мобілізацію*** як форму залучення громадян до праці. Трудова мобілізація поширювалася на працездатне міське населення, чоловіків від 16 до 55 років та жінок від 16 до 45 років, які не працювали в державних установах та підприємствах.

Серед форм залучення громадян до праці певною мірою зберігався й трудовий договір. Відповідно до постанови РНК УРСР від 27 серпня 1944 р. набули поширення договори підприємств з колгоспами, за якими колгоспники залучалися як робоча сила до відбудови вугільної промисловості Донбасу.

Істотні зміни стосувалися таких інститутів трудового права, як робочий час і час відпочинку. Згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1941 р. директорам підприємств дозволялося встановлювати обов'язкові понад нормові роботи тривалістю до трьох годин на день. Чергові та додаткові відпустки було замінено грошовою компенсацією, яка відповідно до указів Президії Верховної Ради СРСР від 9 квітня 1942 р., 9 січня 1943 р. перераховувалась як заощадження на спеціальні рахунки працівників.

З метою стимуляції праці запроваджувалися премії, нові почесні звання, відзнаки, а також застосовувалися міри дисциплінарної і кримінальної відповідальності за порушення трудової дисципліни.

Нагальним питанням було працевлаштування та надання допомоги інвалідам війни. Відповідно до постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 20 квітня 1943 р. «Про працевлаштування і побутове обслуговування інвалідів Вітчизняної війни» інвалідам надавалося право першочергового працевлаштування та соціальні пільги (в отриманні житла, медичної допомоги, освіти тощо).

Суттєвою рисою змін у ***земельному і колгоспному законодавстві*** стало подальше зближення колгоспної власності з державною. На потребу воєнного часу було прийнято нормативні акти щодо підвищення продуктивності праці та зміцнення трудової дисципліни в колгоспах. Однак це завдання вирішувалося переважно посиленням примусово-репресивних методів. Так, постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 13 квітня 1942 р. встановлювався обов'язковий мінімум у 120 трудоднів на рік (для районів УРСР) колгоспникам та 50 трудоднів підліткам – членам сімей колгоспників у віці від 12 до 16 років. Передбачалося, що працездатні колгоспники, які без поважних причин не виконували цього мінімуму, могли за вироком суду бути покарані виправно-трудовими роботами до 6 місяців з відрахуванням з виплати трудоднів до 25 % на користь колгоспу. Вони мали вважатися такими, що вибули з колгоспів, втратили права колгоспників і позбавлялися присадибних ділянок.

Місцевим органам влади відповідними нормативними актами надавалося право залучати в порядку обов'язкової мобілізації на сільськогосподарські роботи працездатне населення міст і сільської місцевості віком від 14 до 55 років. У 1944–1945 рр. встановлювався обов'язковий вихід на роботу всіх працездатних членів сімей колгоспників у віці 14 і більше років на час збирання врожаю.

Значні зміни відбувалися у сфері ***кримінального права.*** В умовах воєнного стану загальною тенденцією було посилення кримінальної репресії. Посилилася відповідальність насамперед за державні та військові злочини (зносини з контрреволюційною метою з іноземною державою, антирадянська пропаганда або агітація, шпигунство, перехід на бік ворога, зрада, дезертирство та ін.).

Встановлювалися ***нові склади злочинів.*** Так, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за поширення у воєнний час брехливих чуток, які викликають тривогу серед населення» від 6 липня 1941 р., особи, винні у поширенні у воєнний час брехливих чуток, каралися за вироком військового трибуналу ув'язненням від 2 до 5 років.

Серед нових складів злочинів – ухилення від трудової мобілізації, приховування трофейного майна, зброї тощо. Склад деяких злочинів ***передбачав застосування колективних покарань.***

В умовах війни підвищилося значення боротьби зі злочинними посяганнями на державну і колгоспну власність

У кваліфікації певних злочинів застосовувався принцип аналогії. Так, злісне ухилення від трудових обов'язків робітників і службовців підприємств прифронтових районів за указами від 7 та 26 грудня 1941 р. розглядалось як дезертирство; крадіжка особистого майна в умовах воєнних дій за обтяжувальних обставин (повітряний наліт тощо) відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду від 8 січня 1942 р. кваліфікувалася як бандитизм.

Характерно, що поширення кримінальної репресії, посилення жорстокості покарань поєднувалося із застосуванням умовного засудження, відстрочки виконання вироку до закінчення воєнних дій з направленням на потреби фронту засуджених у «штрафні» роти та батальйони.

Відповідно до Декларації держав-союзниць (СРСР, США, Великої Британії) «Про відповідальність гітлерівців за вчинені звірства» 19 квітня 1943 р. було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про міри покарання для німецько-фашистських лиходіїв, винних у вбивствах і катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з числа радянських громадян та їх пособників». Для «посібників з місцевого населення», винних у сприянні вчиненню зазначених злочинів, встановлювалося покарання у вигляді заслання та каторжних робіт від 15 до 20 років.

Зміни у ***процесуальному законодавстві*** стосувалися переважно кримінально-процесуальної галузі.

Військові трибунали розглядали справи у складі трьох постійних членів через 24 години після вручення обвинувального висновку.

Вироки військових трибуналів касаційному оскарженню не підлягали. Вони набирали законної сили з моменту їх оголошення і виконувалися негайно за винятком вищої міри покарання (розстрілу), щодо якої застосовувався особливий процедурний порядок.

Право призупиняти виконання смертних вироків надавалося також Військовим радам округів, фронтів та армій (флотів, флотилій) за умови негайного повідомлення про власну думку Голови військової колегії

Верховного Суду СРСР та Головного військового прокурора Червоної Армії або Головного військового прокурора Військово-Морського Флоту за належністю.

Висновки

Друга світова війна завдала Україні більше втрат і руйнувань, ніж будь-якій іншій країні Європи. У цій жахливій бойні загинув кожен шостий її житель. Було зруйновано 714 міст і селищ, 28 тисяч сіл. Лише прямі матеріальні збитки, яких зазнала Україна в результаті окупації, становили 285 млрд карбованців у довоєнних цінах.

Закономірністю функціонування державного механізму під час війни було ще більше посилення тоталітарно-централістських засад, здійснення владних функцій неконституційними надзвичайними та воєнно-політичними органами, в яких відбулося безпосереднє об'єднання партійного, радянського та військового керівництва. Значно збільшилася репресивно-каральна функція органів НКВС, військових трибуналів, прокуратури й суду.

В умовах воєнного стану сформувалося своєрідне нормативно-правове поле з різними засобами стимулювання та примусу людей до військової і трудової діяльності. Характерною рисою його розвитку було посилення кримінальної репресії.

Окупаційний режим, встановлений фашистською Німеччиною та її сателітами на території України, передбачав знищення державності, масовий геноцид та економічне пограбування українського народу. Важливою складовою перемоги став рух опору проти німецько-фашистських загарбників. Невдалими виявилися спроби створення української державності на ілюзорних намаганнях ОУН заручитися підтримкою з боку фашистської Німеччини.

Увібравши всі етнічні українські землі, УРСР як складова Радянського Союзу стала однією з переможниць у війні.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте, який характер мала воєнна акція Радянського Союзу на західноукраїнських землях у вересні 1939 року та на території

Бессарабії й Північної Буковини у червні 1940 року. Розкрийте правові засади, юридичну процедуру та наслідки приєднання Західної Волині, Східної Галичини, Північної Буковини й частини Бессарабії до складу УРСР.

2. Розкрийте, які структурні зміни відбулися в органах влади відповідно до Указу «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р.; при цьому з'ясуйте, які напрями їхньої діяльності стали найважливішими. Розкрийте процес відновлення діяльності Верховної Ради УРСР та місцевих рад на визволеній території України.

3. Які зміни відбулися в діяльності судових та правоохоронних органів відповідно до Указу «Про воєнний стан» від 22 червня 1941 р. Розкрийте призначення та компетенцію трибуналів військ НКВС.

4. На які адміністративні одиниці поділялася територія України в період німецько-фашистської окупації? З'ясуйте, що це були за одиниці та розкрийте характерні риси й відмінності управління та здійснення окупаційного режиму на цих територіях. Розкрийте характерні риси та особливості окупаційного режиму.

5. З'ясуйте обставини проведення у Львові 30 червня 1941 р. Національних зборів українців і проаналізуйте прийнятий ними Акт відродження Української держави. Яке основне завдання відновленої Української держави визначав цей акт? Якою була реакція німецького керівництва на Акт відродження Української держави?

6. Характеризуючи зміни, що відбувалися на потребу війни в земельному й колгоспному законодавстві, з'ясуйте його основні риси.

7. Розкрийте зміни в сімейному праві, що посилювали охорону дитинства й материнства. З'ясуйте, зокрема, якими постановами союзного та українського урядів визначалися заходи щодо влаштування та надання допомоги дітям-сиротам і розкрийте сутність цих заходів.

8. Наведіть аргументи на підтвердження того, що в умовах воєнного стану загальною тенденцією було посилення кримінальної репресії. Дайте власне пояснення, чому поширення кримінальної репресії, посилення жорстокості покарань поєднувалося з поширенням застосування умовного засудження, відстрочки виконання вироку.

Література

Основна

1. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.

2. Історія держави і права України : підручник / О. М. Бандурка та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 447 с.

3. Історія держави і права України. Курс лекцій / В. М. Щербатюк (кер. автор. кол.), П. П. Захарченко, О. В. Кузьминець та ін. Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. 496 с.

4. Історія держави і права України : підручник / О. І. Нелін. Київ : Київський університет, 2016. 717 с.

5. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2017. 624 с.

6. Історія держави і права України: академічний курс : підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ : Ін Юре, 2015. 807 с.

Додаткова

1. Історія держави і права України : навч. посіб. / Г. І. Трофанчук Київ : Юрінком Інтер, 2023. 568 с.

2. Історія держави і права України : навч. посіб. / О. І. Маложон ; Міжнар. акад. фундам. основ буття, Міжнар. фонд акад. П. П. Михайленка. Київ : Аванпост-прим, 2014. 183 с.

3. Історія держави і права України : навч. посіб. / І. А. Демешко. Дніпропетровськ : Адверта, 2015. 209 с.

4. Історія України і її державності: осучаснений погляд : навч. посіб. / М. Михайлуца, О. Шипотілова ; Одес. нац. мор. ун-т, Навч.-наук. мор. гуманітар. ін-т. Херсон : Олді-плюс, 2018. 173 с.

5. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк та ін. ; за ред. д-ра іст. наук, проф. В. М. Щербатюка ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Фенікс, 2018. 495 с.

6. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. 5-е вид., стер. Київ : Паливода А. В., 2013. 162 с.

7. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспиту / Д. А. Шигаль. Харків : Право, 2017. 249 с.

8. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. для курсантів, студентів, слухачів ВНЗ МВС України / М. Ю. Бурдін та ін. ; за ред. М. Ю. Бурдіна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Бровін О. В., 2017. 443 с.

9. Історія держави і права України : навч.-метод. посіб. / А. Є. Шевченко, С. В. Кудін. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 688 с.

10. Історія держави і права України. Словник термінів і понять / В. В. Щукін, Н. В. Сугацька, А. М. Павлюк. Київ : Кондор, 2011. 284 с.

11. Історія держави і права України: термінологічний словник / Є. С. Дурнов, Ю. В. Кривицький, Ю. В. Сокур. Київ : Гельветика, 2019. 190 с.

12. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

13. Коваль В. Радянсько-німецький пакт 1939 р. Минуле України: відновлені сторінки. Київ : Наук. думка, 1991. С. 221–264.

14. Лесько І. Б. Історико-правові засади економічної стратегії німецького окупаційного режиму на українських землях в роки Великої Вітчизняної війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ.* 2013. Спецвип. № 5: Міжнародне право в умовах глобалізації. С. 272–278.

15. Макарчук В. С., Шибко Є. Д. Входження українського Подунав'я до складу УРСР: радянізація без українізації. *Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні: Історія і сучасність* : матеріали Всеукр. наук. інтернет-конф. Вип. 1 / ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів : ІНПП НУ «Львівська політехніка», 2012. С. 43–50.

16. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фахові висновки робочої групи істориків при урядовій

комісії з вивчення діяльності ОУН – УПА / НАН України ; Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2005. 53 с.

17. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. Харків : Право, 2008. 728 с.

Джерела права

1. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навч. посіб. для студентів ВНЗ України напряму підгот. 6.030202 «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 346 с.

2. Україна в Другій світовій війні у документах: у 4 т. Т. 4 : Збірник німецьких архівних матеріалів / упоряд. В. М. Косик. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут української археографіїта джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. (1944–1945). 368 с.

Першоджерела

Декларація Українських Народних Зборів про прийняття Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і включення її до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки (27 жовтня 1939 р.)

Український народ у колишній польській державі був приречений на вимирання. Його долею було пригноблення, знищення і грабіж. Польські пани зробили все, щоб ополячити українське населення, навіть слово «українець», замінивши його словом «бидло» і «хлоп».

Українських селян позбавляли землі. Робітникам і службовцям українцям не давали працювати на фабриках, заводах і в установах. Українців не приймали в навчальні заклади. Викорінювали рідну українську мову. Прагнули знищити українську культуру. Все це не раз викликало бурю

протесту, селянські повстання проти колоніального режиму правлячих кіл панської Польщі.

Але скінчився час пригноблення і безправ'я. Волею всього багатонаціонального радянського народу, за указом Радянського уряду, Червона Армія визволила навіки народ Західної України від влади польських поміщиків і капіталістів.

На вічах, зборах, мітингах народ одностайно висловлює непохитну волю злитися в братську сім'ю народів великого Радянського Союзу і ввійти до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Бо тільки в Радянському Союзі, де коло влади стоять робітники і селяни, знищена експлуатація людини людиною, здійснена взаємна допомога народів в усіх галузях господарського і громадського життя. Бо тільки в Радянському Союзі можливий для кожного народу повний розквіт національної культури – в повному розумінні народної культури. Бо тільки в Радянському Союзі зникло почуття взаємного недовір'я між народами і замість національного розбрату, культивованого буржуазією, зросла і зміцніла дружба народів. В Радянському Союзі розквітає Українська Радянська Соціалістична Республіка. Збудовані сотні потужних заводів і фабрик, на яких працює робітничий клас, що не знає експлуатації. Виросло і економічно зміцніло українське селянство, яке володіє всією землею і обробляє її новішою технікою. Радянська влада і комуністична партія створили всі умови для розквіту справжньої народної української радянської культури.

Українська мова – державна мова. Сини і дочки народів Радянської України займають керівні пости в усіх галузях політичного, господарського, культурного і громадського життя. Молоді Радянської України забезпечена повна можливість вчитись, оволодівати висотами науки своєю рідною мовою.

Народ Західної України знає це. Українські Народні Збори, будучи виразником непохитної волі і сподівань народу Західної України, постановляють:

Просити Верховну Раду Союзу РСР прийняти Західну Україну до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, включити Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки з тим, щоб

з'єднати український народ в єдиній державі, покласти край віковому роз'єднанню українського народу.

Народні Збори висловлюють тверду впевненість у тому, що Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік задовольнить цю просьбу народу Західної України, щоб він в єдиній і дружній сім'ї народів Союзу Радянських Соціалістичних Республік, під керівництвом Комуністичної партії (більшовиків), ішов шляхом нового і щасливого життя.

Хай живе вільна Радянська Україна!

Хай живе братство народів!

Хай живе Союз Радянських Соціалістичних Республік - Вітчизна трудящих усього світу!

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 669–671.

Акт відновлення Української Держави

1. Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління *найкращих синів* України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за *свободу*, взиває *увесь* український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

2. На західніх землях України твориться Українська Влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України – Києві з волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціялістичною Великонімеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера

творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що твориться на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава! Хай живе Організація Українських Націоналістів! Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера!

Слава Україні! Героям Слава!

Ярослав Стецько, в. р.
Голова Національних Зборів

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 674–675.

Декрет Гітлера про створення Райхскомісаріату Україна (20 серпня 1941 р.)

Другий декрет фюрера про запровадження цивільного управління на новозайнятих територіях Сходу від 20 серпня 1941 р.

У доповненні мого декрету про управління новоокупованих східних територій від 17 липня 1941 р., *постановляю:*

Замешкана українцями частина зайнятих східних територій, оскільки вона не підлягає управлінню генерального губернатора, утворює Райхскомісаріат в дусі мого декрету про управління новоокупованих східних територій від 17 липня 1941 р. і переходить під цивільне управління, яке підпорядковане райхсміністрові окупованих територій Сходу. Райхскомісаріат отримує назву «Україна».

ІІ.

Зовнішні кордони Райхскомісаріату «Україна» будуть визначатися мною, відповідно до стану боєвих операцій, і у певний час вони будуть остаточно встановлені. Час запровадження цивільного управління в Райхскомісаріаті «Україна» чи його частинах визначатиму окремо.

III.

Райхскомісаром для України призначаю гауляйтера і обер-президента Еріха Коха. Його осідок є поки що Рівне.

Гауптквартира фюрера, 20 серпня 1941 р.

Фюрер

підп. *Адольф Гітлер*

Райхсміністр і начальник Райхсканцелярії

підп. *д-р Лямерс*

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 675–676.

Попередження німецького військового командування про знищення сіл і страти їх жителів

28 листопада 1941 р.

Українські селяни!

За останні дні німецькі війська знищили численні банди, членів яких було розстріляно, а ватажків повішено.

Було встановлено, що бандити отримували допомогу від населення.

Внаслідок цього вжито таких заходів:

1. Село Баранівку спалено;
2. Село Обухівку спалено і населення розстріляно;
3. Численні помічники були розстріляні в різних селах.

Чи хочете ви, щоб вас спіткала така доля?

Той, хто зв'язаний з бандитами, надає їм притулок, продовольство, якимось чином допомагає їм чи замовчує місце їхнього сховку, буде покараний смертю. Крім того, він накличе нещастя на свою сім'ю і на все село. (...)

Командуючий дивізією,

За моїм наказом для всіх старост сіл,

Місцевий комендант, лейтенант

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 676–677.

Попередження коменданта міста Дніпропетровська про страти

Дніпропетровськ, 6 грудня 1941 р.

2 грудня 1941 р. у Дніпропетровську було вчинено замах на німецького офіцера.

Як покарання, 100 заложників, узятих із жителів Дніпропетровська, були розстріляні.

У разі повторення подібних фактів будуть вжиті суворіші заходи.

Закликається населення допомагати в попередженні подібних випадків.

Комендант міста

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В. М. . Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 677.

ПЛАТФОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

(Витяги)

ІІ

Цілі й завдання УГВР

1. Об'єднати і координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу, зокрема проти московсько-большевицького і німецько-гітлерівського імперіялізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД).

2. Визначити ідейно-програмові напрямні визвольної боротьби українського народу.

3. Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу аж до здобуття державної незалежної влади в Україні.

4. Репрезентувати, як Верховний всеукраїнський центр, сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і закордоном.

5. Покликати до життя перший український державний уряд та скликати перше українське всенародне представництво.

III

Основні ідейно-програмові принципи

Збереження життя нації, національної єдности і культури - це перша й найвища ціль всякого здорового національного організму. Національна суверенна держава є головною запорукою збереження життя і нормального розвитку нації та добробуту її громадян. Тому українська нація в цей час повинна віддати всі свої сили на здобуття й закріплення власної держави.

Всі політично-активні чинники повинні сконсолідуватися в боротьбі за Самостійну Українську Державу, усунувши всякі суперечливі питання соціяльно-політичного порядку, які без здобуття власної держави не мають під собою реального грунту. Боротьба за національну самостійну державу може бути успішною тільки при умові, що вона буде проводитися незалежно від політичних впливів сторонніх сил.

На тій підставі УГВР визнає такі принципи своєї діяльности:

1. УГВР прагне до відбудови Української Самостійної Соборної Держави на всіх землях українського народу засобами революційної боротьби проти всіх ворогів державної самостійности українського народу, зокрема проти большевицьких і німецьких окупантів та співпраці з усіма прихильниками такої самостійности.

2. УГВР твориться на принципі повної політичної незалежности своїх прагнень від впливів сторонніх національних сил і чинників.

3. УГВР об'єднує всі провідні політичні елементи, незалежно від їх ідейного світогляду та політично-групової приналежности, що стоять на грунті політичної суверенности української держави та політичної незалежности українських визвольних прагнень.

4. УГВР приймає для об'єднання національно-визвольних українських сил у боротьбі за УССД таку політично-соціальну плятформу:

а) забезпечення народно-демократичного способу визначення політичного устрою в Українській Державі шляхом загального народного представництва;

б) забезпечення свободи думки, світогляду й віри;

в) забезпечення розвитку української національної культури;

г) забезпечення справедливого соціяльного ладу в Українській Державі без клясового визиску і гноблення;

г) забезпечення справжньої законности в Українській Державі й рівности всіх громадян перед законом;

д) забезпечення всіх громадянських прав усім національним меншостям в Україні;

е) забезпечення для всіх громадян вільної ініціятиви, регульованої вимогами і потребами цілости нації;

е) забезпечення права рівних спроможностей на сті для всіх громадян вільної ініціятиви, регульованої вимогами і потребами цілости нації;

ж) забезпечення вільної форми трудового землекористування з визначенням мінімальних і максимальних розмірів для індивідуального землекористування;

з) усуспільнення основних природніх багатств країни: землі, лісу, вод і підземних скарбів з передачею рільних земель у постійне користування трудовим хліборобським господарствам;

и) удержавлення важкої індустрії і важкого транспорту, передача кооперативним об'єднанням легкої і харчової індустрії, право широкого вільного кооперування дрібних продуцентів;

і) забезпечення вільної торгівлі в унормованих законодавством межах;

ї) забезпечення вільного розвитку ремесла та права на творення індивідуальних ремісничих варстатів і підприємств;

й) забезпечення права на вільну працю для фізичних та умових працівників і забезпечення охорони інтересів робітництва соціяльним законодавством...

Платформа прийнята Великим Збором Української Головної Визвольної Ради в липні 1944 р.

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 680–682.

Про включення Української РСР і Білоруської РСР в число первісних членів Міжнародної Організації. Резолюція конференції Об'єднаних націй у Сан-Франціско, одноголосно прийнята другим пленарним засіданням конференції (27 квітня 1945 р.)

Засідання рекомендує, щоб Українська Радянська Соціалістична Республіка і Білоруська Радянська Соціалістична Республіка були запрошені стати первісними членами пропонованої Міжнародної Організації.

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 682.

Про запрошення Української РСР і Білоруської РСР на конференцію Об'єднаних націй у Сан-Франціско. Резолюція конференції Об'єднаних націй у Сан-Франціско, одноголосно прийнята на засіданні Виконавчого Комітету конференції (30 квітня 1945 р.)

Оскільки конференція вирішила запросити Українську Радянську Соціалістичну Республіку і Білоруську Радянську Соціалістичну Республіку стати первісними членами пропонованої Міжнародної Організації, Виконавчий Комітет рекомендує Керівному Комітету дозволити представникам цих республік негайно зайняти свої місця на конференції, як вони просили про це через представника Радянського Союзу.

Текст подано за виданням: Історія держави і права України : підручник / В. М. Іванов. Київ : КУП НАНУ, 2013. С. 683.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 12
Держава і право Української РСР (1945–1991 рр.)

План

Вступ

1. Зміни в державному устрої УРСР у повоєнний період:
   1.1. Вищі органи влади і управління.
   1.2. Система органів центральної та місцевої влади і управління.
   1.3. Місцеві органи влади і управління.
2. Правоохоронна система УРСР:
   2.1. Судові установи.
   2.2. Прокуратура.
   2.3. Органи внутрішніх справ.
   2.4. Адвокатура і нотаріат.
3. Загальна характеристика основних галузей права УРСР:
   3.1. Цивільне право.
   3.2. Сімейне право.
   3.3. Трудове право.
   3.4. Кримінальне право.
4. Друга кодифікація законодавства УРСР: передумови, основні завдання, особливості:
   4.1. Конституція УРСР 1978 року: основні положення.
   4.2. Основи законодавства Союзу РСР та союзник республік: характерні риси.
   4.3. Характеристика кодексів з основних галузей радянського законодавства.
   4.4. Цивільне та цивільно-процесуальне законодавство.
   4.5. Характеристика Кодексу законів про шлюб та сім'ю.
   4.6. Головні положення Кодексу законів про працю.

4.7. Кримінальне та кримінально-процесуальне право.
Висновки
Завдання для самостійної роботи
Література
Першоджерела.

Вступ

Повоєнний період був надто складним в історичній долі українського народу. Особливості його політичного життя визначали різноспрямовані процеси і тенденції. Чи не вперше майже всі етнічні українські землі були зібрані в одній державі. Україна, хоч і частково, стала суб'єктом міжнародного права. Ціною великого напруження всіх людських сил, завдяки вмілому керівництву партійних і радянських органів Україна була піднята з руїн і стала на шлях економічного й культурного зростання. Тоталітарний режим не міг зупинити суспільно-політичне життя й духовний розвиток українства. Перемога Радянського Союзу у Великій вітчизняній війні, його вирішальна роль у розгромі фашизму призвели до зростання його авторитету у світі, впливу на міжнародний розвиток. Одним із свідчень посилення позицій СРСР у післявоєнному світі стала участь УРСР (разом з СРСР і Білоруською РСР) у створенні Організації Об'єднаних Націй (квітень-червень 1945 р). Україна – одна з країн-засновників ООН.

У вересні 1945 р. були ліквідовані ДКО та його органи на місцях. Навесні наступного року був скасований воєнний стан. Органи військового командування, які в умовах воєнного стану виконували низку функцій державної влади, передали їх місцевим партійним комітетам і місцевим Радам. У лютому 1946 р. відбулися перші післявоєнні вибори до Верховної Ради СРСР. У лютому 1947 р. відбулися вибори до Верховної Ради України.

У грудні 1947 р., уперше після тривалої перерви відбулися вибори до місцевих Рад депутатів трудящих, потім вони відбувалися регулярно: у 1950, 1953 рр. і т.д. В УРСР було утворено понад 18 тис. місцевих рад, серед них 25 обласних, 13 окружних, 750 районних, 258 міських,

86 районних у містах, 1405 сільських і 465 селищних. Було обрано до Рад близько 30,4 тис. депутатів. Були дещо розширені повноваження Рад. Зокрема, у лютому 1947 р. Верховній Раді СРСР було надано право денонсування міжнародних угод, встановлення дипломатичних рангів, почесних, військових та інших спеціальних звань. Місцеві Ради регулярно проводили стали регулярно проводити сесії, на яких приймалися рішення з актуальних питань соціально-економічного і культурного характеру.

Однак основні важелі управління державою були зосереджені в Раді Міністрів СРСР, яка була створена в березні 1946 р.

Відповідно до нового закону були створені ради міністрів союзних республік, міністерства. Усі інші органи влади носили декоративний характер.

Відбулися суттєві зміни в законодавстві, водночас у них, як і пізніше прийнятих на їх основі кодексах, відображено зусилля командно-адміністративної системи зберегти свої позиції. Зокрема, зберігалась така її основа, як участь партії, її центральних органів у нормотворчому процесі, їх керівний вплив на цю діяльність.

1. Зміни в державному устрої УРСР у повоєнний період

1.1 Вищі органи влади і управління

Державно-правовий розвиток УРСР у післявоєнні роки відбувся згідно з новими реаліями внутрішнього та зовнішнього життя СРСР.

Водночас перехід до мирної праці об'єктивно вимагав змін в організації і діяльності державного апарату, вони стосувалися:

– насамперед було ліквідовано надзвичайні органи влади та управління (04.09.1945 р. ліквідовано ДКО; навесні 1946 р.);

– скасовано воєнний стан;

– надалі тривав процес інтеграції партійного та державного апарату.

У лютому 1947 р. відбулися вибори до ВР УРСР. Проте в депутатському корпусі вирішальну роль і надалі відігравала партійно-державна номенклатура.

У березні 1946 р. Раднарком перетворено у Раду Міністрів, а наркомати – в міністерства. У досліджуваний період в Україні було 20 союзно-республіканських і лише 7 республіканських міністерств, тобто такий перерозподіл компетенції свідчив про поглиблення втручання центру у внутрішнє управління Україною.

У Радах зростала номенклатура, а чисельність робітників і селян зменшилася.

Територіальні зміни у складі УРСР відбувалися і в повоєнні роки. Так, 25 червня 1945 р. між СРСР і Чехословацькою Республікою укладено Договір про вихід Закарпаття зі складу Чехословаччини і входження його до України. 22 січня 1946 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР у складі УРСР утворено Закарпатську область.

16 липня 1945 р. у Москві підписано радянсько-польський договір про державний кордон, який передбачав розмежування територій у районі річки Солонія і міста Крилов (українські етнічні землі Надсяння, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя). На початку 1950-х років на прохання Польщі Україна поступилася Устрицьким районом Дрогобицької області, а до Львівської області увійшла територія довкола міста Кристинополя (нині Червоноград).

19 лютого 1954 р. було прийнято Указ Президії ВР СРСР про передачу зі складу РРФСР до складу УРСР Кримської області. Таке рішення аргументувалося спільністю економіки, територіальною близькістю і тісними господарськими та культурними зв'язками між Кримом і Україною. Однак при цьому замовчувалося, що «дарунок» є батьківщиною кримських татар, примусово депортованих сталінським режимом. Утримання Криму породжувало багато матеріальних і політико-ідеологічних проблем, оскільки його економіка перебувала у стані занепаду, а переважну більшість населення становили росіяни – колишні працівники органів безпеки та військові, яких режим за вірну службу «нагороджував» місцем поселення. Вони завжди були готові виявити свою ворожість до всього українського – чужого для них, що часто сприймалося ними як «буржуазно-націоналістичне». Слід відзначити, що передача півострова Україні являла собою антисталінський крок, оскільки Хрущов ще у 1944 р. звертався з такою пропозицією до Сталіна, проте отримав відмову.

Отже, на середину 1950-х років завершився процес урегулювання територіальних питань, а з ним закінчилось і формування державної території УРСР.

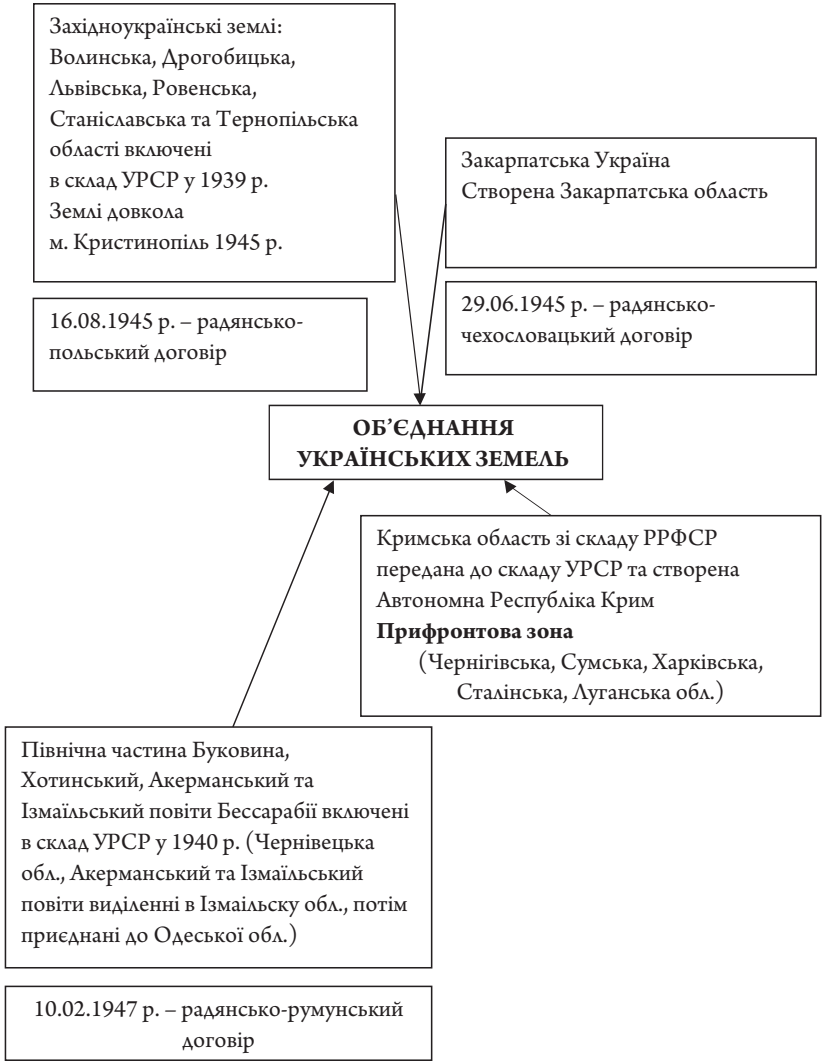

Об'єднання українських земель (1939–1954 рр.)

1.2 Система органів центральної та місцевої влади і управління

Верховна Рада УРСР – найвищий орган влади (650 депутатів; віковий ценз – 18 р., раніше – 21 р.).

Повноваження:

а) прийняття Конституції УРСР і внесення змін до неї;

б) затвердження держпланів і держбюджету та звітів про їх виконання;

в) прийняття законів;

г) призначення референдумів.

Президія Верховної Ради УРСР – підзвітній ВР постійно діючий орган (голова, три заступники, секретар, 20 членів. На відміну від Основного Закону 1937 року, Конституція 1978 року чітко визначала її компетенцію).

Повноваження: а) призначення виборів та скликання сесій; б) координація діяльності постійних комісій; в) контроль за дотриманням Конституції; г) тлумачення законів; д) вирішення питань адміністративно-територіального устрою; е) керівництво діяльністю рад; є) скасування постанов та розпоряджень уряду, рішень місцевих рад та ін.

Укази Президії ВР УРСР широко застосовувались у нормативно-правовому регулюванні життя республіки. Статус Президії можна умовно наблизити до «**колективного президента» держави.**

Постійні комісії: (їхня робота регламентувалась Положеннями ВР УРСР 1966 та 1980-х років).

Повноваження:

а) попередній розгляд і підготовка питань;

б) реалізація законів та інших своїх рішень;

в) контроль за діяльністю державних органів та організацій.

Рада Міністрів УРСР – Уряд: (найвищий виконавчий і розпорядчий орган. Утворювався ВР УРСР у складі Голови, перших заступників і заступників, міністрів і голів держкомітетів; відповідальний і підзвітній ВР, а в період між сесіями – Президії ВР. Закон «Про Раду Міністрів УРСР від 19.12.1978 р.).

Повноваження:

а) керівництво народногосподарським і соціально-культурним будівництвом;

б) здійснення заходів щодо забезпечення державної безпеки й обороноздатності країни;

в) охорона соціалістичної власності і громадського порядку, прав і свобод громадян;

г) керівництво діяльністю виконавчих комітетів місцевих Рад;

д) видання постанов і розпоряджень, обов'язкових до виконання на всій території республіки.

Президія Ради Міністрів УРСР: (постійно діючий орган уряду, до складу якого входили – голова, перші заступники, заступники, деякі міністри).

Центральні органи державного управління:

а) союзно-республіканські та республіканські міністерства;

б) державні комітети (кількість союзно-республіканських та республіканських міністерств і державних комітетів не була сталою. Так, на середину 70-х років було 29 союзно-республіканських і 6 республіканських міністерств);

в) відомства.

1.3 Місцеві органи влади і управління

Місцеві органи влади – обласні, міські, районні в містах, селищні, сільські Ради народних депутатів (до 1978 р. – Ради депутатів трудящих):

- права і обов'язки місцевих Рад були розширені й конкретизовані у прийнятих у 1979 р. нових редакціях законів про районну Раду; про міську; районну в місті Раду; про сільську Раду; 1980 р. – про обласну раду народних депутатів УРСР;
- Конституція 1978 р. збільшила до 2,5 років строк повноважень місцевих Рад (раніше – 2 роки).

Повноваження:

а) керівництво на своїй території державним господарським і соціально-культурним будівництвом;

б) затвердження планів економічного і соціального розвитку, місцевого бюджету;

в) здійснення керівництва підпорядкованими їм державними органами та організаціями;

г) забезпечення дотримання законів, прав громадян та ін.

Сесії Рад – основна форма роботи місцевих Рад (скликалися не менше 4-х разів на рік; обирали постійні комісії).

Виконкоми Рад – виконавчі та розпорядчі органи на місцях; вирішували усі питання, віднесені до повноважень Рад.

2. Правоохоронна система УРСР

2.1 Судові установи

Судова система у кінці 40-х та в 50-х роках неодноразово реформувалася і зазнавала суттєвих змін. Було ліквідовано воєнні трибунали та особливу нарада військ МВС, транспортні суди, обласні відділи юстиції.

Верховний суд УРСР – 3 судові колегії:

а) цивільна;

б) кримінальна;

в) воєнна.

Пленум Верховного Суду (робочий орган)

Обласні суди→ суди 2-ї інстанції

Районні та міські суди→ суди 1-ї інстанції.

Суддів обирала Верховна Рада на 5 років. Претенденти повинні були мати вищу юридичну освіту, стаж роботи, вік не менше 23 років.

При Раді Міністрів діяв Державний арбітраж – розглядав господарські спори, а при обласних і районних виконкомах – арбітражні суди.

У 1961 році створено товариські суди – розглядали дрібні адміністративні та побутові правопорушення.

2.2 Прокуратура

- Зазнавала реформування в 1944 та 1955 роках, а її структура усталилася на початку 1960-х років;
- Уся прокурорська система СРСР підпорядковувалася Генеральному прокурору СРСР, який призначав республіканських і обласних прокурорів;
- Усі прокурори призначалися на 5 років і оголошувалися незалежними від місцевої влади.

2.3 Органи внутрішніх справ

- У 1945 році КДБ і МВС знову розділили (об'єднали у 1953 р.).
- У 1962–1968 роках МВС називалося Міністерство охорони громадського порядку і перебувало у союзно - республіканському підпорядкуванні (1966–1968 рр.).
- У 1959 році – на допомогу міліції створено народні дружини.
- У 1973 році – Закон «Про основні обов'язки і права радянської міліції», який підвів нормативну базу під її діяльність. Згідно з Законом міліцію розділили на: а) територіальну; б) транспортну, які в свою чергу ділилися на підрозділи: карний розшук, ДАІ, ОБХСС, адміністративна служба, відомча міліція.
- До системи МВС входили крім міліції виправно – трудові заклади, пожежна охорона, слідство, штабні служби.

2.4 Адвокатура і нотаріат

Адвокатура:

– діяла відповідно до «Положення про адвокатуру» 1962 р.;

– на колегії адвокатів покладалися: а) захист у кримінальних справах на попередньому слідстві та в суді; б) представництво в цивільних справах у судах та арбітражі; в) надання юридичної допомоги населенню (юридичні консультації);

– «Положення» 1980 р. значно розширило повноваження адвокатів і сферу їхніх послуг населенню.

Нотаріат, компетенція:

а) керівництво нотаріальними органами, яким належало засвідчувати безспірні факти, що мали юридичне значення; в період з 1963 по 1970 роки здійснювалось Верховним та обласними судами УРСР;

б) із створенням у 1970 р. союзно-республіканського Міністерства юстиції СРСР система нотаріату ввійшла в його відання;

в) організаційно-правові засади нотаріату визначалися союзним (19.07.1973 р.) та республіканським (15.12.1974 р.) Законами «Про державний нотаріат».

3. Загальна характеристика основних галузей права УРСР

Характерні зміни в законодавстві:

• по-перше, в повоєнний час правова база розвивалася на основі принципу пріоритету союзного законодавства. Український законодавець дисципліновано діяв у межах лише своєї компетенції;

• по-друге, процес демократизації права, усунення деформації в правовій системі відбувався надто повільно. Практика застосування законів була далекою від офіційних закликів до неухильного додержання норм права;

• по-третє, правова регуляція важливих сфер життя здійснювалася спільними актами партійних і радянських органів, які мали юридичну силу. Дедалі активніше вищі партійні органи втручалися в нормотворчий процес. Зокрема, положення нового Статуту компартії про право, законність свідчили про наміри партії поставити корпоративні норми, сформульовані КПРС, над нормами закону.

3.1 Цивільне право

Цивільне право:

– цивільне законодавство спрямовувалося передусім на зміцнення права державної власності;

– багато уваги приділялося регулюванню господарсько - трудових відносин між підприємствами, господарськими організаціями;

– частково реформування торкнулися і особистої власності. Громадянам дозволялося купувати або будувати в межах міст чи за містом 1 чи 2 будинки на правах особистої власності на землю, яку відводили у безстрокове користування. (Проте дім не мав перевищувати 5 кімнат, загальною площею 60 кв. м);

– скасовувалося адміністративне виселення з відомчого житла робітників, які припинили трудові відносини з підприємством - власником;

– проведені у 1947 та 1961 роках грошові реформи знецінили трудові заощадження громадян, скасували комерційну і приватну торгівлю і запровадили тверді ціни на всі товари;

– окрім державної, колгоспної та особистої власності, з'явилась власність громадських організацій (компартії, комсомолу та ін.).

3.2 Сімейне право

Сімейне право:

1) ліквідовано заборону на шлюби громадян СРСР з іноземцями;

2) посилено відповідальність батьків за утримання та виховання неповнолітніх дітей, збільшено розміри аліментів.

3.3 Трудове право

Трудове право:

– скасовувалися трудові мобілізації і відновлювалася система трудових договорів з громадянами терміном не менше від 2-х років та угоди між адміністрацією підприємства і комітетом профспілки;

– ліквідовано кримінальну відповідальність за прогули та самовільне залишення робочого місця;

– усунуто понаднормові і позаурочні роботи;

– відновлено відпустки, грошові компенсації за невикористані відпустки, санаторне та профілактичне лікування;

– з 1957 року робітник дістав право з власної ініціативи залишити роботу, попередивши за два тижні адміністрацію;

– скорочено робочий день і тиждень, відновлено вихідні та святкові дні;

– посилено охорону праці підлітків та жінок;

– з 1956 року почали виплачуватися пенсії по старості, інвалідності (чол. – 60 р.; жін. – 55 р., при загальному стажі не менше 20 років).

3.4 Кримінальне право

Кримінальне право:

1) у період з 1947 по 1950 роки діяв указ про скасування смертної кари, яка замінялася 25-м позбавленням волі у виправно-трудових таборах (згодом її відновили для зрадників батьківщини, шпигунів, диверсантів, навмисних убивць);

2) у 1945 та 1953 роках проводилася амністія для осіб з незначним терміном ув'язнення (3–5 р.), для неповнолітніх, літніх осіб, умовно засуджених та з незначними провинами;

3) законодавець став звертати більше уваги на попередження злочинів;

4) посилено відповідальність за злочини проти особи (за зґвалтування – від 10 до 15 років, а за наявності кваліфікованих обставин – від

15 до 20 років. У 1949 році уперше встановлювалась кримінальна відповідальність за відмову прийняти на роботу матерів, які годують грудну дитину) та розкрадання соціалістичної власності (у 1947 р. запроваджено єдину союзну і простішу систему складів крадіжки та розбою; за крадіжку – від 5 до 10 років, за розбій – від 10 до 12 років. Уперше встановлювалась кримінальна відповідальність за неповідомлення про розбій).

Таким чином, розвиток кримінального права у досліджуваний період відбувався старим шляхом, що передбачав, передусім, захист інтересів держави, подальше посилення репресій.

4. Друга кодифікація законодавства УРСР: передумови, основні завдання, особливості

По-перше, основним завданням другої кодифікації радянського законодавства проведеної в 1960–1980-х роках було приведення правової системи відповідно до рівня розвитку суспільства.

По-друге, особливістю другої кодифікації радянського законодавства було збереження союзних принципів централізації законодавчого регулювання й уніфікації законодавства.

По-третє, втілилася в практику ідея єдності законодавчого регулювання на території союзних республік, що вело до безмежного розширення компетенції центру і зведення нанівець прав республік.

По-четверте, в ході другої систематизації нормативних актів нерідко використовувались різні засоби правового регулювання виявилась недостатня ефективність дії низки законів, унаслідок чого окремі норми протягом малого відрізку часу підлягали змінам, нерідко у протилежних напрямах.

4.1 Конституція УРСР 1978 року: основні положення

Інтеграція правових норм і принципів у масштабах Союзу ще більше посилилась з прийняттям Конституції СРСР 1978 року.

Конституція 1978 року було повною рецепцією загальносоюзної і складалася з преамбули, 19 глав та 10 розділів:

а) основи суспільного ладу і політики УРСР;

б) держава і особа;

в) національно-державний і адміністративно-територіальний устрій;
г) ради народних депутатів і порядок їхнього обрання;
д) найвищі органи державної влади і управління;
е) місцеві органи державної влади і управління;
є) державний план та державний бюджет;
ж) правосуддя, арбітраж та прокурорський нагляд;
з) герб, прапор, гімн, столиця;
й) дія Конституції;
к) порядок її зміни.

Характерні риси Конституції УРСР 1978 року.

1. Конституція СРСР відобразила новий етап розвитку Радянської держави – побудову в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства і стала політико-правовою основою Конституцій усіх соціалістичних республік.

2. Більшість статей Конституції 1978 року мали декларативний характер, вони ніколи не були закріплені відповідними законами (наприклад, гарантовані права і свободи).

3. Республіка проголошувалась суверенною, а основною ознакою цього суверенітету називалося право зносин з іншими державами. Гарантією суверенітету нібито була норма на право вільного виходу з СРСР, але механізму здійснення цього права не було передбачено.

4. Стаття 6 встановлювала політичну монополію в державі єдиної компартії. Відтак створення інших партій ставало неконституційним і тягнуло за собою притягнення до кримінальної відповідальності.

5. Вміщуючи низку прогресивних положень (наприклад, визнання приватної власності громадян на трудові доходи, предмети вжитку, жилий будинок тощо), вона в цілому була пронизана ідеями, характерними для тогочасної капіталістичної системи.

Історик держави і права України П. Захарченко виділяє спільні принципові риси всіх Конституцій радянської України (1919, 1929, 1937, 1978 років), а саме:

– формальне проголошення України суверенною державою;
– уся влада в центрі і на місцях зосереджувалась в руках партійних органів. Звідси УРСР не була ні правовою ні демократичною державою;
– УРСР була внутрішньою колонією СРСР;
– інтенсивно проводилась русифікація.

4.2 Основи законодавства Союзу РСР та союзник республік: характерні риси

Проголошений XX з'їздом компартії курс на демократизацію й розширення повноважень союзних республік передбачав усунення деформації у правовій системі, зміцнення законності, найважливішою гарантією якої мало стати удосконалення нормотворчої діяльності.

У віданні СРСР залишалося лише видання Основ законодавства (далі – ОЗ) в цих галузях. Це нововведення мало за мету зміцнити демократизм федеративної структури радянського права.

Вводився такий порядок кодифікації: щодо принципу верховенства союзного закону спочатку розроблялися та приймалися Основи законодавства СРСР та союзних республік у найважливіших галузях права, а згодом – у розвиток цих Основ – в союзних республіках розробляли та приймали кодекси.

Характерні риси Основ законодавства:

ОЗ в ієрархії норм радянського слідували за Конституцією СРСР. Діяла конституційна норма, що в разі розходження закону союзної республіки з загальносоюзним діє загальносоюзний закон.

У цілому ОЗ стали якісно новим видом норм радянського права, загальнофедерального законодавства, а їх розроблення і прийняття – новим етапом законодавчої діяльності.

Водночас у них, як і пізніше прийнятих на їх основі кодексах, відображено зусилля командно-адміністративної системи зберегти свої позиції. Зокрема, зберігалась така її основа, як участь партії, її центральних органів у нормотворчому процесі, їх керівний вплив на цю діяльність.

4.3 Характеристика кодексів з основних галузей радянського законодавства

Станом на 1 січня 1985 року було прийнято 13 кодексів радянської України:

- кримінальний (ухвалений у 1960 р., вступив у дію 1961 р.);
- кримінально-процесуальний (1960 р.);
- цивільний (1963 р.);
- цивільно-процесуальний (1963 р.);

– про шлюб та сім'ю (1969 р.);
– земельний (1970 р.);
– виправно-трудовий (1971 р.);
– про працю (1971 р.);
– водний (1972 р.);
– про надра (1976 р.);
– лісний (1979 р.);
– житловий (1983 р.);
– про адміністративні правопорушення (1984 р.).

Як уже зазначалося, жоден з них не вміщав особливостей, що підтверджували б існування самостійної української системи права.

4.4 Цивільне та цивільно-процесуальне законодавство

У 1962 році кодифікаційна комісія завершила роботу над новими цивільним і цивільно-процесуальними кодексами і 18 липня 1963 року Верховною Радою Української РСР прийнято закон про їх затвердження.

Новий Цивільний кодекс УРСР складався з восьми розділів:

1. Загальні положення.
2. Право власності.
3. Зобов'язальне право.
4. Авторське право.
5. Право на відкриття.
6. Винахідницьке право.
7. Спадкове право.
8. Правоздатність іноземців і осіб без громадянства, застосування цивільних законів іноземних держав, міжнародних договорів та угод.

ЦК значно спростив вимоги до форми укладення договорів (угод). Крім усних, письмових і нотаріально посвідчених, він визнавав угоду укладеною і тоді, коли своєю поведінкою особа виказувала волю до її укладення.

Новий ЦК УРСР 1963 року, на відміну від ЦК УРСР 1922 року, здійснював нормативно-правове регулювання відносин, пов'язаних із результатами творчості: авторське право, право на відкриття і винаходи.

Отже, з ухваленням ЦК 1963 року, поряд із зміцненням соціалістичної власності, було зроблено незначний поступальний крок до захисту особистих майнових і немайнових прав громадян.

Зі змінами і доповненнями положення ЦК УРСР застосовувались до набрання чинності новим Цивільним кодексом незалежної України 1 січня 2004 року.

На підставі загальносоюзних «Основ» в Україні розроблено та введено в дію Цивільно-процесуальний кодекс (ЦПК).

У цілому основні засади і принципи ЦПК Української РСР (1963 р.) зводились до таких положень:

– прерогатива державних інтересів над інтересами громадян;

– здійснення правосуддя у цивільних справах тільки судом і на засадах рівності перед законом і судом усіх громадян незалежно від їх походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин;

– правильний і швидкий розгляд справ з метою захисту інтересів держави та прав і свобод громадян.

Цивільно-процесуальний кодекс із змінами і доповненнями продовжував діяти до грудня 2004 року.

4.5. Характеристика Кодексу законів про шлюб та сім'ю

На підставі загальносоюзних «Основ» 20 червня 1969 року Верховна Рада Української РСР затвердила Кодекс законів про шлюб та сім'ю УРСР.

Він складався з 6 розділів: а) загальні положення; б) шлюб; в) сім'я; г) опіка та піклування; д) акти громадського стану; і) про іноземців та осіб без громадянства. Ключові положення Кодексу:

– декларувалась опіка державою шлюбу та родини, прагнення до їх зміцнення, охорони здоров'я матері та дитини, захист інтересів подружжя і дітей;

– шлюб визнавався законним після його реєстрації в органах ЗАГСу. Релігійний обряд вважався особистою справою і не мав юридичної ваги;

– умовами вступу до шлюбу ставали: а) взаємна згода; б) шлюбний вік (17 р. – для жінок, 18 р. – для чоловіків); в) не перебування в іншому шлюбі, г) відсутність близьких родинних зв'язків; д) дієздатність.

– встановлювалась процедура укладення шлюбу:

1) спільна письмова заява;

2) наявність документів, що посвідчують особу;

3) місячний термін на роздуми;

4) урочиста процедура реєстрації.

Шлюб з іноземцями укладався на загальних засадах.

Припинення шлюбу здійснювалось в судовому порядку, за заявою однієї із сторін, а за відсутності дітей і майнових претензій процедура розлучення проводилась ЗАГСом.

– Кодекс підтверджував спільність майна, набутого в шлюбі, рівність прав на нього;

– визначались права дітей та батьків, порядок усиновлення, опіки і піклування.

У цілому Кодекс законів про шлюб та сім'ю УРСР (1969 р.) базувався на демократичних правових засадах і діяв із змінами і доповненнями до грудня 2003 року.

4.6 Головні положення Кодексу законів про працю

Необхідність нової кодифікації трудового законодавства, з одного боку, пов'язувалась з накопиченням великої кількості законів, які суттєво доповнювали Кодекс 1922 року, з іншого боку, була зумовлена зміною суспільно-політичної ситуації.

1 червня 1972 року (прийнятий 1 грудня 1971 року) вступив у дію Кодекс законів про працю УРСР. Передбачалось:

1) посилення боротьби зі злісними порушниками трудової дисципліни, прогульниками, шляхом застосування штрафних санкцій, переведення на нижчу або менш оплачувану посаду, зменшення тривалості відпустки;

2) підвищення відповідальності за виготовлення неякісної, бракованої продукції;

3) при розірванні працівником трудового договору з власної ініціативи без поважних причин, він мав попередити адміністрацію за два місяці, а з поважних причин – за місяць;

4) кодекс закріплював права громадян на працю, відпочинок, своєчасне отримання заробітної плати, компенсацій, соціального страхування, тощо.

Кодекс, зі змінами і доповненнями продовжує діяти і до цього часу.

4.7 Кримінальне та кримінально-процесуальне право

28 грудня 1960 року Верховна Рада Української РСР затвердила новий Кримінальний Кодекс УРСР, який вступив в дію 1 квітня 1961 року, чим завершила третю (після 1922 та 1927 років) кодифікацію кримінального права.

КК УРСР складався з загальної та особливої частин і до 1985 року до нього було внесено більш ніж 340 змін і доповнень, спрямованих на посилення кримінальної відповідальності за посягання на державний та суспільний лад.

Ключовими положеннями нового КК УРСР були:

– відмова від аналогії в кримінальному праві;

– зменшення кількості діянь (бездіяльності), які раніше кваліфікувались злочинними;

– зменшення максимального терміну позбавлення волі з 25 до 15 років;

– скорочення переліку покарань, збільшення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність з 16 років, а за вчинення особливо тяжких злочинів з 14 років, без застосування смертної кари (розстрілу), яка призначалась лише за злочини проти держави;

– водночас посилилась відповідальність за рецидивні злочини, фальшування грошей, крадіжки державного майна у великих розмірах, зґвалтування, хабарництво, посягання на життя працівника міліції, заподіяння злочином особливо великих збитків державі, суспільству, особі.

Одночасно з КК 28 грудня 1960 року було ухвалено Кримінально-процесуальний Кодекс УРСР, у розділах якого нормувались процесуальні дії, пов'язані з:

– порушенням кримінальної справи, дізнанням, попереднім слідством;

– провадженням справи в суді першої, апеляційної та касаційної інстанцій, перегляд судових рішень в порядку виключного провадження;

– виконанням вироків, ухвал і постанов суду;

– застосуванням примусових заходів медичного характеру.

КПК проголошував основою радянського кримінального судочинства швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не постраждав.

До середини 80-х років у КПК було внесено більше 270 змін, зокрема:

1) КПК доповнено нормою про попереднє взяття під варту підозрюваного, як превентивний захід проти втечі від правосуддя чи ухилення від виконання вироку;

2) розширено роль адвоката у кримінальному процесі з моменту закінчення попереднього слідства та надання обвинуваченому матеріалів для ознайомлення.

Проте багато гуманістичних засад як КК, так і КПК на практиці дотримувались не завжди, а нерідко й грубо порушувались. КПК не завжди забезпечував належні юридичні гарантії прав особи. Незабезпеченість прав обвинувачених посилювалась ще й тим, що радянський кримінально-процесуальний закон у досліджуваний період не передбачав обов'язкової участі адвоката в попередньому слідстві.

Висновки

Тоталітарний режим, зміцнілий за роки війни, маючи за мету посилити свій вплив у повоєнному світі, втягнув країну в «холодну війну». Спрямування всіх матеріальних і людських сил на відбудову важкої та оборонної промисловості при занепаді розореного війною сільського господарства призвело до нового голодомору в Україні. За формального повернення до конституційних засад у діяльності центральних і місцевих органів влади й управління домінували, по суті, адміністративно-командні методи. Створений у 30-ті роки репресивно-каральний механізм продовжував діяти. Спричинені скасуванням воєнного стану зміни у законодавстві мали обмежений характер. Процес демократизації державно-правового життя в період десталінізації характеризується спробами реорганізувати систему центрального і місцевого управління, радикальним виявом яких стала передача функцій господарського управління раднаргоспам. Посилилися господарські й соціально-культурні функції місцевих рад. Разом з тим поділ обласних рад за виробничою ознакою призвів до негативних наслідків.

Відбулося реформування судових і правоохоронних органів. Припинилися масові репресії й терор. Розпочалася друга кодифікація

радянського права, яка сприяла вдосконаленню правової системи. Характерною особливістю другої кодифікації законодавства в Україні було те, що вона розпочалася з кримінального та кримінально-процесуального права. Це свідчить про значну на той час роль кримінально-правового примусу як методу управління суспільством.

Проте реформи були непослідовними. Незмінними лишалися політичні й економічні основи держави. Країною, як і раніше, управляла партійно-радянська бюрократія.

Завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте характерні особливості державно-правового розвитку України в повоєнний період. У чому полягала реорганізація центральних органів влади і управління УРСР у період десталінізації?

2. З'ясуйте, які зміни відбулися в діяльності місцевих рад депутатів трудящих. Охарактеризуйте правове становище місцевих органів влади відповідно до положень про обласні, районні, міські, районні у місті, селищні і сільські ради депутатів трудящих.

3. Охарактеризуйте зміни в судовій системі УРСР у період десталінізації. Розкрийте компетенцію, порядок створення та діяльності товариських судів відповідно до Положення про товариські суди Української РСР від 15 серпня 1961 р.

4. Охарактеризуйте завдання, права та обов'язки, форми і методи діяльності прокуратури, які визначало прийняте 24 травня 1955 р. Положення про прокурорський нагляд в СРСР.

5. Розкрийте причини та зміст реорганізації органів держбезпеки і внутрішніх справ Який статус отримав створений в результаті цієї реорганізації Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів СРСР.

6. Поясніть, які загальнодержавні процеси спричинили потребу в усуненні деформації у правовій системі, посиленні демократичних тенденцій у розвитку права. З'ясуйте, якими актами була започаткована робота над другою кодифікацією права в Україні. Охарактеризуйте початок другої кодифікації радянського права.

7. Аналізуючи розвиток цивільного права, передусім зверніть увагу на акти, що були спрямовані на зміцнення права державної власності та «зближення» державної і колгоспно-кооперативної форм власності. Поясніть, які зміни відбувалися в цивільно-правому регулюванні особистої власності, зокрема, в житловій сфері. Розкрийте структуру та основний зміст Цивільного кодексу УРСР 1963 р.

8. Проаналізуйте зміни, що відбулися у трудовому праві.

9. Охарактеризуйте розвиток колгоспного права та з'ясуйте, в чому виявилась його суперечливість. Розкрийте нормативні засади вдосконалення організації і діяльності колгоспів у повоєнний період.

10. Розкрийте зміни в кримінальному праві, що відбулися у зв'язку із закінченням війни та в період десталінізації. Охарактеризуйте завдання, зміст та структуру Кримінального кодексу УРСР 1960 р.

11. Охарактеризуйте зміни у процесуальному праві, які відбулися в повоєнний період, розкрийте зміст і структуру Кримінально-процесуального кодексу України 1961 р.

12. Розкрийте зміст та структуру Цивільного процесуального кодексу УРСР 1963 р. Поясніть, які демократичні засади цивільного процесуального права запроваджував цей кодекс і чи могли вони бути реалізовані повною мірою в умовах неототалітарного режиму.

Література

Основна

1. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.

2. Історія держави і права України : підручник / О. М. Бандурка та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 447 с.

3. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк (кер. автор. кол.), П. П. Захарченко, О. В. Кузьминець та ін. Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. 496 с.

4. Історія держави і права України : підручник / О. І. Нелін. Київ : Київський університет, 2016. 717 с.

5. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2017. 624 с.

6. Історія держави і права України: академічний курс : підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ : Ін Юре, 2015. 807 с.

Додаткова

1. Історія держави і права України : навч. посіб. / Г. І. Трофанчук. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 568 с.

2. Історія держави і права України : навч. посіб. / О. І. Маложон ; Міжнар. акад. фундам. основ буття, Міжнар. фонд акад. П. П. Михайленка. Київ : Аванпост-прим, 2014. 183 с.

3. Історія держави і права України : навч. посіб. / І. А. Демешко. Дніпропетровськ : Адверта, 2015. 209 с.

4. Історія України і її державності: осучаснений погляд : навч. посіб. / М. Михайлуца, О. Шипотілова ; Одес. нац. мор. ун-т, Навч.-наук. мор. гуманітар. ін-т. Херсон : Олді-плюс, 2018. 173 с.

5. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк та ін. ; за ред. д-ра іст. наук, проф. В. М. Щербатюка ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Фенікс, 2018. 495 с.

6. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. 5-е вид., стер. Київ : Паливода А. В., 2013. 162 с.

7. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспиту / Д. А. Шигаль. Харків : Право, 2017. 249 с.

8. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. для курсантів, студентів, слухачів ВНЗ МВС України / М. Ю. Бурдін ; за ред. М. Ю. Бурдіна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Бровін О. В., 2017. 443 с.

9. Історія держави і права України : навч.-метод. посіб. / А. Є. Шевченко, С. В. Кудін. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 688 с.

10. Історія держави і права України. Словник термінів і понять / В. В. Щукін, Н. В. Сугацька, А. М. Павлюк. Київ : Кондор, 2011. 284 с.

11. Історія держави і права України: термінологічний словник / Є. С. Дурнов, Ю. В. Кривицький, Ю. В. Сокур. Київ : Гельветика, 2019. 190 с.

12. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

13. Коваль В. Радянсько-німецький пакт 1939 р. Минуле України: відновлені сторінки. Київ : Наук. думка, 1991. С. 221–264.

14. Лесько І. Б. Історико-правові засади економічної стратегії німецького окупаційного режимуна українських землях в роки Великої Вітчизняної війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ.* 2013. Спецвип. № 5: Міжнародне право в умовах глобалізації. С. 272–278.

15. Макарчук В. С., Шибко Є. Д. Входження українського Подунав'я до складу УРСР: радянізація без українізації. *Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні: Історія і сучасність* : матеріали Всеукр. наук. інтернет-конф. / Наук. конференції. Вип. 1 / ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів : ІНПП НУ«Львівська політехніка», 2012. С. 43–50.

16. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: фахові висновки робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН – УПА / НАН України ; Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2005. 53 с.

17. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. Харків : Право, 2008. 728 с.

Джерела права

1. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навч. посіб. для студентів ВНЗ України напряму підгот. 6.030202 «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 346 с.

Першоджерела

Указ Президії Верховної Ради СРСР про утворення Закарпатської області в складі Української РСР (22 січня 1946 р.)

Затвердити подання Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки про утворення Закарпатської області з центром в місті Ужгород.

До складу Закарпатської області включити міста: Ужгород, Мукачеве та округи: Берегівську з центром в місті Берегове, Великоберезнянську з центром у селі Великий Березний, Воловську з центром в селі Волове, Іршавську з центром в селі Іршава, Мукачівську з центром у місті Мукачеве, Перечинську з центром в селі Перечин, Рахівську з центром в селі Рахів, Свалявську з центром в селі Свалява, Севлюську з центром в місті Севлюш, Тячівську з центром в селі Тячів, Ужгородську з центром у місті Ужгород і Хустську з центром у місті Хуст.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 168–169.

Закон СРСР «Про перетворення Ради Народних Комісарів СРСР в Раду Міністрів СРСР і Рад Народних Комісарів союзних і автономних республік – в Ради Міністрів союзних і автономних республік» (15 березня 1946 р.)

(Витяг)

Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик постановляет:

1. Преобразовать Совет Народных Комиссаров СССР в Совет Министров СССР и Народные комиссариаты СССР – в Министерства СССР.

2. Преобразовать Советы Народных Комиссаров союзных и автономных республик в Советы Министров союзных и автономных республик и Народные комиссариаты союзных и автономных республик – в Министерства союзных и автономных республик.

3. Внести необходимые изменения в соответствующие статьи Конституции СССР.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 169–170.

Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР (19 лютого 1954 р.)

Учитывая общность экономики, территориальную близость и тесные хозяйственные и культурные связи между Крымской обл. и Украинской ССР, Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик постановляет:

Утвердить совместное представление Президиума Верховного Совета РСФСР и Президиума Верховного Совета УССР о передаче Крымской обл. из состава Российской Советской Федеративной Социалистической Республики в состав Украинской Советской Социалистической Республики.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум: навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 170.

Кримінальний кодекс Української РСР (1960 р.)

(Витяг)

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

ГЛАВА І

Загальні положення

Стаття 1. Завдання Кримінального кодексу.

Кримінальний кодекс Української РСР має завданням охорону радянського суспільного і державного ладу, соціалістичної власності, особи та прав громадян і всього соціалістичного правопорядку від злочинних посягань.

Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинними, і встановлює покарання, що підлягають застосуванню до осіб, які вчинили злочини.

Стаття 3. Підстави кримінальної відповідальності.

Кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільне небезпечне діяння. Кримінальне покарання застосовується тільки за вироком суду.

ГЛАВА II

Межі чинності Кримінального кодексу

Стаття 4. Чинність Кримінального кодексу щодо діянь, вчинених на території Української РСР.

Усі особи, які вчинили злочини на території Української РСР, підлягають відповідальності на підставі цього Кодексу.

Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з чинними законами і міжнародними угодами не підсудні в кримінальних справах радянським судовим установам, в разі вчинення цими особами злочину на території Української РСР, вирішується дипломатичним шляхом

Стаття 6. Чинність кримінального закону в часі.

Злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв під час вчинення цього діяння.

Закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотну силу, тобто поширюється також на діяння, вчинені до його видання.

Закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання, зворотної сили не має.

ГЛАВА IV

Про покарання

Стаття 22. Мета покарання.

Покарання не тільки є карою за вчинений злочин, але й має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил соціалістичного співжиття, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Покарання не має на меті завдавати фізичних страждань або принижувати людську гідність.

Стаття 23. Види покарань.

До осіб, які вчинили злочини, можуть застосовуватись такі основні покарання:

1) позбавлення волі;

2) заслання;

3) вислання;

4) виправні роботи без позбавлення волі;

5) позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю;

6) штраф;

7) громадська догана.

До військовослужбовців строкової служби може також застосовуватися покарання у вигляді направлення в дисциплінарний батальйон.

Крім основних покарань, до засуджених можуть застосовуватися такі додаткові покарання:

1) конфіскація майна;

2) позбавлення військового або спеціального звання;

3) позбавлення батьківських прав.

Заслання, вислання, позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю і штраф можуть застосовуватись не тільки як основні, але й як додаткові покарання.

Стаття 24. Виняткова міра покарання – смертна кара.

Як виняткова міра покарання, до її повного скасування, допускається застосування смертної кари – розстрілу – за зраду батьківщини (стаття 56), шпигунство (стаття 57), терористичний акт (статті 58 і 59), диверсію (стаття 60), бандитизм (стаття 69), умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, зазначених у статтях кримінальних законів Союзу РСР і статтях 93 та 234 пункт «в» цього Кодексу, які встановлюють відповідальність за умисне вбивство, а у воєнний час або у бойовій обстановці – і за інші особливо тяжкі злочини, у випадках, спеціально передбачених законодавством Союзу РСР.

Не можуть бути засуджені до смертної кари особи, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, і жінки, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент винесення вироку.

Смертну кару не може бути застосовано до жінки, яка перебуває в стані вагітності на момент виконання вироку.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ГЛАВА І

Державні злочини

1. Особливо небезпечні державні злочини

Стаття 56. Зрада батьківщини.

Зрада батьківщини, тобто діяння, умисно вчинене громадянином СРСР на шкоду державній незалежності, територіальній недоторканності або воєнній могутності СРСР: перехід на бік ворога, шпигунство, видача державної або військової таємниці іноземній державі, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, подання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або смертною карою з конфіскацією майна.

Стаття 58. Терористичний акт.

Вбивство державного чи громадського діяча або представника влади, вчинене у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, з метою підриву або ослаблення Радянської влади, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або смертною карою з конфіскацією майна.

Тяжке тілесне ушкодження, заподіяне з тією ж метою державному чи громадському діячеві або представникові влади в зв'язку з його державною чи громадською діяльністю, – карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Стаття 60. Диверсія.

Зруйнування або пошкодження вибухом, підпалом чи іншим способом підприємств, споруд, шляхів і засобів сполучення, засобів зв'язку або іншого державного чи громадського майна, вчинення масових отруєнь або поширення епідемій та епізоотій з метою ослаблення Радянської держави – карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або смертною карою з конфіскацією майна.

Стаття 62. Антирадянська агітація і пропаганда.

Агітація або пропаганда, проваджена з метою підриву чи ослаблення Радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту, – карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років або засланням на строк від двох до п'яти років.

Ті самі дії, вчинені особою, раніше засудженою за особливо небезпечні державні злочини, а так само вчинені у воєнний час, – караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

2. Інші державні злочини

Стаття 65. Порушення національної і расової рівноправності.

Пропаганда або агітація з метою викликати расову чи національну ворожнечу або розбрат, а так само пряме чи посереднє обмеження прав або встановлення прямих чи посередніх переваг громадян залежно від їх расової або національної приналежності – караються позбавленням волі на строк від шести місяців до трьох років або засланням на строк від двох до п'яти років.

ГЛАВА X

Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я

Стаття 206. Хуліганство.

Хуліганство, тобто дії, які грубо порушують громадський порядок і виражають явну зневагу до суспільства, – карається позбавленням волі на строк до одного року або виправними роботами на той же строк.

Стаття 207. Знищення і зруйнування пам'яток культури.

Умисне знищення, зруйнування чи зіпсування пам'яток культури або природних об'єктів, взятих під охорону держави, – карається позбавленням волі на строк до трьох років або виправними роботами на строк до одного року або штрафом у розмірі до трьохсот карбованців.

Стаття 209. Створення групи, що заподіює шкоду здоров'ю громадян.

Створення групи, діяльність якої, що провадиться під приводом проповідування релігійних віровчень або під іншим приводом, поєднана

з заподіянням шкоди здоров'ю громадян або статевою розпустою, а так само керівництво такою групою або втягнення до неї неповнолітніх, – караються позбавленням волі на строк до п'яти років з засланням на той же строк або без такого.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 171–176.

Закон УРСР «Про Цивільний Кодекс УРСР» (від 18 липня 1963 р., із змінами та доповненнями на 6 жовтня 1995 р.)

(Витяг)

Стаття 6. Захист цивільних прав.

Захист цивільних прав здійснюється в установленому порядку судом, арбітражем або третейським судом шляхом:

– визнання цих прав;

– відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, які порушують право;

– присудження до виконання обов'язку в натурі;

– компенсації моральної шкоди;

– припинення або зміни правовідношення;

– стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків, а у випадках, передбачених законом або договором, – неустойки (штрафу, пені), а також іншими засобами, передбаченими законом. <...>

Стаття 9. Правоздатність громадян.

Здатність мати цивільні права і обов'язки (цивільна правоздатність) визнається в однаковій мірі за всіма громадянами Української РСР та інших союзних республік.

Правоздатність громадянина виникає в момент його народження і припиняється з смертю.

Стаття 10. Зміст правоздатності громадян.

Громадяни можуть відповідно до закону мати майно в особистій власності, право користування жилими приміщеннями та іншим майном, успадковувати і заповідати майно, обирати рід занять і місце проживання,

мати права автора твору науки, літератури і мистецтва, відкриття, винаходу, раціоналізаторської пропозиції, промислового зразка, а також мати інші майнові та особисті немайнові права.

Стаття 11. Дієздатність громадян.

Здатність громадянина своїми діями набувати цивільних і створювати для себе цивільні обов'язки (цивільна Платність) виникає у повному обсязі з настанням повноліття, тобто після досягнення вісімнадцятирічного віку. У випадках, коли законом дозволяється одружуватися до досягнення вісімнадцятирічного віку, громадянин, який не досяг вісімнадцятирічного віку, набуває дієздатності в повному обсязі з моменту одруження.

Стаття 12. Недопустимість обмеження правоздатності і дієздатності громадян.

Ніхто не може бути обмежений у правоздатності або дієздатності інакше, як у випадках і в порядку, передбачених законом.

Угоди, спрямовані на обмеження правоздатності або дієздатності, недійсні.

Стаття 13. Обсяг дієздатності неповнолітніх віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років.

Неповнолітні віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років вправі укладати угоди за згодою своїх батьків (усиновителів) або піклувальників.

Проте вони вправі самостійно учиняти дрібні побутові угоди. Вони також вправі самостійно розпоряджатися своєю заробітною платою (заробітком) або стипендією, здійснювати авторські або винахідницькі права на свої твори, винаходи, раціоналізаторські пропозиції і промислові зразки, права на свої відкриття, але при наявності достатніх підстав орган опіки і піклування може обмежити їх в праві самостійно розпоряджатися своєю заробітною платою (заробітком) або стипендією.

Неповнолітні віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років несуть відповідальність за шкоду, заподіяну ними іншим особам, в порядку, передбаченому статтею 447 цього Кодексу.

Права неповнолітніх віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років, що є членами колгоспного двору, по володінню, користуванню і розпорядженню майном двору визначаються статтями 121 і 124 цього Кодексу.
<...>

Стаття 14. Обсяг дієздатності неповнолітніх, які Не досягли п'ятнадцяти років.

За неповнолітніх, які не досягли п'ятнадцяти років, угоди укладають від їх імені батьки (усиновителі) або опікун Вони вправі учиняти лише дрібні побутові угоди.

Стаття 15. Обмеження дієздатності громадян, які зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами.

Громадянин, який внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами ставить себе і свою сім'ю в тяжке матеріальне становище, може бути обмежений судом у дієздатності в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом Української РСР, і над ним встановлюється піклування.

Він може укладати угоди по розпорядженню майном, а також одержувати заробітну плату, пенсію або інші види доходів і розпоряджатись ними лише за згодою піклувальника, за винятком дрібних побутових угод.

При припиненні громадянином зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами суд скасовує обмеження його дієздатності.

Стаття 23. Поняття юридичної особи.

Юридичними особами визнаються організації, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді, арбітражі або в третейському суді.

Стаття 41. Поняття і види угод.

Угодами визнаються дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків.

Угоди можуть бути односторонніми і дво- або багатосторонніми (договори).

Стаття 42. Форма угод.

Угоди можуть укладатись усно або в письмовій формі (простій чи нотаріальній).

Угода, для якої законом не встановлена певна форма, вважається також укладеною, якщо з поведінки особи видно її волю укласти угоду.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 176–179.

Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (1978 р.)

(Витяг)

Прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року

І. Основи суспільного ладу і політики Української РСР

ГЛАВА 1

Політична система

Стаття 1. Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістична загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей.

Стаття 2. Вся влада в Український РСР належить народові. Народ здійснює державну владу через Ради народних депутатів, які становлять політичну основу Української РСР.

Всі інші державні органи підконтрольні і підзвітні Радам народних депутатів.

Стаття 6. Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народові.

ГЛАВА 4

Зовнішньополітична діяльність і захист соціалістичної Вітчизни

Стаття 28. Українська РСР у зовнішньополітичній діяльності керується цілями, завданнями та принципами зовнішньої політики, визначеними Конституцією РСР. В Українській РСР пропаганда війни забороняється.

Стаття 29. Відповідно до Конституції РСР захист соціалістичної Вітчизни належить до найважливіших функцій держави і є справою всього народу.

ІІ. Держава і особа

ГЛАВА 6

Основні права, свободи і обов'язки громадян Української РСР

Стаття 37. Громадяни Української РСР мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, проголошених і гарантованих Конституцією СРСР, Конституцією Української РСР та радянськими законами...

Стаття 38. Громадяни Української РСР мають право на працю…

Стаття 39. Громадяни Української РСР мають право на відпочинок...

Стаття 40. Громадяни Української РСР мають право на охорону здоров'я.

Стаття 41. Громадяни Української РСР мають право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, а також втрати годувальника.

Стаття 43. Громадяни Української РСР мають право на освіту.

Стаття 44. Громадяни Української РСР мають право на користування досягненнями культури.

Стаття 46. Громадяни Української РСР мають право брати участь в управлінні державними і громадськими справами.

Стаття 50. Громадянам Української РСР гарантується свобода совісті, тобто право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи або вести атеїстичну пропаганду. Розпалювання ворожнечі і ненависті у зв'язку з релігійними віруваннями забороняється.

Церква в Українській РСР відокремлена від держави і школа – від церкви.

Стаття 51. Сім'я перебуває під захистом держави.

Стаття 52. Громадянам Української РСР гарантується недоторканність особи. Ніхто не може бути арештований інакше як на підставі судового рішення або з санкції прокурора.

ІІІ. Національно-державний і адміністративно-територіальний устрій Української РСР

ГЛАВА 7

Українська РСР – союзна республіка в складі СРСР

Стаття 68. Українська Радянська Соціалістична Республіка – суверенна радянська соціалістична держава. З метою успішного будівництва

комуністичного суспільства, зміцнення економічної і політичної єдності, забезпечення безпеки і оборони країни Українська Радянська Соціалістична Республіка в результаті вільного самовизначення її народу, на основі добровільності і рівноправності разом з Радянськими Соціалістичними Республіками...

Стаття 69. Українська РСР зберігає за собою право вільного виходу з СРСР.

Стаття 70. Територія Української РСР не може бути змінена без її згоди.

Стаття 71. Закони СРСР є обов'язковими на території Української РСР.

Стаття 72. Віданню Української Радянської Соціалістичної Республіки в особі її найвищих органів державної влади і управління підлягають:

1) прийняття Конституції Української РСР, внесення до неї змін;

2) контроль за додержанням Конституції Української РСР;

3) законодавство Української РСР;

4) охорона державного порядку, прав і свобод громадян;

5) встановлення порядку організації і діяльності республіканських і місцевих органів державної влади і управління;

6) проведення єдиної соціально-економічної політики, керівництво економікою Української РСР; забезпечення науково-технічного прогресу і здійснення заходів щодо раціонального використання і охорони природних ресурсів;

13) керівництво народною освітою, культурними і науковими організаціями і установами в Українській РСР, охороною здоров'я, фізичною культурою і спортом, соціальним забезпеченням; охорона пам'яток історії і культури;

14) амністія і помилування громадян, засуджених судами Української РСР;

15) представництво Української РСР у міжнародних відносинах;

16) вирішення інших питань республіканського значення.

ГЛАВА 8

Адміністративно-територіальний устрій Української РСР

Стаття 77. В Українській Радянській Соціалістичній Республіці є області: Вінницька, Волинська, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Кримська, Львівська, Миколаївська, Одеська,

Полтавська, Ровенська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька і Чернігівська.

Містами республіканського підпорядкування в Українській РСР є Київ і Севастополь.

IV. Ради народних депутатів Української РСР і порядок їх обрання

ГЛАВА 9

Система і принцип діяльності Рад народних депутатів

Стаття 78. Ради народних депутатів – Верховна Рада Української РСР, обласні, районні, міські, районні в містах, селищні та сільські Ради народних депутатів – становлять єдину систему органів державної влади.

ГЛАВА 10

Виборча система

Стаття 84. Вибори депутатів до всіх Рад народних депутатів проводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Стаття 85. Вибори депутатів є загальними: всі громадяни Української РСР, які досягли 18 років, мають право обирати та бути обраними, за винятком осіб, визнаних у встановленому законом порядку божевільними.

V. Найвищі органи державної влади і управління Української РСР

ГЛАВА 12

Верховна Рада Української РСР

Стаття 97. Найвищим органом державної влади Української РСР є Верховна Рада Української РСР.

Верховна Рада Української РСР правомочна вирішувати всі питання, віднесені Конституцією СРСР і цією Конституцією до відання Української РСР.

Стаття 98. Верховна Рада Української РСР обирається громадянами Української РСР у складі 650 депутатів по виборчих округах з рівною кількістю населення.

Стаття 99. Верховна Рада Української РСР обирає Голову Верховної Ради і чотирьох його заступників.

Голова Верховної Ради Української РСР керує засіданнями Верховної Ради Української РСР і відає її внутрішнім розпорядком.

Стаття 106. Верховна Рада Української РСР обирає Президію Верховної Ради Української РСР – постійно діючий орган Верховної Ради Української РСР, що є підзвітним їй в усій своїй діяльності і здійснює в межах, передбачених цією Конституцією, функції найвищого органу державної влади Української РСР у період між її сесіями.

Стаття 107. Президія Верховної Ради Української РСР обирається з числа депутатів у складі Голови Президії Верховної Ради, трьох заступників Голови, Секретаря Президії і двадцяти членів Президії Верховної Ради Української РСР.

Стаття 108. Президія Верховної Ради Української РСР:

1) призначає вибори до Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад народних депутатів;

2) скликає сесії Верховної Ради Української РСР;

3) координує діяльність постійних комісій Верховної Ради Української РСР;

4) здійснює контроль за додержанням Конституції Української РСР;

5) дає тлумачення законів Української РСР;

6) визначає порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР; встановлює і змінює межі і районний поділ областей;

7) здійснює керівництво діяльністю місцевих Рад народних депутатів;

9) призначає вибори до районних (міських) народних судів;

16) здійснює інші повноваження, встановлені Конституцією і законами Української РСР.

ГЛАВА 13
Рада Міністрів Української РСР

Стаття 115. Рада Міністрів Української РСР – Уряд Української РСР є найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Української РСР.

Стаття 116. Рада Міністрів Української РСР утворюється Верховною Радою Української РСР у складі Голови Ради Міністрів, перших заступників і заступників Голови, міністрів Української РСР, голів державних комітетів Української РСР.

Стаття 118. Рада Міністрів Української РСР правомочна вирішувати всі питання державного управління, віднесені до відання Української РСР, оскільки вони не входять, згідно з Конституцією, до компетенції Верховної Ради Української РСР і Президії Верховної Ради Української РСР.

VI. Місцеві органи державної влади і управління в Українській РСР

ГЛАВА 14

Місцеві Ради народних депутатів

Стаття 124. Органами державної влади в областях, районах, містах, районах у містах, селищах і селах Української РСР є обласні, районні в містах, селищні, сільські Ради народних депутатів.

Стаття 125. Місцеві Ради народних депутатів вирішують усі питання місцевого значення, виходячи із загальнодержавних інтересів та інтересів громадян, які проживають на території Ради, проводять у життя рішення вищестоящих державних органів, керують діяльністю нижчестоящих Рад народних депутатів, беруть участь в обговоренні питань республіканського й загальносоюзного значення, вносять з цих питань свої пропозиції.

ГЛАВА 15

Виконавчі комітети місцевих Рад народних депутатів

Стаття 132. Виконавчими і розпорядчими органами місцевих Рад народних депутатів є виконавчі комітети, що обираються ними з числа депутатів, у складі голови, заступників голови, секретаря і членів виконавчого комітету.

Виконавчі комітети не менш як один раз на рік звітують перед Радами, що їх обрали, а також на зборах трудових колективів і за місцем проживання громадян.

Стаття 134. Виконавчі комітети місцевих Рад народних депутатів керують державним, господарським і соціально-культурним будівництвом на території відповідних Рад на основі рішень Рад, що їх обрали, і вищестоящих органів державної влади і управління, забезпечують виконання цих рішень, здійснюють контроль за проведенням їх у життя.

Стаття 138. Відділи і управління виконавчих комітетів утворюються обласними, районними, міськими, районними в містах Радами народних депутатів.

Відділи і управління виконавчих комітетів Рад народних депутатів керують дорученими їм галузями управління і підпорядковуються у своїй діяльності як відповідній Раді та її виконавчому комітетові, так і вищестоящому галузевому органові державного управління.

ІХ. Герб, прапор, гімн і столиця Української РСР

Стаття 166. Державний герб Української Радянської Соціалістичної Республіки являє собою зображення серпа і молота, розміщених на щиті у променях сонця і в обрамленні колосся, з написом на стрічці: внизу вінка – «Українська РСР», на правому витку – «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Над щитом між колоссям – п'ятикутна зірка.

Стаття 167. Державний прапор Української Радянської Соціалістичної Республіки являє собою прямокутне полотнище, яке складається з двох горизонтально розташованих кольорових смуг: верхньої – червоного кольору, яка становить дві третини ширини прапора, і нижньої – лазурного кольору, яка становить одну третину ширини прапора, з зображенням у його верхній частині, на відстані однієї третини довжини від древка, золотих серпа й молота і над ними червоної п'ятикутної зірки, обрамленої золотою каймою. Відношення ширини прапора до його довжини – 1:2.

Стаття 168. Державний гімн Української Радянської Соціалістичної Республіки затверджується Президією Верховної Ради Української РСР.

Стаття 169. Столицею Української Радянської Соціалістичної Республіки є місто Київ.

Х. Дія Конституції Української РСР і порядок її зміни

Стаття 170. Всі закони та інші акти державних органів Української РСР видаються на основі і відповідно до цієї Конституції.

Стаття 171. Зміна Конституції Української РСР провадиться рішенням Верховної Ради Української РСР, прийнятим більшістю не менш як дві третини від загальної кількості депутатів.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 180–188.

Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.)

Верховна Рада Української РСР,

ВИРАЖАЮЧИ волю народу України,

ПРАГНУЧИ створити демократичне суспільство,

ВИХОДЯЧИ з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,

ШАНУЮЧИ національні права всіх народів,

ДБАЮЧИ про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України,

ВИЗНАЮЧИ необхідність побудови правової держави,

МАЮЧИ на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

ПРОГОЛОШУЄ

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

I. Самовизначення української нації

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організації інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

II. Народовладдя

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

ІІІ. Державна влада

Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

ІV. Громадянство Української РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються Законом Української РСР про громадянство.

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. Українська РСР регулює імміграційні процеси. Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

V. Територіальне верховенство

Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території. Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканною і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

VI. Економічна самостійність

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, які створені завдяки зусиллям народу Республіки.

Вирішення питань загальносоюзної власності (спільної власності всіх республік) здійснюється на договірній основі між республіками – суб'єктами цієї власності.

Підприємства, установи, організації та об'єкти інших держав і їхніх громадян, міжнародних організацій можуть розміщуватись на території Української РСР та використовувати природні ресурси України згідно з законами Української РСР.

Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю.

Вищою кредитною установою Української РСР є Національний банк України, підзвітний Верховній Раді Української РСР.

Підприємства установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів. Українська РСР забезпечує захист всіх форм власності.

VII. Екологічна безпека

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління.

Українська РСР має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

VIII. Культурний розвиток

Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українською народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

IX. Зовнішня і внутрішня безпека

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР.

Українська РСР має право на власні Збройні Сили. Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

X. Міжнародні відносини

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах.

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

* * *

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи.

Ця Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод. Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

Текст подано за виданням: Пашутін В. В., Мухіна Г. В., Суюсанов Л. І. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. / за ред. В. В. Пашутіна. Донецьк : ДЮІ, 2010. С. 188–194.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ З ТЕМИ № 13
Держава та право незалежної України (1991 – до сьогодення)

План

Вступ

1. Державно-правові підстави здобуття Україною незалежності.
2. Розбудова незалежної Української держави: етапи, хід, особливості.
3. Конституційний процес. Конституція України 1996 року: зміст, значення.
4. Реформування законодавства. Розвиток окремих галузей права.
5. Судова та правоохоронна система в умовах незалежної України.
6. Російська агресія проти України.

Висновки

Завдання для самостійної роботи

Література

Першоджерела

Вступ

Україна чи не найдовше залишалася в консервативному таборі та уникала будь-яких реформ, але якби штучно не стримувалися процеси в українському суспільстві, вони все ж таки отримали своє логічне завершення – Акт проголошення незалежності, який згодом був підтверджений на всенародному референдумі у 1991 році.

Економічна та соціальна ситуація в республіці наприкінці 80-х – на початку 90-х років склалася така, що політичні події, які відбувалися в той час, лише загострювали ситуацію. Шлях до незалежності виявився

важким та далеко не райдужним, але повернути до минулого було вже неможливо.

Україна вибрала свій шлях, який на сьогодні вже став історичною дійсністю. Однак як виявилося, в Україні достатньо сил, які свідомо гальмують перехід країни до ринкової економіки та цивілізованого суспільства, а також керуються у своїй діяльності старим принципом: прийшов до влади – подбай про себе, а потім, якщо встигнеш, про народ. Наявність такої ситуації не може сприяти нормальному розвитку правової держави, громадянського суспільства. Такі негативні моменти призводять до різноманітних соціальних конфліктів, погіршення криміногенної ситуації та інших проблем, які потребують свого вирішення. Однією з найактуальніших проблем є створення такої правової системи, яка б гарантувала та захищала права людини.

1. Державно-правові підстави здобуття Україною незалежності

Формування державності незалежної України

19 серпня 1991 року почався серпневий путч – спроба державного перевороту в СРСР, коли самопроголошений «Державний комітет із надзвичайного стану» (ДКНС) намагався усунити від влади Президента СРСР.

24 серпня 1991 року Верховна Рада України, «виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР...», ухвалила Акт проголошення незалежності України, яким констатувався вихід УРСР зі складу СРСР і «урочисто проголошувалася незалежність України та створення самостійної Української держави – України».

25 серпня 1991 року Президія Верховної Ради України прийняла постанову про тимчасове припинення діяльності КПУ. Серпневий путч 1991 року і його провал прискорили падіння комуністичного режиму і процес розпаду Радянського Союзу.

ВИБОРИ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (БЕРЕЗЕНЬ 1990 Р.)

↓

УХВАЛЕННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ (16 ЛИПНЯ 1990 р.)

Право української нації на самовизначення і створення національної держави в існуючих кордонах.

Принцип народовладдя, що здійснюється на конституційних засадах.

Самостійність у вирішенні державних питань. Поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Збереження громадянства СРСР, гарантування прав і свобод громадянам УРСР.Територія України в існуючих кордонах є недоторканою.

Незважаючи на прийняття Декларації про державний суверенітет, Україна продовжувала залишатися у складі Союзу РСР.

↓

Спробу державного перевороту в СРСР 19–21 серпня 1991 року Україна не підтримала.

↓

- Позачергова сесія Верховної Ради України 24 серпня 1991 р. прийняла Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.
- Верховна Рада урочисто проголосила незалежність України та створення самостійної Української держави – України.
- Територія Украни є неподільною і недоторканою, на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

↓

Всеукраїнський Референдум. Вибори Президента України 1 грудня 1991 року

- За підсумками Всеукраїнського референдуму 90,32 % виборців, які взяли участь у голосуванні, підтвердили Акт проголошення незалежності України.
- Президентом України обрано Л. М. Кравчука.

Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на перід до прийняття нової Конституції України (8 червня 1995 р.).

↓

Прийняття Конституції України 28 червня 1996 р.

Формування державності незалежної України

Здобуття Україною незалежності

Всенародне підтвердження Акта незалежності відбулося у день виборів першого Президента 1 грудня 1991 року на Всеукраїнському референдумі, де 90,35 % виборців проголосували за підтримку Акта незалежності.

5 грудня 1991 р. **ВР у зверненні «*До парламентаріїв і народів світу*» денонсувала договір УСРР 1922 року про вступ до СРСР.**

З огляду на ці акти 8 грудня 1991 року керівники Білорусі, України та Росії в Біловезькій Пущі спільним актом оголосили про розпуск СРСР.

Отже, Україна самостійно розробила механізм виходу із союзу і легітимним шляхом здобула незалежність.

Зовнішні і внутрішні чинники появи незалежної Української держави

Зовнішні чинники:

- погіршення соціально-економічного, політичного життя;
- втрата центром контролю на місцях;
- синхронне посилення відцентрових тенденцій у республіках;
- поразка путчу.

Внутрішні чинники:

- існування системи формально легітимних органів державного управління;
- певна стабілізація українського товарного ринку;
- потужний націонал-демократичний рух;
- політичний нейтралітет армії та правоохоронних органів;
- багатовікова боротьба за національну державність.

Значення проголошення незалежності України.

Проголошення незалежності стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України, поклало початок перехідному періоду, суть якого – у переході на якісно вищий рівень суспільного розвитку.

Тобто у *цілому мало бути здійснено перехід від становища «уламка* імперії» *– до власної державності, від формальної незалежності – до реального суверенітету.*

Водночас різка відмова від радянського зразка суспільного розвитку в умовах відсутності *науково обґрунтованої моделі побудови незалежної держави* зумовили на перших порах втрату орієнтирів, розгубленість, розчарування.

Українську державу чекала низка складних завдань:

– державне будівництво та формування нового політичного устрою. Україна пішла найскладнішим шляхом – становлення демократичного суспільства та політичного режиму;

– розбудова справжньої представницької демократії, де народ здійснює владу через виборних представників, сама влада поділена

і збаласнована, громадяни мають права та свободи і можуть брати участь у суспільно-політичному житті;

– пошук балансу між різними інститутами влади з подальшим закріпленням у Конституції і складали основний зміст політичних протистоянь більшої частини історії незалежної України;

– перехід до ринкової економіки та капіталістичних відносин після довгих років планового централізованого управління, боротьби з приватною власністю та ініціативою.

– пошук свого місця у світі. По факту, це зводилося до вибору між інтеграцією до Європи чи до простору, що творить навколо себе Росія.

Особливості державотворчого процесу

У цілому на *початковому етапі державотворення* в Україні перебіг цього процесу значною мірою визначали такі чинники:

- неготовність (в цілому) українського суспільства до державотворчих дій;
- деформована структура економіки;
- недосконала організація державної влади, незавершеність розподілу функцій між гілками влади та ін.

2. Розбудова незалежної Української держави: етапи, хід, особливості

Після проголошення незалежності **Україна сформувалася як парламентсько-президентська республіка.**

Президент України був главою держави і главою виконавчої влади.

Після прийняття Конституції 1996 р. Україна за формою правління стає президентсько-парламентською республікою.

2004 рік – повернення парламентсько-президентської форми правління.

У жовтні 2010 року Конституційний суд скасував реформу 2004 року і своїм рішенням повернув **президентсько-парламентську форму правління.**

Повернення до парламентсько-президентської моделі сталося наприкінці лютого 2014 року паралельно з відстороненням від влади

Віктора Януковича. Верховна Рада ухвалила закон, яким визнала, що рішення Конституційного суду 2010 року було незаконне, тож країна знову почала жити за Конституцією у редакції 2004 року, за якою частину повноважень президента у впливі на виконавчу владу знову передали Верховній Раді.

Державний устрій України

Україна є унітарною державою.

Відповідно до Конституції систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

До складу України входять:

Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь.

Міста Київ та Севастополь, мають спеціальний статус, який визначається відповідними законами України.

Державний режим.

- За державним режимом Україна є демократичною, соціальною, правовою державою.
- Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.
- За Конституцією України 1996 року єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада.
- Конституційний склад Верховної Ради становить 450 народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки.
- Вибори до Верховної Ради здійснюються на підставі Закону «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 року.

• Верховна Рада правомочна розглядати і вирішувати будь-які питання, не віднесені до компетенції органів виконавчої або судової влади.

• Порядок роботи Верховної Ради України визначається її Регламентом, затвердженим Законом України від 10 лютого 2010 року.

Регламент Верховної ради

Верховна Рада проводить свою роботу сесійно. Сесії є чергові та позачергові.

Повноваження Верховної Ради визначені Конституцією України (ст. 85).

• **Верховна Рада обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України,** який веде засідання парламенту; організовує роботу Верховної Ради, координує діяльність її органів; підписує акти, прийняті Верховною Радою, чим засвідчує відповідність їх змісту прийнятим рішенням; забезпечує оприлюднення актів Верховної Ради, які не потребують наступного підписання Президентом України; здійснює повноваження, передбачені статтями 94, 112 Конституції України; представляє Верховну Раду у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав і міжнародними організаціями; здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України, законами України та Регламентом.

• Верховна Рада України затверджує перелік комітетів, які здійснюють законопроектну роботу, готують і попередньо розглядають питання, що виносяться на розгляд Верховної Ради.

• Актами Верховної Ради є закони, постанови, резолюції, декларації, звернення, заяви, які приймаються нею більшістю від свого конституційного складу.

Президент України

Президент України є главою держави і виступає від її імені.

• Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

• Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

- Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.
- Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.
- Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Повноваження Президента України

Повноваження Президента визначені Конституцією України (ст. 106):

- забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;
- представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;
- є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;
- очолює Раду національної безпеки і оборони України.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Кабінет Міністрів України

- Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.
- Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією.
- Очолює Кабінет Міністрів Прем'єр-міністр України. Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.

Повноваження Кабінету Міністрів передбачені Конституцією України (ст. 116)

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими для виконання.

За Конституцією Кабінет Міністрів України об'єднує і направляє роботу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Управління окремими областями і сферами життя республіки здійснюють міністерства та інші центральні органи виконавчої влади – державні комітети, відомства і служби.

Вони діють на підставі Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року.

Центральний орган державної виконавчої влади здійснює свою діяльність через підпорядковані йому обласні та районні відділи і управління.

Місцеві державні адміністрації

Після прийняття Конституції України виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі було передано місцевим державним адміністраціям.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують (ст. 119 Конституції України):

- виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;
- законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;
- виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;
- підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
- звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;
- взаємодію з органами місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування в Україні

Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Компетенція органів місцевого самоврядування визначена Конституцією України (ст. 143) і Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад.

Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

3. Конституційний процес. Конституція України 1996 року: зміст, значення

Здобуття Україною незалежності спричинило зміни в державній і правовій системі, що потребувало радикальних змін Конституції 1978 року. Спочатку Верховна Рада йшла шляхом внесення змін та доповнень до неї, а паралельно ішов процес вироблення нового Основного Закону.

Відразу ж після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності постало природне питання щодо прийняття Основного Закону, який закріпив би якісно нові зміни у державі та суспільстві. Конституційний процес проходив з великими труднощами і тривав п'ять років. Україна була останньою з республік колишнього Радянського Союзу, яка прийняла свою Конституцію. Це відбулося 28 червня 1996 року.

Початок конституційного процесу поклала 16 липня 1990 р. Декларація про державний суверенітет України. Закріплені в ній принципи суверенності, народовладдя, недоторканності території республіки, розподілу властей, рівності громадян, гарантування їх прав і свобод мали конституційний характер.

Спираючись на Декларацію, парламент утворив у жовтні 1990 р. конституційну комісію, перед якою поставив завдання розробити спочатку проект концепції Основного закону. Розробники опрацювали один за одним сім варіантів документу. У червні 1991 р. концепція нової Конституції була затверджена. У цьому Верховна Рада України випередила інші парламенти союзних республік.

Починаючи від червня 1991 р. конституційна комісія зайнялася розробкою проекту Основного закону. Вивчалися і використовувалися Конституції багатьох держав, міжнародні конвенції, історичний досвід самої України. У проекті були закріплені положення, що містилися в Загальній Декларації прав людини, пактах ООН про економічні, соціальні і культурні права. Європейській конвенції з прав людини тощо. Ці норми не викликали заперечень на всіх етапах конституційного марафону і увійшли в остаточний текст Конституції.

Принципові корективи були внесені в проект після проголошення 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України. Ця доленосна подія змінила багато положень парламентської концепції Конституції. Розбудова правового поля у незалежній державі повинна була здійснюватися на власній основі.

Проекти конституційної комісії обговорювалися на наукових конференціях. Було проведено низку експертиз вітчизняними і зарубіжними правниками. Один з варіантів проекту опублікували, після чого протягом шести місяців відбувалося його обговорення. До конституційної комісії надійшло 47 тис. поправок, доповнень і заперечень.

У ході дебатів виявилася непримиренна суперечливість між позиціями Президента України Л. Кравчука і Верховної Ради стосовно проблеми розподілу влади. Більшість депутатів вимагала зберегти положення чинного Основного закону 1978 р. і відкидала норми про сильну вертикаль виконавчої влади, яка починалася б з Президента, про регіональне і місцеве

самоврядування. Полеміка відбувалася в основному між прихильниками і противниками збереження радянської системи. Існували різні думки щодо того, якою республікою мала б стати Україна – парламентською або президентською.

Основні етапи конституційного процесу

І етап: 24 жовтня 1990 року утворено конституційну комісію на чолі з Л. Кравчуком.

Проекти Конституції:

1. Україна – президентська Республіка.
2. Вересень 1993 р – Україна – парламентська республіка з двопалатним парламентом і прем'єр-міністром на чолі уряду.
3. Листопад 1993 р. Україна – президентсько-парламентська республіка.

ІІ етап: 2 грудня 1994 р. – Президент Л. Кучма виніс на розгляд ВР *проект «Конституційного закону України про державну владу і місцеве самоврядування в Україні»;*

8 червня 1995 року між Верховною Радою та Президентом України був укладений Конституційний Договір, що фактично виконував роль тимчасової конституції на період до ухвалення нової Конституції. Договором встановлювалося, що положення чинної Конституції 1978 відтепер мали діяти лише у частині, що узгоджується з Договором;

червень 1996 р. – розгляд проекту у другому читанні.

Найбільш дискусійні пункти проекту Основного Закону: розподіл повноважень між гілками влади; проблема власності; державна символіка; статус російської мови і Республіки Крим.

28 червня 1996 року – Конституцію незалежної України прийнято. **Вона складалася з преамбули, 15 розділів, 161 основної статті та 14 статей перехідних положень.** Одночасно втратили чинність Конституція 1978 року та Конституційний Договір.

Наразі чинна Конституція України складається з 14 розділів (останній розділ «Перехідні положення» при цьому має номер XV, оскільки розділ VII «Прокуратура» (статті 121–123) було виключено Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо

правосуддя)» (161 стаття зібрані в 14 розділах, а розділ XV містить 16 пунктів перехідних положень).

З прийняттям Конституції підведене рису під періодом бездержавності, гарантовано незалежність України. Цим вона остаточно утвердилася у світі.

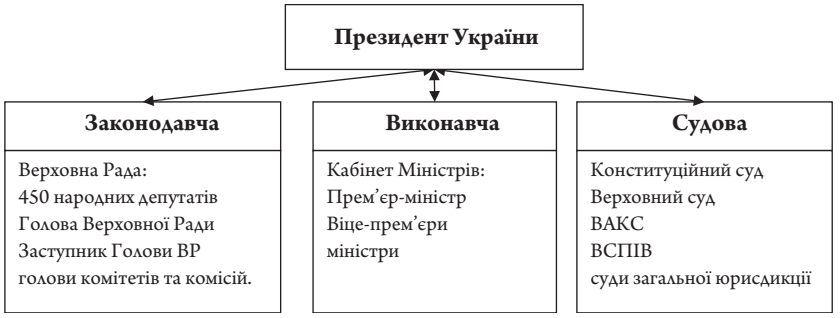

Структура державної влади України згідно з Конституцією України 1996 р.

В Основному законі вичерпно окреслено відносини держави і громадянина, їх права та взаємні обов'язки, встановлено граничні межі втручання держави у життя суспільства та окремої особи.

До основних положень Конституції відносяться загальні питання щодо засад державного ладу, які визначаються в розділі І. Згідно з ними Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Демократичну суть Української держави закріплює й конкретизує стаття 5 Конституції. Вона, по-перше, проголошує, що Україна за формою правління е республікою; по-друге, закріплює принцип народовладдя.

Демократизм форм правління в Україні визначається й тим, що державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову і виключно у межах повноважень, які закріплені Конституцією та чинним законодавством за державними органами, що відносяться до зазначених гілок державної влади.

Важливою ознакою демократії є також розвиток в Україні місцевого самоврядування як недержавної форми участі місцевого населення (територіальних громад сіл, селищ та міст) у вирішенні питань місцевого значення, що регулюється спеціальним законом про місцеве самоврядування.

Важливе з точки зору закріплення у країні демократичного режиму затвердження в Конституції принципу політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності суспільного життя. Зазначається, що жодна ідеологія не може визнаватися державною як обов'язкова, захищатися цензурою, яка взагалі забороняється. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороняється її Конституцією і законами. Заборона політичної діяльності можлива лише у тих випадках, коли ця діяльність загрожує національній безпеці, громадському порядку, пов'язана з формуванням та існуванням не передбачених законом військових та інших збройних формувань.

Україна е соціальною державною. У статті 3 Конституції сформульовано принцип, за яким: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... Держава відповідає перед людиною за свою діяльність».

Ці вихідні положення конкретизуються у ряді інших конституційних норм, які відносяться до загальних засад Конституції. Передусім закріплюються найбільш сприятливі для населення принципи мовної політики держави, у тому числі для національних меншин; положення, що визначають гуманістичну спрямованість розвитку української нації, її самобутності та культури, а також усіх корінних народів і національних меншин. Соціальний характер Української держави визначає і конституційне регулювання питань, пов'язаних з використанням власності і захистом усіх суб'єктів права власності, закріплення принципу соціальної спрямованості економіки, рівності перед законом усіх суб'єктів права власності, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, а також здійснення інших соціальне значущих заходів.

У Загальних засадах Конституції закріплено характеристику України як правової держави. Стаття 8 проголошує принцип верховенства права і звертає увагу на його дієвість. У цій та інших статтях даного розділу закріплено принципові положення, що є невід'ємними ознаками правової держави: найвища юридична сила Конституції; обов'язковість відповідності їй усіх інших нормативно-правових актів, що видаються в Україні; пряма дія норм Конституції; можливість безпосередньо, посилаючись на відповідні її норми, захищати свої права у суді; закріплення принципів, за якими ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачене законодавством; державні й самоврядні органи та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та ознаками України.

Як одну з головних ознак правової держави слід розглядати порядок регулювання, захисту і практичного здійснення прав та свобод людини і громадянина.

Серед інших принципово важливих настанов, що містяться у Загальних засадах Конституції України – визначення України як унітарної держави, територія якої є цілісною і недоторканою; встановлення єдиного громадянства; визнання за відповідних умов чинних міжнародних договорів частиною національного законодавства тощо.

У Конституції України 1996 року знайшли закріплення принципові положення стосовно захисту прав людини і громадянина, що містяться в основоположних міжнародних документах. Як суб'єкт міжнародного права, одна із засновниць ООН, Україна проводить активну роботу, спрямовану на використання не тільки національних, а й міжнародних інститутів захисту прав людини. Частиною національного законодавства України є положення (ст. 55), що кожен має право, після використання всіх національних засобів правового захисту своїх прав звертатися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна.

Конституція України закріплює широкий спектр прав та свобод людини і громадянина, що охоплює усі без винятку права і свободи, які прийнято вважати демократичною світовою спільнотою за відповідні гуманістичні стандарти у цій сфері суспільного і державного життя. Так, до особистих прав людини Конституцією віднесені право на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), невід'ємне право на життя (ст. 27), право на повагу до людської гідності (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканість (ст. 29), право на недоторканість житла (ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), право на свободу пересування і вільний вибір місця проживання (ст. 33), право на свободу думки і слова (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

До політичних прав Конституція відносить право на об'єднання у політичні партії та політичні організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на мирні збори та маніфестації (ст. 39), право на звернення (ст. 40).

У контексті економічних, соціальних та культурних прав людини і громадянина Конституція передбачає право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність (ст. 42), право на працю (ст. 43), право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 47), право на відпочинок (ст. 45), право

на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достойний життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), право, зумовлене гарантуванням вільної згоди на шлюб, а також захистом материнства, батьківства, дитинства і сім'ї (ст.ст. 51,52), право на освіту (ст. 53), право на свободу творчої діяльності (ст. 54).

У Конституції встановлюються гарантії прав людини і громадянина. До них належить зокрема, право на судовий захист громадянином своїх прав та свобод (ст. 55).

Крім судового захисту. Конституція передбачає введення інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що також слід розглядати як важливу гарантію і практичної реалізації прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Захист прав людини в суді визначається й рядом інших конституційних настанов. До них, зокрема, слід віднести положення ст. 63, у якій йдеться про право особи на відмову від дачі свідчить щодо себе, членів сім'ї, чи близьких родичів, про право на захист у процесі слідства і судового розгляду справи, про статус засудженого.

До інших основних положень Загальних засад Конституції України належить перш за все ті, що стосуються мовної політики. Вони визначають, що державною мовою в Україні е українська, всебічний розвиток і функціонування якої в усіх сферах суспільного життя на всій території України забезпечується державою.

Поряд з цим гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин. Держава повинна також сприяти вивченню мов міжнародного спілкування, що є однією з суттєвих ознак відкритості українського суспільства. Конституція та Закон про мови, прийняття якого передбачене Конституцією, гарантують реальне здійснення зазначених принципів.

Конституція визначає й основні напрямки у розвитку культурної політики держави. В ній підкреслюється, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури.

Конституція закріплює положення, спрямовані на розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів

і національних меншин України. Термін «корінні народи» не принижує гідності представників інших етносів, що знаходяться в Україні. Навпаки, він підкреслює історичну традицію, пов'язану з проживанням в Україні широкого кола представників російського, кримсько-татарського, польського, єврейського та деяких інших етносів.

Важливим є конституційне положення, згідно з яким «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами України.

До принципових і послідовно демократичних слід віднести настанови Загальних засад Конституції, які визначають український народ як суб'єкт права власності на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України. Подібний правовий статус мають також природні ресурси континентального шельфу України, виключної (морської) економічної зони. Від імені народу право власника щодо зазначених об'єктів здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Конституція спеціально визначає правовий статус власності. Право користуватися об'єктами права власності народу має кожний громадянин. При цьому відповідні обов'язки покладаються не тільки на конкретного власника» а й на державу, яка покликана забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Закріплюється й принцип рівності усіх суб'єктів права власності перед законом.

У Конституції підкреслюється, що основним національним багатством України є земля, яка перебуває під особливою охороною держави. Право власності на неї гарантується чинним українським законодавством. Воно може набуватися і реалізовуватися окремими громадянами, юридичними особами та державою на підставах і у порядку, визначених законом.

В Україні, яка постраждала від Чорнобильської катастрофи, подолання її наслідків, забезпечення екологічної безпеки, збереження генофонду народу є обов'язком держави, виконання якого має пріоритетне значення.

Загальні засади Конституції встановлюють також основи національної безпеки та зовнішньополітичної діяльності України. Згідно з ними національна безпека пов'язується із захищеністю життєво важливих інтересів

особи, держави і суспільства від наявних та можливих внутрішніх та зовнішніх загроз в усіх сферах суспільних відносин. У ст. 17 визначаються вихідні положення стосовно захисту суверенітету і територіальної цілісності, забезпечення економічної та інформаційної безпеки України, встановлюються основні засади щодо діяльності Збройних Сил, а також військових формувань і правоохоронних органів, що забезпечують державну безпеку і захист державного кордону.

Наголошено на тому, що Збройні Сили та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав та свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Принципове значення мають і норми цієї статті, якими визначено, що на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом, а також не допускається розташування іноземних військових баз.

Визначаючи спрямованість зовнішньополітичної діяльності держави. Конституція робить наголос на забезпеченні національних інтересів та безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Завершується визначення Основних засад Конституції описом державних символів України – Державного Прапора, Державного Герба і Державного Гімну.

Прийняття Конституції України мало історичне значення, оскільки була підведена юридична база під державність українського народу. За оцінками вітчизняних та зарубіжних експертів, Основний Закон України є одним з найдемократичніших у світі.

4. Реформування законодавства. Розвиток окремих галузей права

З прийняттям Конституції України з'явились реальні перспективи вироблення гармонійно поєднаної збалансованої законодавчої системи, яка б з *одного боку*, відповідала правовому менталітету

українського народу, цінностям і самобутності його правової культури, з *іншого боку*, адаптувалася до норм європейського і міжнародного права.

Конституція України дала поштовх розробці й прийняттю ряду конституційних законів. Одним з найважливіших серед них є **Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р.** Відповідно до Конституції України цей Закон визначав організацію, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій.

Реформування економічної системи забезпечується нормами цивільного законодавства. Були прийняті закони України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р., «Про банкрутство» від 14 жовтня 1992 р., «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 р., «Про авторське право і суміжні права» від 4 лютого 1994 р. та ін.

Цивільно-правове законодавство

У 2003 році прийнято новий ЦК, уведений в дію з 01.01.2004 року, основні положення:

- кардинальні зміни торкнулися насамперед *принципів цивільного права:* справедливість, розумність, свобода договірних відносин;
- у книзі ІІІ ЦК обґрунтовано *нову для цивільного права України категорію – речове право.* Окрім права власності, Кодекс передбачив *права на користування чужими речами* – землю для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), землю для забудови (суперфіцій), сервітути;
- ЦК значно детальніше врегульовував *особисті немайнові права фізичної особи* (глава 21, 22);
- врегульовано питання спільної власності *(вперше на рівні закону запроваджено інститут спільної часткової власності)*;
- *вперше в національному законодавстві передбачено виникнення права власності на знахідку в особи, яка знайшла річ,* а також право особи, яка знайшла загублену річ, на винагороду за знахідку в розмірі до 20 % вартості речі;
- чимало змін внесено до *порядку спадкування* (нові форми заповіту – секретний та спадковий заповіт); розширено коло *спадкоємців*

за законом (їх стало п'ять черг у порівнянні з двома чергами попереднього законодавства).

Таким чином, ***ЦК України значно наблизив правову систему нашої держави до законодавства об'єднаної Європи.***

Трудове законодавство

Поява ринкової економіки спричинила урізноманітнення *трудових правовідносин*:

- посилено *законодавче регулювання охорони праці, розв'язання проблем безробіття та соціального забезпечення* (Закони «Про охорону праці» від 14.10.1992 р., «Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку від 16.12.1993 р., «Про оплату праці» від 26.03.1995 р., «Про відпустки» від 15.11.1996 р. та ін.);
- подальшого розвитку зазнав *інститут колективного договору* (Закон України «Про колективні договори і угоди» від 1.07.1993 р.);
- Положеннями КМ 1993 та 1994 рр. регламентовано укладання контрактної форми трудового договору);
- важливим напрямом реформування трудового законодавства є *приведення його у відповідність до міжнародних норм* (ВР ратифіковано більше 50 концепцій Міжнародної організації праці).

У цілому *зміни у трудовому праві були спрямовані головне на демократизацію регулювання трудових відносин. Водночас, давно назрілим є необхідність прийняття нового Кодексу, бо чинний Кодекс Законів про працю, прийнятий 10.12.1971 р., хоча й зазнав понад 180 змін і доповнень, вже не відповідає новим історичним і соціально – економічним умовам.*

Сімейне право

У 2002 році було прийнято новий Сімейний кодекс України, який *набув чинності з 1 січня 2004 року.* Кодекс, з *одного боку*, продемонстрував власне, українське розуміння юридичного розв'язання складних шлюбно-сімейних проблем, з *іншого боку*, увібрав найкращі здобутки західної правової культури.

Характерні риси Сімейного кодексу України 2002 року:

- у розділі «Загальні положення» *вперше законодавчо визначено ознаки сім'ї.* Цивільний шлюб визнано сім'єю;
- визначено договірне регулювання сімейних відносин (шлюбний договір та шлюбний контракт; сімейні договори майнового характеру);
- шлюбний договір може бути укладений не тільки нареченими, а й подружжям;
- Кодекс детальніше і повніше врегулював відносини особистої приватної власності чоловіка та дружини;
- ряд новел запроваджено і щодо припинення шлюбу – шлюб вважається розірваним від моменту набрання чинності рішення суду;
- у розділі *«Права та обов'язки матері, батька і дитини»* змінено підстави для встановлення батьківства судом;
- більш повно і чітко визначено правові наслідки позбавлення батьківських прав (питання про побачення з дитиною передано до суду, раніше це було прерогативою органу опіки і піклування);
- уперше на дітей покладається обов'язок піклування про батьків (раніше тільки на повнолітніх сина і дочку);
- на законодавчому рівні врегульовано питання права власності на аліменти, одержані на дитину;
- уперше в Україні на законодавчому рівні врегульовано питання попередження насилля у сім'ї *(Закон «Про попередження насилля в сім'ї» від 15.11.2001 р.).*

Кримінальне право

За одностайною оцінкою фахівців Кримінальний Кодекс (далі – КК) України, що набрав чинності з 1 вересня 2001 року є значним кроком уперед у порівнянні з попереднім законодавством.

Новий КК містить Загальну та Особливу частини і нараховує 447 статей.

Порівнюючи КК 1960 р. та КК України 2001 р. слід висновувати, що відбулися *істотні зміни відносно форми і змісту кримінального закону.* Законодавчі новели складають близько 4/5 Особливої частини КК України 2001 року. У незмінному вигляді до нового КК України увійшло лише 28 статей, які містилися в Особливій частині КК 1960 року.

Кодифікація законодавства України

На сучасному етапі правотворення в Україні ухвалено 21 кодекс нового покоління:

- Господарський процесуальний кодекс України (6 листопада 1991 р., до 21 червня 2001 р. мав назву арбітражний процесуальний);
- Лісовий кодекс України (21 січ. 1994 р.);
- Кодекс України про надра (27 липня 1994 р.);
- Кодекс торговельного мореплавства (23 травня 1995 р.);
- Водний кодекс України (6 червня 1995 р.);
- Кримінальний кодекс України (5 квітня 2001 р.);
- Земельний кодекс України (25 жовтня 2001 р.);
- Сімейний кодекс України (10 січня 2002 р.);
- Господарський кодекс України (16 січня 2003 р.);
- Цивільний кодекс України (16 січня 2003 р.) ;
- Кримінально-виконавчий кодекс України (11 липня 2003 р.);
- Цивільний процесуальний кодекс України (18 березня 2004 р.);
- Кодекс адміністративного судочинства України (6 липня 2005 р.);
- Бюджетний кодекс України (8 липня 2010 р.);
- Податковий кодекс України (2 грудня 2010 р.);
- Повітряний кодекс України (19 травня 2011 р.);
- Митний кодекс України (13 березня 2012 р.);
- Кримінальний процесуальний кодекс України (13 квітня 2012 р.);
- Кодекс цивільного захисту України (2 жовтня 2012 р.);
- Кодекс України з процедур банкрутства (18 жовтня 2018 р.);
- Виборчий кодекс України (19 грудня 2019 р.).

Продовжують діяти, з відповідними змінами, колишні кодекси УРСР:

❖ про працю;

❖ житловий;

❖ про адміністративні правопорушення, а також деякі положення кодексу про шлюб та сім'ю (розділ про акти громадянського стану).

Судова та правоохоронна система в умовах незалежної України

Невід'ємною складовою побудови демократичної правової держави є проведення судової реформи. Слід наголосити, що процес реформування судової системи має чітко виражену етапність і триває до сьогодні.

У квітні 1992 року Верховна рада України схвалила Концепцію судово-правової реформи, за якою судочинство в Україні мало здійснюватися Конституційним судом і судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

Функції:

а) окремий, незалежний від судів загальної юрисдикції, єдиний в Україні орган конституційної юрисдикції (склад – 18 суддів);

б) вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, офіційне тлумачення Конституції та законів.

Судова система

У результаті судової реформи, яка стартувала після прийняття в червні 2016 року Закону України «Про судоустрій і статус суддів», був створений новий Верховний Суд.

Створено два вищі спеціалізовані суди – **Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд.**

Суди загальної юрисдикції замінені окружними загальними судами з прив'язкою до адміністративно-територіальним поділом України на округи. Також ліквідовано обласні апеляційні суди та створено апеляційні суди в округах.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає створення нової системи судів загальної юрисдикції, яка має таку триступеневу структуру:

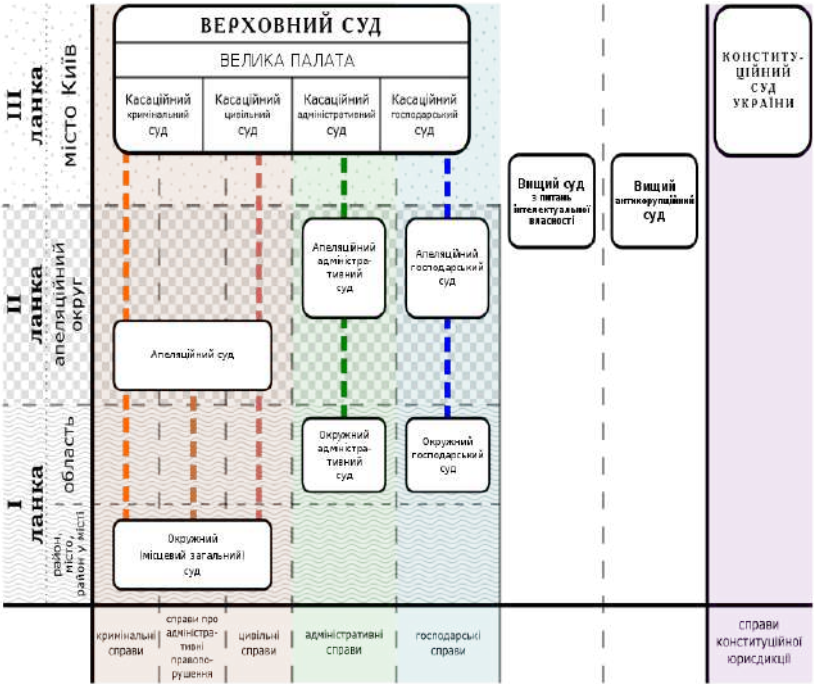

Суди першої інстанції, які складаються з окружних судів (цивільна та кримінальна юрисдикція), окружних адміністративних судів та окружних господарських судів,

Суди апеляційної інстанції, які складаються з апеляційних судів (цивільна та кримінальна юрисдикція), апеляційних адміністративних судів та апеляційних господарських судів; **Верховний Суд – найвищий суд у системі судоустрою України.**

Вища рада правосуддя (до 2016 *Вища рада юстиції*) – колегіальний, незалежний конституційний орган державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності,

підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

Прокуратура

Система прокуратури України (Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року):

- Офіс Генерального прокурора;
- обласні прокуратури;
- окружні прокуратури;
- Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура Генеральної прокуратури України є самостійним структурним підрозділом Генеральної прокуратури України (на правах Департаменту).

На Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) покладені обов'язки з нагляду за розслідуваннями Національного антикорупційного бюрок України (НАБУ), а також підтримка держобвинувачення та представництво інтересів українців і держави в судах за злочинами, пов'язаними з корупцією. До загальної структури САП входять центральний апарат і територіальні філії, які розташовуються в тих самих містах, де офіси має НАБУ. Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру утворено у вересні 2015 року.

Офіс Генерального прокурора є органом прокуратури вищого рівня щодо обласних та окружних прокуратур, обласна прокуратура є органом прокуратури вищого рівня щодо окружних прокуратур, розташованих у межах адміністративно-територіальної одиниці, що підпадає під територіальну юрисдикцію відповідної обласної прокуратури.

Національна поліція України

Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року.

Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- забезпечення публічної безпеки і порядку;
- охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- протидії злочинності;
- надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Система Національної поліції

Систему поліції складають:

- центральний орган управління поліцією;
- територіальні органи поліції.

До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань.

У складі поліції функціонують:

- кримінальна поліція;
- патрульна поліція;
- органи досудового розслідування;
- поліція охорони;
- спеціальна поліція;
- поліція особливого призначення;
- інші підрозділи, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування, рішення про створення яких приймається керівником поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ.

Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом.

Служба безпеки України

Служба безпеки України (Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р.) – це державний орган спеціального

призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

Завдання СБУ: На СБУ покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

До завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Систему Служби безпеки України складають Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України.

Адвокатура

Адвокатура є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. визначає, що адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом.

Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. Адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових

та службових осіб. Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності.

Актуальні проблеми державотворення та правотворення в сучасній Україні

Конституційний процес.

2 червня 2016 року Верховна Рада внесла чергові зміни до Конституції України, які стосувалися реформи правосуддя.

Вони передбачали, що:

- президент призначає та звільняє з посади за згодою Верховної Ради генерального прокурора;
- відбулася реорганізація Вищої ради юстиції у Вищу раду правосуддя. Кількість членів ради збільшилася до 21;
- Вищій раді правосуддя надали право відстороняти, переводити, звільняти суддів і подавати президентові подання на їхнє призначення, а також право давати згоду на затримання й арешт суддів.
- зміни передбачали, що суддя повинен, окрім декларації про доходи, подавати декларацію сімейних зв'язків і декларацію добропорядності.
- закріпили створення Вищого антикорупційного суду, Вищого суду з питань інтелектуальної власності та місцевих окружних судів.

7 лютого 2019 року Верховна Рада закріпила в Основному законі курс на Європейський Союз і НАТО:

- внесли зміни до Конституції України, які передбачали незворотність стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі.
- доповнили преамбулу Конституції словами про підтвердження європейської ідентичності українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.
- до ст. 102 Конституції додали формулювання, що президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та у НАТО.

1 січня 2020 року в Україні набув чинності закон «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)»:

- закон виключає зі статті 80 Конституції положення, що гарантує парламентарям депутатську недоторканність, а також неможливість бути притягнутими до кримінальної відповідальності, затриманими чи заарештованими без згоди Верховної Ради;
- таким чином, у статті 80 Конституції залишиться лише норма про те, що народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

Децентралізація

Уряд з 2014 року розпочав реформу в межах чинної Конституції.

За цей час сформований і діє основний пакет нового законодавства, впроваджуються першочергові законодавчі ініціативи:

- Закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Завдяки цим змінам відбулася фінансова децентралізація.
- ***Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року.*** Дав змогу почати формувати спроможний базовий рівень місцевого самоврядування; Закон також запровадив інститут старост в ОТГ, які представляють інтереси сільських мешканців в раді громади.
- ***Закон «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року.*** Створив механізм вирішення спільних проблем громад: утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо.
- ***Закон «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року.*** Визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України, встановлює особливості відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України.

Пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг.

• ***12 червня 2020 року Уряд затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня.***

• Відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів, після місцевих виборів в Україні створено 1469 територіальних громад, які покривають усю територію країни.

• 17 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про утворення та ліквідацію районів».

Згідно з документом наразі в Україні 136 районів. Старі 490 районів парламент ліквідував.

У результаті, після чергових місцевих виборів 25 жовтня 2020 року на новій територіальній основі районів та громад, повноваження між рівнями управління повинні бути розмежовані за принципом субсидіарності. Мешканці громад мають бути забезпечені механізмами та інструментами впливу на місцеву владу та участі у прийнятті рішень.

Реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади:

• врегулювання окремих питань адміністративно-територіального устрою;

• переформатування місцевих державних адміністрацій в органи префектурного типу;

• відновлення діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на деокупованих територіях;

• розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади за принципом субсидіарності;

• посилення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування для забезпечення здійснення визначених законодавством повноважень;

• формування професійної конкурентної служби в органах місцевого самоврядування;

• створення передумов для залучення жителів до прийняття управлінських рішень на місцях, розвиток форм прямого народовладдя;

• посилення інституційної спроможності асоціацій органів місцевого самоврядування.

Реформа адміністративно-територіального устрою залишається одним з ключових напрямків розвитку України. Вона сприяє децентралізації влади, створює умови для більш ефективного використання ресурсів та стимулює економічний розвиток на місцевому рівні.

Виборче законодавство

Серед нововведень:

- повернення мажоритарки на місцевий рівень (для громад до 90 000 виборців), це зменшить партизацію місцевої влади;
- запроваджується система відкритих партійних списків, скорочується кількість депутатів та розширюються можливості щодо їхнього відкликання;
- вибори до міських, районних, сільських та селищних рад у населених пунктах, де мешкають менше від 10 тисяч виборців, відбуватимуться, як і раніше, за мажоритарною системою відносної більшості. В одному окрузі можуть обратися від двох до чотирьох депутатів. Переможе кандидат, який набере найбільшу кількість голосів;
- так само за мажоритарною системою відносної більшості, обиратимуться сільські, селищні, міські голови та сільські старости населених пунктів, що нараховують менше від 10 тисяч виборців;
- голів у населених пунктах, де є більше ніж 10 тисяч виборців, обиратимуть за мажоритарною системою абсолютної більшості. Тобто перемогу отримує той кандидат, який отримає більше від 50 % голосів;
- крім того, для населених пунктів, що налічують понад 10 тисяч виборців, Виборчий кодекс запроваджує систему відкритих списків. За нею обиратимуться депутати районних, районних в містах, міських, сільських та селищних рад із відповідною кількістю виборців, а також до обласних рад.

6. Російська агресія проти України

Спланована заздалегідь збройна агресія Росії проти України розпочалася 20 лютого 2014 року з військової операції збройних сил РФ із захоплення частини території України – Кримського півострова.

Здійснивши тимчасову окупацію і далі спробу незаконної анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Кремль перейшов до наступного етапу – війни на українському Донбасі. Підрозділи російського спецназу та інших збройних формувань РФ, російські військові «у відпустці» та військові радники захопили місцеві органи влади, поліцейські відділки, військові об'єкти України в окремих районах Донецької і Луганської областей України.

Ні досягнуті в подальшому за посередництва ОБСЄ, а також Німеччини і Франції Мінські домовленості, які з першого ж дня не виконувалися Росією, яка не припинила свою агресію та бойові дії, ні зустрічі у «Нормандському форматі» не призвели до звільнення української території від тимчасової російської окупації. Замість реалізації досягнутих домовленостей РФ намагалася замінити процес мирного врегулювання наданням т.зв. «особливого статусу» тимчасово окупованим територіям Донецької та Луганської областей.

Розпочавши збройну агресію проти України, Росія порушила фундаментальні норми й принципи міжнародного права, низку двосторонніх і багатосторонніх договорів та угод.

Важливим елементом протидії агресору стали спільні політико-дипломатичні зусилля міжнародного співтовариства. У рамках міжнародних організацій та на двосторонньому рівні були прийняті численні документи та рішення на підтримку територіальної цілісності України у рамках міжнародно визнаних кордонів.

Найбільш ефективним інструментом тиску на державу-окупанта стали політичні та економічні санкції, які були спрямовані на те, щоб примусити РФ сісти за стіл переговорів. Водночас, реального бажання врегулювання збройного конфлікту політико-дипломатичним шляхом з боку РФ світ так і не побачив.

Починаючи з листопада 2021 року, Російська Федерація активно накопичувала війська на кордоні з Україною на російській та білоруській території, а також на тимчасово окупованих територіях України, при цьому керівництво РФ запевняло у відсутності будь-яких намірів атакувати Україну.

21 лютого 2022 року Росія офіційно «визнала» «державами» створені в окремих районах Донецької та Луганської областей України

терористичні утворення «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка».

24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабний військовий напад на Україну – президент РФ оголосив про початок т.зв. «спеціальної військової операції» під приводом здійснення т.зв. «демілітаризації та денацифікації України». Після цього, близько четвертої години ранку, були нанесені ракетні удари по всій території України, а російські війська здійснили неспровоковане широкомасштабне військове вторгнення на територію нашої держави, наступаючи з території РФ, Білорусі та тимчасово окупованого Кримського півострова та окремих районів Донецької та Луганської областей.

Народ України дав гідну відсіч агресорові вздовж усієї лінії фронту. Активний спротив з боку Збройних Сил України, сил територіальної оборони та українських громадян спричинив значні втрати російських окупантів та зламав плани Кремля щодо здійснення «бліцкригу», захоплення Києва та ключових міст і зміни влади в Україні.

Події на фронті після початку повномасштабного вторгнення

Уже наприкінці березня 2022 року російські загарбники були вибиті від столиці України та з територій Чернігівської і Сумської областей. Підтримка держав-партнерів дозволила українським воїнам зірвати плани російського командування щодо окупації всієї території Донецької та Луганської областей у рамках весняно-літнього наступу. В результаті контрнаступальних операцій восени 2022 року Збройні Сили України звільнили від окупації значні території Херсонської та Харківської областей. У рамках зимово-весняної кампанії 2023 року російський наступальний потенціал був виснажений в боях за Бахмут, Авдіївку. Тривають військові операції, метою яких є остаточне вигнання окупантів з української землі.

Порушення Росією норм міжнародного права

З першого дня агресії Росія порушує правила ведення війни і норми міжнародного права та масово чинить воєнні злочини та злочини проти людяності, вбиваючи цивільних, руйнуючи інфраструктуру та депортуючи населення.

Ситуація суттєво погіршилась після початку широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. На звільнених від окупації територіях зафіксовані масштабні злочини проти цивільних осіб, здійснені російськими військами.

Особливо жахливими є злочини російських окупантів проти українських дітей. Лише за підтвердженими даними, сотні з них загинули і більше тисячі були поранені. Російська сторона активно здійснює незаконну депортацію десятків тисяч дітей з тимчасово окупованих територій України – цілеспрямований характер цих дій підтвердив Міжнародний кримінальний суд, видавши 17 березня 2023 року ордер на арешт президента РФ та російської уповноваженої з прав дитини.

Починаючи з осені 2022 року, російське командування активно застосовує ракетне озброєння та дрони-камікадзе для ударів по об'єктах критичної інфраструктури України, намагаючись зокрема знищити в зимовий сезон українську енергосистему та позбавити мирне населення електроенергії, водопостачання та опалення.

6 червня 2023 року російські окупанти підірвали Каховську ГЕС, що стало черговим актом державного тероризму з боку РФ та призвело до небаченої гуманітарної та екологічної катастрофи на півдні України.

З 4 березня 2022 року залишається окупованою військами РФ найбільша в Європі Запорізька АЕС. Російська сторона свідомо порушує принципи ядерної безпеки, розмістила озброєння в приміщеннях і на території АЕС та продовжує безвідповідальну риторику як важіль ядерного шантажу України і світу, створюючи найсерйозніші загрози для глобальної безпеки.

Російська влада веде активну інформаційну війну, застосовує пропаганду та дезінформацію для приховування та виправдання своїх злочинів.

Наразі Росія тимчасово захопила та утримує близько 1/5 території України. Кремль намагався «легітимізувати» окупацію, організувавши 23–27 вересня 2022 року пропагандистське дійство під назвою «референдуми» на тимчасово окупованих територіях Херсонської, Запорізької, Луганської та Донецької областей України. Як і у випадку з Автономною Республікою Крим та містом Севастополь, ці протизаконні дії не мають

жодної сили, не несуть наслідків для міжнародно визнаних кордонів України та є нікчемними з юридичної точки зору.

Вплив і наслідки війни РФ проти України на європейську та світову безпеку

Війна Росії проти України є не стільки регіональним, скільки цивілізаційним конфліктом. Демократична Україна веде війну за незалежність проти російського неоколоніалізму, який уособлений авторитарним режимом, що відкидає право на існування самостійної української нації. Україна захищає увесь ліберально-демократичний світ від спроб ревізіонізму існуючого світового порядку, базованого на верховенстві права. Натомість Росія прагне змінити баланс сил, застосовуючи принцип права сили.

Російський рашизм є реінкарнацією німецького нацизму – обидві ідеології використовують імперський шовінізм, зверхність до інших націй. В Росії заборонені пацифістські гасла й насаджується культ збройних сил та війни. Верховна Рада України схвалила 2 травня 2023 року Заяву «Про використання політичним режимом Російської Федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких».

Основна мета військових та гібридних зусиль Кремля – не лише відновити власну сферу впливу у Східній Європі, а й зруйнувати єдність, послабити та дискредитувати багатосторонні інституції Демократичного світу, передусім ЄС та НАТО. Саме рух України в напрямку інтеграції до зазначених структур був використаний РФ як формальний привід для початку повномасштабних бойових дій проти України.

Росія продовжуватиме агресивну політику по відношенню до країн Балто-Чорноморського регіону, застосовуючи ядерний шантаж, з метою досягнення цілей реваншу проти Заходу за поразку у холодній війні. Росія є постійним членом Ради Безпеки ООН, а отже агресія проти України руйнує базові засади роботи цієї структури – адже один постійний член РБ може використати право вето у власних інтересах. ООН гостро потребує системної реформи, аби запобігти негативним сценаріям.

Вторгнення Росії в Україну дестабілізувало глобальні логістичні ланцюги. Наслідки військових дій, обстріли сільськогосподарської та транспортної інфраструктури, блокування роботи чорноморських портів України, окупація українських портів на Чорному і Азовському морях, злочини проти довкілля загрожують глобальною продовольчою кризою в світі. Російські ядерні погрози та шантаж, а також мілітаризація тимчасово окупованої Запорізької АЕС провокують катастрофу загальносвітового масштабу. Російська агресія проти України заохочує інші державиреваншисти спробувати змінити існуючий світовий порядок силовим шляхом, що може призвести до ескалації численних конфліктів у різних регіонах світу.

Цілі України у війні та після неї

Україна прагне до повного звільнення всіх окупованих територій, відновлення суверенітету та територіальної цілісності у міжнародно визнаних кордонах, включно з тимчасово окупованими в 2014 році частинами Донецької та Луганської областей, Автономною Республікою Крим та містом Севастополь.

Росія має сплатити компенсації за завдані Україні масові руйнування. Військові злочинці повинні понести відповідальність за злочини, скоєні під час російської агресії, а вище політичне та військове керівництво РФ – за злочин агресії як такий.

Україна має набути членство в НАТО і отримати чіткі та дієві міжнародно-правові гарантії безпеки. Росія має бути позбавлена спроможностей до збройної агресії у майбутньому.

Вступ України до Європейського Союзу (ЄС):

– 28 лютого 2022 року Україна офіційно подала заявку на членство в ЄС;

– в умовах повномасштабної війни з РФ Україна виконала низку рекомендацій, які одержала, ставши кандидатом у члени ЄС влітку 2022 року;

– 14 грудня 2023 року – Європейська Рада ухвалює рішення про початок переговорів про вступ України до ЄС;

– 25 червня 2024 року перша Міжурядова конференція між Україною та ЄС у Люксембурзі ознаменувала початок фактичних переговорів про членство України в Європейському Союзі.

Висновки

Сучасна історія української держави та права є досить складною. Це зумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів, і насамперед тим, що правильно оцінити те чи інше рішення, доцільність та результативність того чи іншого нормативного акта неможливо без їхньої перевірки часом. Саме з цих причин наше сучасне буття скоріше може привертати увагу політологів та соціологів, ніж істориків. Водночас без знання історичного минулого, без розуміння еволюції процесів державотворення в Україні, що розвивалися протягом століть, неможливо об'єктивно оцінювати сучасність та давати прогнози на майбутнє.

Отже, курс історії держави та права України на сучасному етапі може розвиватися лише у співробітництві з іншими суспільствознавчими науками, що, по-перше, сприяє суттєвому взаємозбагаченню цих наук, а по-друге, дає реальні результати, які використовуються самим суспільством.

Завдання для самостійної роботи

1. Визначте основні причини, які призвели до розпаду СРСР.
2. Охарактеризуйте процес правового оформлення розпаду СРСР.
3. Розкрийте зміст та історичне значення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
4. Розкрийте зміст та історичне значення Акта про незалежність України від 24 серпня 1991 року.
5. Охарактеризуйте основні етапи конституційного процесу в Україні.
6. Розкрийте основні положення Конституції України.
7. Проаналізуйте процеси становлення та реформування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади в Україні.
8. Охарактеризуйте основні етапи та напрями подальшого розвитку правової системи України.
9. Проаналізуйте Закон України «Про Національну поліцію».
10. Визначте основні завдання та напрями реформування органів правопорядку в Україні.

Література

Основна

1. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с.
2. Історія держави і права України : підручник / О. М. Бандурка та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 447 с.
3. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк (кер. автор. кол.), П. П. Захарченко, О. В. Кузьминець та ін. Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. 496 с.
4. Історія держави і права України : підручник / О. І. Нелін. Київ : Київський університет, 2016. 717 с.
5. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2017. 624 с.
6. Історія держави і права України: академічний курс : підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ : Ін Юре, 2015. 807 с.

Додаткова

1. Історія держави і права України : навч. посіб. / Г. І. Трофанчук Київ : Юрінком Інтер, 2023. 568 с.
2. Історія держави і права України : навч. посіб. / О. І. Маложон; Міжнар. акад. фундам. основ буття, Міжнар. фонд акад. П. П. Михайленка. Київ : Аванпост-прим, 2014. 183 с.
3. Історія держави і права України : навч. посіб. / І. А. Демешко. Дніпропетровськ : Адверта, 2015. 209 с.
4. Історія України і її державності: осучаснений погляд : навч. посіб. / М. Михайлуца, О. Шипотілова ; Одес. нац. мор. ун-т, Навч.-наук. мор. гуманітар. ін-т. Херсон : Олді-плюс, 2018. 173 с.
5. Історія держави і права України : курс лекцій / В. М. Щербатюк та ін. ; за ред. д-ра іст. наук, проф. В. М. Щербатюка ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : Фенікс, 2018. 495 с.

6. Історія держави та права України : навч.-метод. посіб. для курсантів та студентів ден. форми навчання / В. М. Пекарчук, В. С. Олійник ; Акад. Держ. пенітенціар. служби. Чернігів : Акад. ДПтС, 2018. 151 с.

7. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспитів / В. І. Орленко, В. В. Орленко. 5-е вид., стер. Київ : Паливода А. В., 2013. 162 с.

8. Історія держави і права України : посіб. для підгот. до іспиту / Д. А. Шигаль. Харків : Право, 2017. 249 с.

9. Історія держави і права України: практикум : навч. посіб. для курсантів, студентів, слухачів ВНЗ МВС України / М. Ю. Бурдін та ін. ; за ред. М. Ю. Бурдіна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Бровін О. В., 2017. 443 с.

10. Шевченко А. Є., Кудін С. В. Історія держави і права України : навч.-метод. посіб. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 688 с.

11. Історія держави і права України. Словник термінів і понять / В. В. Щукін, Н. В. Сугацька, А. М. Павлюк. Київ : Кондор, 2011. 284 с.

12. Історія держави і права України: термінологічний словник / Є. С. Дурнов, Ю. В. Кривицький, Ю. В. Сокур. Київ : Гельветика, 2019. 190 с.

Джерела права

1. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навч. посіб. для студентів ВНЗ України напряму підгот. 6.030202 «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. 346 с.

Першоджерела

Постанова Верховної Ради Української РСР
Про проголошення незалежності України

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки *постановляє*:

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки.

1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження акта проголошення незалежності.

Текст подано за: Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст. 502.

Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.)

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто
- **проголошує незалежність України** та створення самостійної української держави – **УКРАЇНИ**.

Територія України є неподільною і недоторканною.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
24 серпня 1991 року

Текст подано за: Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст.502.

Закон України
Про правонаступництво України

Стаття 1. З моменту проголошення незалежності України найвищим органом державної влади України є Верховна Рада України в депутатському складі Верховної Ради Української РСР.

Стаття 2. До ухвалення нової Конституції України на території України діє Конституція (Основний Закон) Української РСР.

Стаття 3. Закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України.

Стаття 4. Органи державної влади і управління, органи прокуратури, суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, діють в Україні до створення органів державної влади і управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України.

Стаття 5. Державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською РСР і Білоруською РСР, РРФСР, Республікою Молдова за станом на 16 липня 1990 року є державним кордоном України.

Стаття 6. Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України.

Стаття 7. Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки.

Стаття 8. Україна дає згоду на обслуговування зовнішнього боргу Союзу РСР за станом на 16 липня 1990 року в частині, яка визначається окремою міждержавною угодою.

України не несе зобов'язань за кредитними договорами та угодами Союзу РСР, укладеними після 1 липня 1991 року без згоди України.

Стаття 9. Всі громадини Союзу РСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на території України, є громадянами України.

Україна гарантує забезпечення прав людини кожному громадянину України незалежно від національної належності та інших ознак відповідно до міжнародно-правових актів про права людини.

Порядок збереження, набуття і втрати громадянства України регламентується Законом про громадянство України.

Текст подано за: Відомості Верховної Ради України. 1991. № 46. Ст. 617.

Закон України
Про громадянство України
(Витяг)

Громадянство України визначає постійний правовий зв'язок особи Української держави, який знаходить свій вплив у їх взаємних правах та обов'язках. Право на громадянство є невід'ємним правом людини. Ніхто не може бути позбавлений громадянства або права змінити громадянство.

Українська держава забезпечує охорону і захист прав, свобод та інтересів своїх громадян.

1. Загальні положення

Стаття 1. Громадянство в Україні.

В Україні існує єдине громадянство. На підставі двосторонніх міждержавних договорів допускається подвійне громадянство.

Стаття 2. Належність до громадянства України.

Громадянами України є:

1) особи, які на момент набрання чинності цим Законом проживали в Україні, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, які не є громадянами інших держав і які не заперечують проти набуття громадянства України;

2) особи, які працюють за державним направленням, проходять військову службу, навчаються за межами України або виїхали на законних підставах на постійне проживання до іншої країни за умов, якщо вони народилися чи довели, що постійно проживали в Україні до моменту виїзду за кордон, не перебувають у громадянстві інших держав і не пізніш як через п'ять років після набрання чинності цим Законом виявили бажання стати громадянами України;

3) особи, які набули громадянства України відповідно до цього Закону...

Текст подано за: Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65.

Закон України
Про Збройні Сили України
(Витяг)

Україна, враховуючи необхідність забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава має Збройні Сили України із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності.

Цей Закон визначає функції, склад Збройних Сил України, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними.

Стаття 1. Функції Збройних Сил України

Збройні Сили України - це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Стаття 7. Президент України - Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України

Керівництво Збройними Силами України в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України.

В особливий період керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями Президент України може здійснювати через Ставку Верховного Головнокомандувача, робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних Сил України.

Стаття 11. Засади діяльності Збройних Сил України

Збройні Сили України провадять свою діяльність *на засадах*:

- вірності конституційному обов'язку та військовій присязі;
- верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод;
- гласності, відкритості для демократичного цивільного контролю;
- поєднання єдиноначальності і колегіального розроблення найбільш важливих рішень;
- комплектування шляхом призову громадян на військову службу та прийняття на військову службу за контрактом;
- постійної бойової та мобілізаційної готовності;

- збереження державної таємниці;
- виховання військовослужбовців на патріотичних, бойових традиціях Українського народу, додержання військової дисципліни;
- забезпечення державного соціально-економічного та соціально-правового захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України, а також членів їх сімей;
- заборони створення і діяльності організаційних структур політичних партій.

Текст подано за: Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 108.

Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України

(Витяг)

Верховна Рада України

як єдиний законодавчий орган – з одного боку, та

Президент України

як глава держави і глава виконавчої влади – з другого боку, тобто

Сторони,

що є суб'єктами конституційного права, які одержали свої повноваження безпосередньо від народу,

виходячи з того, що

відсутність нової демократичної Конституції України є гальмівним чинником на шляху здійснення економічних, а також політичних і державно-правових реформ;

з метою

уникнення неузгодженостей між чинними нормами Конституції (Основного Закону) України і нормами Закону «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні» та введення цього Закону в систему правових актів, що визначають конституційний лад України;

подальшого забезпечення розвитку та успішного завершення конституційного процесу в Україні...

на основі

доброї волі Сторін, взаємних поступок та компромісу

дійшли згоди про таке:

На період до прийняття нової Конституції України організація та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування здійснюються на засадах, визначених Законом «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні», який Верховна Рада України схвалила 18 травня 1995 року більшістю голосів народних депутатів України, а саме:

РОЗДІЛ І

Загальні положення

Стаття 1. Україна є демократичною, соціальною, правовою державою, яка утворена на основі здійснення українським народом свого суверенного права на самовизначення, виражає волю народу і захищає інтереси своїх громадян.

В Україні діє принцип верховенства Права.

Стаття 2. Вся повнота влади в Україні належить народові. Народ є єдиним джерелом влади і здійснює її як безпосередньо – шляхом референдумів, так і через систему державних органів та органів місцевого самоврядування.

Ніхто не може привласнити право здійснювати державну владу.

Стаття 3. Державна влада в Україні будується на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову.

Стаття 4. Місцеве самоврядування в Україні здійснюється через територіальну самоорганізацію громадян безпосередньо та через органи місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування обираються безпосередньо громадянами України, які проживають на території відповідно міста, селища, села.

Стаття 5. Всі органи державної влади і органи місцевого самоврядування в Україні здійснюють свої повноваження виходячи з пріоритетності прав і свобод людини. Забезпечення цих прав і свобод, охорона життя, честі і гідності людини – обов'язок держави.

Суспільне життя в Україні базується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Власність в Україні є загальнодержавною, комунальною, колективною і приватною.

Закон гарантує рівний захист усіх форм власності, соціальну спрямованість ринкової економіки.

РОЗДІЛ ІІ

Верховна Рада України

Стаття 6. Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади України, до складу якого входять 450 народних депутатів, обраних на чотири роки на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Стаття 7. Верховна Рада України проводить свою роботу сесійно.

Сесії Верховної Ради України складаються з пленарних засідань Верховної Ради України, а також засідань постійних та інших комісій, що проводяться у період між пленарними засіданнями.

Стаття 17. Верховна Рада України:

1) приймає Конституцію України, закони України, кодекси та інші кодифіковані акти, вносить до них зміни і доповнення, дає їх офіційне тлумачення;

2) здійснює контроль за виконанням Конституції України, законів України та постанов Верховної Ради України;

5) розглядає, вносить зміни і затверджує поданий Президентом України Державний бюджет України та здійснює контроль за його виконанням;

7) призначає вибори Президента України, проголошує акт про його обрання, приймає відставку Президента України;

11) призначає вибори до місцевих Рад;

12) затверджує загальну структуру, чисельність Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, інших військових формувань;

13) затверджує укази Президента України про оголошення стану війни, запровадження воєнного стану на всій території України чи в окремих її місцевостях;

17) призначає за спільним поданням Голови Верховної Ради України і Президента України Голову Конституційного Суду України. Призначає

половину складу суддів Конституційного Суду України. Приймає присягу суддів Конституційного Суду України;

18) призначає за поданням Президента України Голову Верховного Суду України, Голову Вищого арбітражного суду України, Голову Правління Національного банку України та звільняє їх;

19) призначає та звільняє Генерального прокурора України за поданням Президента України;

20) призначає за поданням Президента України суддів Верховного Суду України та Вищого арбітражного суду України та звільняє їх у встановленому законом порядку;

21) повторно розглядає закон, щодо якого Президентом України застосовано вето;

27) застосовує вето щодо указів Президента України у разі невідповідності їх Конституції і законам України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України.

РОЗДІЛ III
Президент України

Стаття 19. Президент України є главою держави і главою державної виконавчої влади України.

Президент України як глава держави представляє Україну як у внутрішньодержавних, так і у зовнішніх відносинах.

Президент України як глава державної виконавчої влади здійснює цю владу через очолювані ним Уряд – Кабінет Міністрів України та систему центральних і місцевих органів державної виконавчої влади.

Стаття 20. Президентом України може бути обраний громадянин України віком від 35 до 65 років, який проживає в Україні не менш як 10 останніх років перед обранням і володіє державною мовою.

Стаття 21. Президент України обирається громадянами України строком на п'ять років на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Стаття 24. Президент України:

1) виступає гарантом державного суверенітету, незалежності, недоторканності кордонів, національної безпеки, територіальної цілісності

України, додержання Конституції і законів України, прав та свобод людини і громадянина;

4) очолює систему органів державної виконавчої влади України;

5) створює, реорганізує і ліквідує міністерства, відомства, інші центральні та місцеві органи державної виконавчої влади в межах коштів Державного бюджету України, призначає (затверджує) і звільняє з посад керівників цих органів;

8) є Верховним Головнокомандувачем Збройними Силами України, призначає і звільняє вище командування Збройних Сил України, вживає заходів щодо забезпечення обороноздатності держави;

9) очолює Раду Національної безпеки України та затверджує її персональний склад;

10) подає на розгляд Верховної Ради України проект Державного бюджету України та звіт про його виконання;

11) спільно з Головою Верховної Ради України подає кандидатуру для призначення Верховною Радою України Голови Конституційного Суду; призначає половину складу суддів Конституційного Суду України;

12) подає кандидатури для призначення Верховною Радою України на посади Голови Верховного Суду України, Голови Вищого арбітражного суду України, Генерального прокурора України, Голови Правління Національного банку України, а також для призначення суддів Верховного Суду України і Вищого арбітражного суду України;

13) призначає за поданням Міністерства юстиції України, погодженим з Верховним Судом України та Вищим арбітражним судом України, суддів загальних та арбітражних судів;

14) здійснює зовнішню політику України, веде переговори і підписує міжнародні договори України; призначає і відкликає дипломатичних представників України в іноземних державах та при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти акредитованих при ньому дипломатичних представників іноземних держав;

15) подає на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо персонального складу Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів України та Президента України;

17) нагороджує державними нагородами України, присвоює почесні звання України; засновує президентські відзнаки і нагороджує ними;

19) вирішує питання прийняття до громадянства і виходу з громадянства України, надання притулку іноземним громадянам та особам без громадянства; вживає заходів щодо захисту інтересів громадян України поза її межами;

23) оголошує на всій території України або в окремих її місцевостях надзвичайний стан відповідно до Закону України «Про надзвичайний стан»;

24) здійснює інші повноваження відповідно до Конституції та законів України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам та органам.

РОЗДІЛ IV

Уряд України – Кабінет Міністрів України

Стаття 29. Уряд України – Кабінет Міністрів України є центральним колегіальним органом державної виконавчої влади, підпорядкованим Президентові України і відповідальним перед ним.

РОЗДІЛ V

Суди України

Стаття 36. Судову владу в Україні здійснюють виключно суди. Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди складають судову систему України.

Судові рішення ухвалюються іменем України.

Стаття 42. Судді усіх судів, крім суддів Верховного Суду України, Вищого арбітражного суду України та Конституційного Суду України, призначаються Президентом України за поданням Міністерства юстиції України, погодженим відповідно з Верховним Судом України і Вищим арбітражним судом України.

РОЗЛІЛ VI

Прокуратура України

Стаття 43. Прокуратура України є органом державного обвинувачення, здійснення загального нагляду та нагляду за виконанням покарань у місцях позбавлення волі.

Стаття 44. Генеральний прокурор України призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України.

Стаття 45. Прокурори у здійсненні своїх повноважень є незалежними і керуються тільки Конституцією та законами України.

Організація, повноваження, порядок діяльності Прокуратури України визначаються Законом України «Про прокуратуру».

РОЗДІЛ VII

Місцеві органи державної виконавчої влади та місцеве самоврядування в Україні

Стаття 46. Органами державної виконавчої влади в областях, містах Києві та Севастополі (як містах загальнодержавного значення) і районах (крім районів у містах, за винятком міст Києва і Севастополя) є відповідно обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, які очолюють голови цих адміністрацій.

Стаття 49. Органами місцевого самоврядування в селах (сільрадах), селищах, містах є відповідно сільські, селищні та міські Ради, що обираються згідно з законодавством України громадянами України, які проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Стаття 59. Автономна Республіка Крим є адміністративно-територіальною автономією у складі України.

Автономна Республіка Крим самостійно вирішує питання, віднесені до її відання Конституцією України та законами України.

РОЗДІЛ VIII

Заключні положення

Стаття 60. Цей Закон набирає чинності з дня його офіційного опублікування і діє до прийняття нової Конституції України.

Стаття 61. Законодавство України діє в тій частині, що не суперечить нормам цього Закону.

Сторони усвідомлюють, що невиконання положень цього Конституційного Договору призведе до хаосу в суспільному житті, розвалу економіки, виникнення загрози громадянського конфлікту і поставить під сумнів саме існування суверенної демократичної України.

Цей Конституційний Договір набирає чинності з моменту його підписання Президентом України та Головою Верховної Ради України і є відкритим для підписання народними депутатами України.

Конституційний Договір укладено 8 червня 1995 року в місті Києві у двох примірниках, тексти яких є рівно автентичними.

Текст подано за: Відомості Верховної Ради України. 1995. № 18. Ст. 133.

Закон України
Про прийняття Конституції України і введення її в дію

Верховна Рада України

постановляє:

Стаття 1. Прийняти Конституцію України.

Стаття 2. Визнати такою, що втратила чинність, Конституцію (Основний Закон) України від 20 квітня 1978 року з наступними змінами і доповненнями.

Стаття 3. Визнати таким, що втратив чинність, Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» у зв'язку з прийняттям Конституції України.

Текст подано за: Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 142.

Конституція України
Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України
28 червня 1996 р.

(Витяг)

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей,

виражаючи суверенну волю народу,

спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,

піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України,

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями,

керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,

приймає цю Конституцію – Основний Закон України.

РОЗДІЛ І
ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 4. В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Стаття 5. Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу.

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Стаття 7. В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Стаття 12. Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси

її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 15. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Стаття 18. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Стаття 19. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Стаття 20. Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання становлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столицею України є місто Київ.

Текст подано за: Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Словник понять і термінів до курсу «Історія держави і права України»

А

Абсолютизм (лат. *необмежений, безумовний*) – форма правління державою, за якої верховна влада (суверенітет тощо) належить одній особі (царю, імператору, королю), для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Абсолютна монархія – це форма правління, в якій уся повнота державної, а іноді й духовної влади знаходиться в руках у монарха. Абсолютна монархія відрізняється від обмеженої монархії, в якій влада монарха обмежена юридично або конституцією.

Автономізація (гр. *самостійність*) – процес досягнення автономії, поступове усвідомлення необхідності самоуправління.

Автономія – форма самоврядування певних частин держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом, що виявляється в самостійному вирішенні питань місцевого чи регіонального значення.

Агресія (лат. *напад*) – будь-яке незаконне застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави чи народу.

Акт Злуки – урочисте оголошення 22 січня 1919 р. на Софійському майдані в Києві універсалу про об'єднання Української Народної Республіки (УНР) і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у соборну Україну, День Соборності України.

Акціонерне товариство – підприємство, капітал якого утворюється з внесків пайовиків (акціонерів) завдяки купівлі ними акцій. Прибутки розподіляються між його учасниками відповідно до суми акцій, які їм належать.

Акція – цінний папір, який свідчить про участь його власника в капіталі акціонерного товариства і дає право на одержання певної частини прибутку товариства.

Анархізм (гр. *безвладдя*) – суспільно-політична течія, що прагне до максимально можливого визволення особистості, виступає за знищення будь-якої державної влади і створення вільної організації суспільства з інститутами громадського самоуправління, яке обходиться без влади людини над людиною. Анархізм пропагує бездержавність.

Антанта (фр. *згода*) – воєнно-політичний союз Великої Британії, Франції та Росії, який сформувався у 1904–1907 рр. для боротьби з Троїстим союзом (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія).

Антигітлерівська коаліція, також відомі як **альянти** – воєнно-політичне об'єднання держав, які під час Другої світової війни воювали проти нацистської Німеччини, Італії, Японії та їхніх сателітів, а також на початковому етапі війни: СРСР, Румунії, Болгарії та інших. Виникла внаслідок гітлерівського нападу на Польщу 1 вересня 1939 р. Велика Британія і Французька Республіка в ультимативній формі зажадали від Третього Рейху припинити агресію і, не отримавши відповіді, 3 вересня оголосили їй війну. Так склалася перша Антигітлерівська коаліція.

Антитерористична операція на сході України (АТО) – комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України. Операція тривала з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018 року. Після АТО на сході України була введена Операція Об'єднаних сил (ООС).

Артіль – товариство повноправних осіб, які об'єднуються для спільної праці.

Б

Бліцкриг (нім. *блискавична війна*) – створена на поч. XX ст. теорія ведення швидкоплинної війни, відповідно до якої перемога досягається у строки, що обчислюються днями або місяцями, перш ніж противник зуміє відмобілізувати і розгорнути свої основні військові сили.

Біла армія, Білий рух (також «Біла гвардія», «Біла справа», «Білогвардійці») – військово-політичний рух різнорідних у політичному плані сил (поміркованих соціалістів, республіканців, монархістів), сформований під час Громадянської війни 1917–1923 років у Росії з метою повалення радянської влади. Діяли на основі принципу «Великої, єдиної і неподільної Росії» (рос. «*Великая, Единая и Неделимая Россия*»).

Більшовизм – російський різновид комуністичної політичної філософії та політичної практики, який виник і організаційно оформився на другому з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) у 1903 р. під керівництвом Володимира Ульянова (В. І. Леніна) внаслідок боротьби російських марксистів за створення партії. Марксисти, які згуртувалися навколо В. Леніна, під час виборів до центральних органів партії дістали більшість голосів і тому почали називатися більшовиками, їхні противники, які залишилися в меншості, – меншовики. В історії комунізму можна виокремити чотири основні періоди: більшовизм, сталінізм, епоха Хрущова – Брежнєва, доба Горбачова. Історія більшовизму – це історія КПРС. У 1917–1952 рр. до офіційних назв партії входило слово «більшовиків» – РСДРП(б), РКП(б), ВКП(б). На XIX з'їзді партії (1952 р.) було ухвалено називати партію – КПРС (комуністична партія Радянського Союзу).

Буржуазія (фр. *городяни*) – соціальна верства або суспільний клас; частина суспільства, власники засобів виробництва (сукупність предметів та засобів праці, які використовуються людьми у процесі виробництва матеріальних благ і послуг: машини, знаряддя праці, фабрики). Відповідно до розміру підприємства або капіталу буржуазію поділяють на дрібну, середню та велику: дрібна – підприємці, котрі використовують власну робочу силу або невелику кількість найманих робітників; середня – володарі дрібних підприємств; велика – власники з найманими безпосередніми керівниками підприємств, котрі мають сотні найманих працівників.

В

Війна на сході України або **Війна на Донбасі** – військовий конфлікт, розпочатий російськими загонами, які вторглися у квітні 2014 року на території українського Донбасу після захоплення Росією Криму, серії

проросійських виступів в Україні і проголошення «державних суверенітетів» Донецької та Луганської народних республік. Конфлікт має характер міжнародного і став продовженням російської збройної агресії проти України. За географічним масштабом є локальним і охоплює частини Донецької і Луганської областей України. Попри численні факти участі Збройних сил РФ та докази причетності Росії до війни, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, тому з українського боку війна розглядається як неоголошена.

Воєнний комунізм – соціально-економічні перетворення на підконтрольній більшовикам території колишньої Російської імперії кін. 1917 до весни 1921 р., в Україні – з весни 1919 р. Термін уперше з'явився в березні 1921 р. Поряд із взяттям у лапки терміна «комунізм» В. Ленін пояснив тогочасний катастрофічний стан економіки країни як обумовлену війною господарську розруху. Насправді тогочасна розруха була не стільки наслідком війни, скільки результатом політики воєнного комунізму. Заходи: одержавлення (націоналізація), централізація промисловості; ліквідація приватної власності і ринкових відносин; позаекономічний примус; продрозкладка на селі на всі види с/г продукції; скасування грошового обігу. Елементи воєнного комунізму в Україні – червоний терор, російський шовінізм (українська мова оголошувалась котрреволюційною – незаконною), радянське адміністрування (управління). Наслідки: занепад економіки, різке скорочення виробництва зерна, загострення дефіциту продуктів харчування, зростання невдоволення більшовиками, що вилилося у військові заколоти, великі робітничі страйки та селянські повстання, голод 1921–1922 рр. Ленін був змушений визнати провал політики воєнного комунізму. Наступним етапом стала нова економічна політика – неп.

Г

Галицький революційний комітет – тимчасовий вищий орган радянської влади на території Східної Галичини, яка була під контролем військових частин Червоної армії під час польсько-радянської війни 1920 р.

Генерал-губернаторство – адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії (1775–1917 рр.) (у т.ч. і на українських землях у складі Російської імперії). Включало одну або кілька губерній під управлінням

генерал-губернатора. Створювалось російським урядом для боротьби з національно-визвольним рухом поневолених народів або у воєнний час. У 1764 р. після ліквідації гетьманства на Лівобережжі створено Малоросійське. В Україні у різний час існували: Чернігівське, Полтавське і Харківське (1802–1856); Київське, Подільське і Волинське (1722–1832–1914); Новоросійське (1802–1873). Тимчасові (з 1879 р.): 1879–1882 – Харківське; 1879–1889 – Одеське; в 1914–1917 рр. на території Галичини і Буковини, окупованій російськими військами, було створено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство.

Генеральний Секретаріат – найвищий виконавчий і розподільчий орган державної влади в Україні (з 7 (20) листопада 1917 р. – УНР) з 15 (28) червня 1917 р. до 9 (22) січня 1918 р., коли він став Радою Народних Міністрів. Голова – Володимир Винниченко. У першому складі було 9 осіб, згодом кількість членів зросла.

Геноцид – цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами, а також штучне створення життєвих умов, несумісних з життям. Термін уперше використав польсько-єврейський юрист Рафаель Лемкін у книзі «Європа під владою вісі Берлін-Рим» (1944 р.).

Голодомор 1932–1933 рр. – акт геноциду українського народу, організований керівництвом Всесоюзною комуністичною партією більшовиків (ВКП(б)) та урядом СРСР у 1932–1933 рр. шляхом створення штучного масового голоду, що призвів до смерті від голоду близько 4 млн безпосередньо та склав більше 6 млн втрат ненародженими людських втрат у сільській місцевості на території Української СРР та Кубані, переважну більшість населення якої становили українці. Викликаний свідомими і цілеспрямованими заходами вищого керівництва Радянського Союзу й Української СРР на чолі зі Сталіним, розрахованими на придушення українського національно-визвольного руху і фізичного знищення частини українських селян.

Голокост (англ. *всеспалення*) – переслідування і масове знищення євреїв і ромів у Німеччині під час Другої світової війни; систематичне переслідування і знищення європейських євреїв і циган нацистською

Німеччиною і колабораціоністами протягом 1933–1945 рр.; геноцид єврейського народу в часи Другої світової війни, внаслідок якого загинуло до 6 млн осіб. Як жертв Голокосту зазвичай сприймають також інші етнічні та соціальні спільноти, яких нацисти переслідували і знищували за приналежність до цих спільнот (цигани, масони, безнадійно хворі тощо). Тобто, у ширшому розумінні, голокост – систематичне гоніння і знищення людей за ознакою їхньої расової, етнічної, національної приналежності, сексуальної орієнтації або генетичного типу як неповноцінних, шкідливих.

Гонка озброєнь – якісне та кількісне суперництво у військовій сфері між країнами чи блоками країн, які протистоять один одному у прагненні до світового панування. Виявляється у прискореному накопиченні запасів зброї та військової техніки, їх удосконаленні на основі мілітаризованої економіки і широкого використання досягнень науково-технічного прогресу у військових цілях. Держави, які проводять агресивну зовнішню політику, завжди намагаються посилити свою військову могутність та забезпечити перевагу над супротивником завдяки розробці і виробництву нових видів озброєння.

Громади (громадівський рух) – напівлегальні, непартійні об'єднання українців Наддніпрянщини у др. пол. XIX ст. Одним із головних напрямів діяльності громад була організація україномовних недільних шкіл для дорослих, організація бібліотек, семінарів та друкування україномовної літератури. Являє собою організаційну форму українського національно-визвольного руху 1860 – 1890-х рр.

Д

Демократія (гр. *народовладдя*) – політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. При цьому управління державою здійснюється народом, безпосередньо (пряма демократія), або опосередковано через обраних представників (представницька демократія).

Депортація – це примусове вигнання людини або цілої групи людей до іншої місцевості. Як правило, вимушене переселення проходить із застосуванням сили і люди не мають права відмовитися залишати місцевість, де проживають.

Дивізія СС «Галичина» – створена з українських добровольців 28 квітня 1943 р. у кількості 18 тис. вояків. Підрозділ у складі військ Ваффен-СС Німеччини, що існував у 1943–1945 рр. і був укомплектований з українців греко-католикків, фактично виключно галичан. Емблема дивізії – галицький лев. 22 жовтня 1943 р. реорганізована й перейменована на 14-у галицьку добровольчу дивізію СС. З 19 квітня 1945 р переукомплектований підрозділ отримав новий статус і нову назву – 1-ша Українська Дивізія (Української національної армії) УНА.

Диктатура (лат. *необмежена влада*) – нічим не обмежена політична, економічна та ідеологічна влада в державі або певному регіоні однієї чи кількох осіб, класу, соціальних груп, які у своїх діях спираються на безпосереднє застосування апарату насильства (армії, поліції, карних установ), а також відповідний політичний режим.

Директорія УНР – найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, який діяв з 14 листопада 1918 р. до 10 листопада 1920 р. Директорія УНР прийшла на зміну Гетьманату (Українській Державі), який було повалено 14 грудня 1918 р. Директорія проголосила себе тимчасовою верховною владою революційного часу і констатувала, що влада в УНР повинна належати лише працюючим класам. Селянам, робітникам і трудовій інтелігенції пропонувалося обрати делегатів на Трудовий конгрес України – тимчасовий законодавчий орган УНР. У зовнішній політиці Директорія проголошувала цілковитий нейтралітет і бажання мирного співжиття з усіма народами та державами. Склад: В. Винниченко (голова), С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський, А. Макаренко, Є. Петрушевич.

Дисидентський рух у СРСР – рух, учасники якого виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини, в Україні – за вільний розвиток української мови та культури, реалізацію прав українського народу на власну державність. Осередок українських дисидентів становили «шістдесятники» – нове плідне покоління письменників, що здобувало собі визнання. До нього належали Ліна Костенко (1930 р.н.), Василь Симоненко (1935–1963), Іван Драч 1936–2018), Іван Світличний (1929–1992), Євген Сверстюк (1928–2014), Юлій Шелест (1937–2009), Микола Вінграновський (1936–2004), Алла Горська (1929–1970),

Іван Дзюба (1931–2022). Пізніше до них приєдналися Василь Стус (1938–1985), Михайло Осадчий (1936–1994), Ігор Калинець (1939 р.н.) та Ірина Стасів-Калинець (1940–2012), Іван Гель (1937–2011) та брати Михайло Горинь (1930–2013), Богдан Горинь (1936 р.н.) і Микола Горинь (1945 р.н.).

З

Земства – виборні органи місцевого самоврядування (земські збори, земські управи) в Російській імперії та Російській республіці (1917 р.). Введені земською реформою 1864 р. Займалися питаннями місцевого господарства (розвиток хліборобства, торгівлі, промисловості, утримання й будівництво місцевих шляхів), медицини, частково народної освіти, ветеринарної служби, місцевого зв'язку, страхування, статистики тощо. Юридично були загальностановими виборними органами з розпорядчими (земські зібрання) та виконавчими (земські управи) функціями. Вибори до земства здійснювалися по куріях (розрядах) відповідно до станової, національної належності, віросповідання чи майнового цензу, що надавало перевагу дворянству. Скасовані в 1918 р. декретом Радянського уряду.

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) – українська держава, що фактично існувала протягом 1918–1919 рр., формально ж і до 1923 р., на території Західної України зі столицею у Львові. Постала після Першої світової війни в результаті розпаду Австро-Угорщини.

І

Ідеологія – упорядкована система поглядів, які виражають відношення до дійсності і містять цілі і програми соціальної діяльності, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну даних суспільних відносин.

Індустріалізація – історичний процес техніко-економічного переходу від аграрного до промислових способів суспільного виробництва, який проходить через машинну стадію виробництва товарів і послуг. Поняття використовується для позначення історичної епохи європейської промислової революції, яка почалась у др. пол. XVIII ст. у Великої Британії. Пізніше поступово поширилася на інші країни Європи та Пн. Америки. В Азії та Латинській Америці з середини XX ст. У СРСР – комплекс

заходів із прискореного розвитку промисловості, вжитих ВКП(б) з др. пол. 1920-х до кін. 1930-х рр. Здійснювана головним чином за рахунок перекачування коштів з с/г та легкої промисловості. Особливістю радянської індустріалізації був пріоритетний розвиток важкої промисловості. Всього в СРСР споруджено 35 індустріальних гігантів, з них в Україні – Дніпрогес, Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь, Харківський тракторний завод.

Індустріальне суспільство – стадія історичного розвитку людства, якій властиве домінування промислового виробництва над аграрним, кількісне переважання міського населення над сільським; високий рівень промислового виробництва характеризується його механізацією та автоматизацією, використанням досягнень науково-технічного прогресу, що зумовлює великі якісні зміни і в інших сферах суспільного життя – соціально-побутовій, політичній, культурно-духовній. Поняття було сформульоване авторами теорії стадій економічного зростання – французьким соціологом Р. Ароном та американським економістом і політологом У. Ростоу.

Інкорпорація (території) – приєднання, включення.

Інтелігенція (лат. *знавець, фахівець*) – соціальна група, до якої належать особи, професійно зайняті розумовою працею, що мають відповідну для такої праці спеціальну освіту. Мисляче творче ядро, яке характеризується великою розумовою, естетичною та моральною активністю. Термін з'явився в Росії в 1860-х рр. Увів у вжиток П. Боборикін. Поява терміна пов'язана з русофільськими орієнтаціями російських учених і діячів, із загальним релігійно-філософським, моралізаторським та гуманістичним спрямуванням російської науки, філософії й мистецтва. Хоча термін і було запозичено мовами інших країн, він не набув там великого поширення, натомість західна філософія, соціологія визначають найкваліфікованіші категорії людей, зайнятих найскладнішою розумовою, творчою працею, як «інтелектуалів».

К

Капіталізм (ринкова економіка, вільне підприємництво) – економічна система, домінуюча в Західному світі після краху феодалізму, при якій більша частина засобів виробництва знаходиться у приватній

власності, а виробництво і розподіл відбуваються під впливом ринкових механізмів.

Картель – одна з форм монополістичних об'єднань підприємців, у яких виробляють переважно однорідну продукцію. Учасники картелю укладають угоду про поділ ринків збуту, розміри виробництва, рівень цін на продукцію тощо, зберігаючи свою виробничу і комерційну самостійність.

Кодифікація – це засіб систематизації нормативних актів, здійснюється шляхом перероблення та зведення правових норм, що містяться в різних актах, у логічно узгоджений нормативно-правовий акт, який системно і вичерпно регулює певну сферу суспільних відносин, як правило, на галузевому рівні.

Колабораціонізм (фр. *співробітництво*) – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників. У роки Другої світової війни колабораціонізм був явищем розповсюдженим і мав місце практично в кожній окупованій країні.

Колгосп – колективне господарство; форма колективного господарства, що набула поширення в СРСР після проведення колективізації. При утворенні колгоспу усуспільненню підлягали землі, реманент, робоча худоба, у власності селян залишались лише присадибна ділянка, птиця, дрібна худоба, корови. Землі, реманент, техніка колгоспу з формальної точки зору були власністю тих, хто його утворив. Але за радянської дійсності селяни фактично втратили будь-які права власності на усуспільнене майно.

Колективізація – політика насильницького перетворення сільського господарства наприкінці 1920–1930-х рр. на основі «розкуркулювання» і суцільного насадження колективних форм господарства (колгосп) з усуспільненням значної частини селянської власності. Передбачалося, що результатом колективізації стане ріст виробництва сільськогосподарської продукції на 150 %. Колективізація мала охопити майже всі селянські господарства, ліквідувавши «шкідливий буржуазний вплив» приватної власності. Фактичною метою було перетворення всієї робочої сили села та міста на робітників державних підприємств. Це давало змогу встановити повний економічний контроль влади над громадянами, поширити

її політичне панування на економічно самостійне до цього селянство, тобто на практиці реалізувати ідею диктатури влади над усією країною, де селяни складали більш ніж 85 % населення. Реалізація плану зустріла опір з боку селян, яких мали позбавити землі. Найрадикальніше колективізація відбувалася в сільській місцевості, де вона нагадувала війну режиму проти селянства. Історики називають колективізацію однією з причин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Комітет бідноти (комбід) – орган радянської влади на селі в часи «Воєнного комунізму». Проіснували в Росії до початку 1919 р., після чого були об'єднані з сільськими радами. Комбіди займалися розпалюванням класової ворожнечі між бідняцькими і заможними верствами селянства, перерозподілом землі, вилученням продовольчих запасів за продрозверсткою з так званих куркульських господарств. Сільський комбід складався з трьох осіб, волосний – з п'яти-семи. Взимку 1919 р. комбіди створювалися переважно в Лівобережній Україні, де радянська влада змогла закріпитися. Спроби більшовиків розколоти українське село, спираючись на його біднішу частину, фактично провалилися. Селянство відповіло на запровадження «воєнного комунізму» повстанським рухом, який спричинив падіння радянської влади. Після поновлення радянської влади в 1920 р. більшовики відмовилися від комбідів і замінили їх комітетами незаможних селян (комнезами).

Консерватизм (лат. *зберігати, охороняти*) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад. Для консерватизму характерні прихильність до існуючих та установлених соціальних систем і норм, «скептичне» сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революції та радикальних реформ, обстоювань еволюційного органічного, максимально повільного розвитку.

Конституція (лат. *устрій, порядок*) – основний державний документ (закон), який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян. Інші закони держави, як правило, спираються на конституцію.

Корніловський заколот – невдала спроба генерала Лавра Корнілова у вересні 1917 р. встановити диктатуру в Росії.

Країни Осі, Нації Осі, Об'єднання Осі, Країни фашистського альянсу, гітлерівська коаліція – об'єднання країн у часи Другої світової війни. Три головні країни – елементи осі: націонал-соціалістичний Третій Райх, фашистська Італія та Японська імперія (**«Вісь Рим-Берлін-Токіо»**) були членами військового союзу Берлінського пакту, підписаного в серпні 1940 р., що офіційно заснували Об'єднання Осі.

Куркуль (кулак) – зневажлива назва заможного селянина. В Радянському Союзі конкретне значення істотно залежало від поточної політичної кон'юнктури та могло означати як заможного селянина, так і противника колективізації взагалі, незалежно від майнового стану, передбачалось знищення як класового ворога. На час здійснення Жовтневого перевороту 1917 р. частка робітників (пролетаріату) в населенні Російської імперії становила трохи більше 3 %, а селян – не менше 85 %.

Л

Лібералізм (лат. *вільний*) – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, демократичних свобод і вільного підприємництва. В основі ідей лібералізму – свобода людини, її діяльності, необхідність гарантування і захисту цієї свободи системою законів, перед якими всі рівні. Виник у Європі у XVIII–XIX ст. у період боротьби буржуазії проти абсолютизму.

Листопадовий чин (Листопадова революція, Листопадовий переворот, Листопадовий зрив, Першолистопадове повстання) – українське повстання, організоване в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. Українською Національною Радою силами Українських січових стрільців у Королівстві Галичини і Волині, коронній землі Австро-Угорської імперії з метою встановлення влади Української Держави (названої згодом «Західноукраїнська Народна Республіка») на землях, на які вона обґрунтовано претендувала. У результаті утворилася держава площею 70 тис. км^2, що викликало невдоволення Польщі, яка розв'язала українсько-польську війну 1918–1919 рр. для захоплення Галичини.

М

Монополія (гр. *один продаю*) – виключне право (виробництва, торгівлі, промислу тощо), що належить одній особі, групі осіб чи державі з метою збільшення прибутків і ліквідації конкуренції.

Мюнхенська змова – угода, складена у Мюнхені 29 вересня 1938 р. і підписана наступного дня прем'єр-міністрами Великої Британії – Невілом Чемберленом, Франції – Едуаром Даладьє, Італії – Беніто Муссоліні і рейхсканцлером Німеччини Адольфом Гітлером. У результаті угоди цими західними країнами було санкціоновано початок захоплення Чехословаччини фашистською Німеччиною. Воно передбачало передачу Німеччині Судетської області, Польщі – Тешинської Сілезії, Угорщині – Закарпаття.

Н

Народний секретаріат – виконавчий орган Тимчасового Центрального виконавчого комісаріату (ЦВК) радянської України. Сформований у Харкові 30 грудня 1917 (12 січня 1918) року російськими і місцевими більшовиками як український радянський уряд на противагу до Української Центральної Ради та Генерального секретаріату Української Народної Республіки (УНР).

Народовці (українофіли) – діячі культурницького, згодом політичного руху, що виник на початку 1860-х років серед української інтелігенції Галичини на противагу рухові москвофілів. Народовці пропагували традиції національного відродження, українську мову й народну школу, проводили культурно-освітницьку роботу. Ними засновано перший український професійний театр у Львові (1867 р.), культурно-освітню організацію «Руська освіта» (1861 р.), «Просвіту» (1868 р.), Літературне товариство ім. Т. Шевченка (1873 р.). Видавали журнали та газети. У 70-х роках у народовському русі виділилася радикальна течія: І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін. У 1885 р. народовці заснували свою політичну організацію – Народну Раду. У 90-х з руху народовців постали 4 політичні партії: Руська Радикальна партія (1890 р.), Українська соціал-демократична партія (1899 р.), Національно-демократична партія (1899 р.) та Християнська партія (після 1896 р.). З кінця 60-х років народовський рух розвивався на Буковині. Тут його лідерами

були брати Воробкевичі, Е. Пігуляк, О. Федькович, І. Тимінський та ін. У 1900 р. Він розпався на Націонал-демократичну і Соціал-демократичні партії.

Науково-технічний прогрес – це поступальний рух науки і техніки, еволюційний розвиток усіх елементів продуктивних сил суспільного виробництва на основі широкого пізнання і освоєння зовнішніх сил природи; це об'єктивна, постійно діюча закономірність розвитку матеріального виробництва, результатом якої є послідовне вдосконалення техніки, технології та організації виробництва, підвищення його ефективності.

Націоналізація – вилучення з приватної власності осіб у власність держави землі, промислових і транспортних підприємств або цілих галузей економіки.

Націоналізм – ідеологія і напрям політики, базовим принципом якої є вища цінність нації та її основа у процесі державотворення. У націоналізмі є безліч течій, деякі з них суперечать один одному. Як політичний рух, націоналізм прагне до захисту інтересів національної спільності у відносинах з державною владою. У своїй основі націоналізм проголошує вірність та відданість своїй нації, політичну незалежність від інших націй і роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості для практичної захисту умов життя нації, її території мешкання, економічних ресурсів і духовних цінностей. Націоналізм спирається на національне почуття, яке схоже з патріотизмом. Ця ідеологія прагне до об'єднання різних верств суспільства, не дивлячись на протилежні класові інтереси.

Національно-демократична революція 1917–1921 рр. – події в Україні, що розпочалися в березні 1917 р. і тривали до 1921 р., метою яких було відновлення державності України.

Націоналістичне підпілля – конспіративна форма діяльності українських націоналістів, яка поєднувала воєнно-політичні, політико-пропагандистські та організаційні методи боротьби за створення самостійної і соборної України.

Нація – історична спільність людей, що складається в ході формування спільності їх території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру, які складають її ознаки.

Нова економічна політика (НЕП) – економічна політика, яка проводилася в радянських республіках, починаючи з 1921 р. Була прийнята весною 1921 р. X з'їздом РКП(б), змінивши політику «воєнного комунізму», що проводилася в ході Громадянської війни. Нова економічна політика мала на меті відновлення народного господарства і подальший перехід до соціалізму. Головний зміст НЕПу – заміна продрозкладки продподатком у селі, використання ринку і різних форм власності, залучення іноземного капіталу у формі концесій, проведення грошової реформи (1922–1924), у результаті якої рубль став конвертованою валютою. НЕП дозволив швидко відновити господарство, зруйноване Першою світовою і Громадянською війнами. З другої половини 1920-х років почалися перші спроби згортання НЕПу.

«Ножиці цін» – політика штучного завищення цін на промислові товари і заниження на сільськогосподарську продукцію з метою викачування ресурсів із села. Через ножиці цін українське селянство втрачало щорічно 300 мільйонів золотих довоєнних карбованців. Восени 1925 р., напередодні голодної зими 1926 р., більшість промислових товарів знову подорожчала на 50–100 %, а податок збільшився у 6–7 разів. Застосовувалась радянським керівництвом у 1920–1930 рр.

О

Остарбайтери (нім. *східні робітники*) – німецький термін для означення осіб, які були вивезені гітлерівцями зі східних окупованих територій, переважно з Рейхкомісаріату Україна, протягом Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини.

Операція Об'єднаних сил – операція із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей. ООС розпочалася із завершенням Антитерористичної операції, тому це поняття слід вживати для означення подій, які відбулися / відбуваються після 30 квітня 2018 року. ООС – один із форматів ведення війни Україною проти російської агресії.

Організація Українських Націоналістів (бандерівців) – націоналістична революційна політична організація. Створена на чолі з С. Бандерою

внаслідок розколу єдиної ОУН у лютому 1940 року. У різні часи та частина ОУН, що об'єдналася навколо С. Бандери та у подальшому визнавала його провідником, мала різні назви: ОУН революційна – ОУН(р), ОУН самостійників-державників – ОУН СД, ОУН революціонерів-бандерівців – ОУН(р-б), проте у широкому вжитку її визначали як ОУН(б), або бандерівці. Ставила за головну мету своєї діяльності утворення революційно-визвольним шляхом Української Соборної Самостійної Держави (УССД) у межах історико-етнографічних теренів проживання української нації.

П

Партія – юридично оформлене об'єднання людей за політичним світоглядом для досягнення конкретних цілей та захисту спільних інтересів. Інструментом партії є оволодіння політичною владою в державі або взяти в ній участь через своїх представників в органах державної влади та місцевого самоврядування. У демократичних країнах політичні партії керуються інтересами своїх виборців.

Перша світова́ війна – світова війна, глобальний збройний конфлікт, який розвивався перш за все в Європі від 28 липня 1914 до 11 листопада 1918 р., в якому брало участь 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців. Під час неї загинуло понад 10 млн солдатів і цивільних мешканців. Конфлікт мав вирішальний вплив на історію ХХ ст. Сили Антанти на чолі з Французькою Республікою, Російською імперією (що визнала свою поразку до закінчення війни), Великою Британією і США (від 6 квітня 1917 року) перемогли держави Четверного Союзу (також відомі як Центральні Держави) на чолі з Австро-Угорською імперією, Німецькою імперією, Болгарським царством й Османською імперією. Королівство Італія приєдналося до Антанти 1915 р.

Помаранчева революція (Майдан) – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокори в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді-грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг – Віктор Янукович. Акція почалася 22 листопада 2004 як реакція на масові фальсифікації, що вплинули

на результат виборів. Основним результатом революції було призначення Верховним Судом повторного другого туру президентських виборів (не передбаченого прямо законодавством). Унаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради, після призначення повторного другого туру виборів були прийняті зміни до Конституції, які отримали назву Конституційна реформа 2004. Конституційна реформа зменшила повноваження президента і у такий спосіб знизила рівень значущості спірних президентських виборів. За результатами голосування в повторному другому турі виборів перемогу здобув Віктор Ющенко.

Правління Павла Скоропадського – 29 квітня–14 грудня 1918 року – було одним із етапів Української революції. Здобувши владу, гетьман скористався мирним періодом для зміцнення української державності.

«Просвіти» – українські культурно-просвітні заклади клубного типу. Першу «Просвіту» засновано 1868 р. у Львові. З 1905 р. почали створюватись у Східній Україні. Наказом П. Столипіна 1910 р. їх було ліквідовано. Відродилися повсюдно 1917 р.; на вересень, коли зібрався І Всеукраїнський з'їзд «Просвіт», їх налічувалося вже кілька тисяч. Провінційні «Просвіти», очолювані місцевою інтелігенцією, провадили у селах і містечках культурно-освітню роботу: організовували школи для неписьменних, невеличкі бібліотеки, музичні і драматичні гуртки тощо. Одночасно «Просвіти» були осередками національного руху.

Профспілки – органи, які брали на себе функції захисту інтересів робітників перед підприємцями.

Протекторат – форма залежності однієї держави від іншої, за якої держава під протекторатом зберігає внутрішню автономію, але її зовнішня політика, оборона та міжнародні відносини контролюються або значною мірою визначаються державою-протектором.

Р

Рада генеральної старшини – дорадчий орган при гетьманові, що виконував важливі функції управління державним життям Гетьманщини 1648–1764 рр., до її складу входила генеральна старшина. Кожен з членів керував окремою ділянкою роботи. Її значення зростало в період відсутності гетьмана. Тоді керівну роль відігравав генеральний обозний

або писар. Рада переважно здійснювала управління поточними справами держави. За необхідності для участі в ній запрошувалися полкова старшина, сотники і навіть міські урядники.

Рада народних комісарів УСРР (з 1937 р. – УРСР) (Раднарком, РНК) – найвищий орган виконавчої влади (уряд) Радянської України (УСРР, УРСР) у 1919–1946 рр., попередник Ради Міністрів УРСР.

Рада народних міністрів УНР – виконавчий орган влади в УНР, попередня назва Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. Існувала від 22 січня 1918 р. (запроваджена IV Універсалом) до гетьманського перевороту (29 квітня 1918 р.) та під час Директорії Української Народної Республіки (УНР).

Ради робітничих депутатів – органи робітничої влади, які складалися з представників заводів і фабрик, почали виникати в часи піднесення революції 1905–1907 рр., масові позапартійні об'єднання громадян, які намагалися бути своєрідними органами робітничої влади.

Радикалізм (лат. *корінний*) – ідеологічна та політична течія, яка обстоює необхідність корінних суспільних та політичних змін, що виходять за межі існуючої системи. Радикалізм – прагнення до рішучих, кардинальних методів і дій у політиці. Його використовують для характеристики опозиційних напрямів, крайніх течій в ідеології і політиці (ідеології, політичні рухи, партії, партійні фракції, парламентські угруповання, окремі лідери).

Расизм – це світогляд, а також політичні теорії і практики, що ґрунтуються на расовій дискримінації, на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи, тобто на раси на основі особливостей зовнішнього вигляду: колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла тощо і різному ставленні до людей та їх спільностей залежно від їх приналежності до цих груп (рас). Вони виходять з того, що різні раси та їх представники не є рівноважними за здібностями й можливостями, що існують «повноцінні» та «неповноцінні» раси та нації.

Революційна українська партія (РУП) – перша активна політична партія на Центральних і Східних українських землях, заснована 1900 р. в Харкові діячами студентських громад: Д. Антоновичем, М. Русовим, Л. Мацієвичем, Б. Камінським, П. Андрієвським, Ю. Коллардом,

О. Коваленком, Д. Познанським та ін. як підпільна революційна партія. Стояла на самостійницьких позиціях, метою діяльності була «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ».

Революція Гідності (Київський Майдан, Майдан у Києві, Євромайдан та Євромайдан) – політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 до лютого 2014 р., викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою відмовою від цього курсу. Одними з головних причин протестів стали надмірна концентрація влади в руках президента Віктора Януковича та його «сім'ї», небажання народу України миритись з перетворенням країни не лише де факто, але і де юре на одну з колоній Росії.

Революція на граніті (Студентська революція на граніті) – кампанія широкомасштабних акцій ненасильницької громадянської непокори, організована українською молоддю, переважно студентами. Протести тривали з 2 по 17 жовтня 1990 року в УРСР. Стрижнем протестних подій було студентське голодування на площі Жовтневої революції у Києві (нинішньому Майдані Незалежності). Протести завершилися підписанням постанови Верховної Ради УРСР, яка гарантувала виконання вимог учасників протесту: недопущення підписання нового союзного договору; перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року; повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення проходження військової служби юнаками-українцями виняткова на території республіки; націоналізація майна Компартії України та ЛКСМУ; відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.

Репресії – це комплекс заходів з арештів, розстрілів і переселення великих мас людей.

Ринкова економіка – економічна система, заснована на принципах вільного підприємництва, в якій роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок; форма економічної організації, при якій координація дій здійснюється на основі взаємодії на ринках вільних приватних виробників і вільних індивідуальних споживачів.

Розкуркулення – кампанія експропріації селянських господарств у 1930-ті роки, складова частина примусової колективізації. Здійснювалась

на основі постанови ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. «Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Формально спрямована проти найзаможніших селян, на практиці вилилась у репресії проти значної кількості середняків, які в Україні складали дві третини селян.

«**Розстріляне відродження**» – термін, яким визначається знищення провідних діячів української культури 1920–30-х рр. Початком масового нищення української інтелігенції вважається травень 1933 р., коли відбулися арешт Михайла Ялового і самогубство Миколи Хвильового у харківському будинку «Слово». Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 р. Тоді «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком був розстріляний Лесь Курбас і ще 100 діячів української культури.

Російсько-українська війна, війна Росії проти України (з 2014 р.) – збройна агресія Російської Федерації (РФ) проти суверенітету й територіальної цілісності України. Вирізняють етапи: 20.02.2014–23.02.2022 – гібридна війна; від 24.02.2022 – широкомасштабне вторгнення Росії в Україну. Найбільший конвенційний воєнний конфлікт в Європі після Другої світової війни, що засвідчив недієвість механізмів функціонування світової системи безпеки та системи міжнародного права.

С

Синдикат – одна з форм капіталістичної монополії – договірне об'єднання підприємців окремої галузі виробництва, що створювалося з метою захоплення ринку.

Солтис – у середньовіччі голова села або селища у Середній та Східній Європі. Завданням солтиса було керувати своїм селом та збирати податки для короля. Він мав майже таке значення, як сьогодні мер міста або як голова сільради. Існували солтиси і в Україні: в Закарпатті, де вони засновували в XII–XIV ст. села, та на українських землях Речі Посполитої. На західноукраїнських землях, які з XIV ст. підпали під владу Польщі, солтис – це особа, що її призначав феодал начальником села, заснованого на німецькому праві. Солтис був заступником пана щодо поселенців,

головою сільської самоуправи і суду; до XVI ст. посада солтиса була спадкова. У селах Західної України, яка входила у 1923–1939 рр. до складу Польщі, солтис був керівником адміністрації і територіального самоврядування на території сільської громади.

Соціалізм – соціально-політична система, в якій процес виробництва і розподілу доходів знаходиться під контролем суспільства. Одна з основних позицій соціалістичного руху є суспільна власність на засоби виробництва, яка замінює собою приватну власність. Передача власності з приватних рук під громадський контроль проводиться для запобігання експлуатації людини людиною, збільшення ефективності його праці, зниження диференціації доходів, забезпечення вільного і гармонійного розвитку кожної особистості. При цьому зберігаються елементи економічного нерівності, але вони не повинні бути перешкодою для досягнення вищезазначених цілей. Соціалізм – учення, в якому як ідеал висувається здійснення принципів соціальної справедливості, свободи і рівності; суспільний лад, що ці принципи втілює.

Соціалістичне змагання – форма трудового ентузіазму робітників, намагання перевершити, перемогти когось у чому-небудь, домагаючись кращих, ніж у когось, результатів показників. Використана партійним керівництвом у СРСР та інших соціалістичних державах як обов'язкова форма праці, що заохочувалась, як правило, моральними стимулами.

Союз визволення України (СВУ) – політична організація, утворена на початку Першої світової війни у Східній Галичині 4 серпня 1914 р., головною метою якої було проголошення самостійності та соборності України. Учасники СВУ вважали себе репрезентантами інтересів українців, що перебували під російським пануванням. Своєю метою СВУ проголосив боротьбу за самостійність України, використовуючи для цього війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії. Майбутній устрій української держави мав бути заснованим як конституційна монархія з однопалатним парламентом.

Страйк – організоване масове або часткове припинення роботи чи інша протидія нормальному (традиційному) перебігу виробничого процесу з метою домогтися від підприємця чи уряду виконання певних економічних і політичних вимог.

Т

Трудова міграція – пересування особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону або меж адміністративно- територіальних одиниць України.

У

Українська Центральна Рада (УЦР), також Центральна Рада – спочатку український представницький орган політичних, громадських, культурних та професійних організацій; згодом, після Всеукраїнського Національного Конгресу – революційний парламент України, який керував українським національним рухом. Період діяльності: 4 (17) березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.

Українське національне відродження – соціальний та політичний рух на території Російської та Австро-Угорської імперій, що виступав за національно-культурне відродження й становлення української нації. Зародився на території Російської імперії у колах козацької старшини, під впливом історичних процесів у Європі кінця XVIII ст. Великодержавна політика царського самодержавства призвела до піднесення українського національного руху в Росії в сер. XIX ст. На поч. XX ст. він остаточно перейшов у свою політичну стадію і характеризувався активною боротьбою українців за свої культурні і політичні права. З виникненням українських партій розв'язання національного питання в Росії пов'язується з вирішенням глобальних політичних проблем: ліквідація самодержавства, встановлення парламентаризму, надання демократичних свобод.

Українська військова організація (УВО) – нелегальна політична організація військовиків різних українських армій, яка ставила на меті продовжувати збройну боротьбу за незалежність і соборність України. Утворена впродовж 1920 року з кількох націоналістичних військових організацій та нелегальних гуртків.

Універсали (лат. *загальний*) – особлива категорія документальних джерел, поширених в Україні та Речі Посполитій в XVI–XVIII ст., що мали характер публічно-правового акта (маніфесту).

Універсали Української Центральної Ради – державно-політичні акти, грамоти-прокламації, які видавала Українська центральна рада для

широкого загалу. Всього УЦР видала 4 Універсали, які визначили етапи Української держави – від автономної до самостійної. І-й – 10 (23 червня) 1917 р. – декларував проголошення автономії України у складі Росії; визначав, що головним джерелом влади в країні є український народ; ІІ-й – 3 (16) липня 1917 р. – компроміс із Тимчасовим урядом. Проголошував, що остаточно форму автономії України буде вирішено Установчими зборами Росії; ІІІ-й – 7 (20) листопада 1917 р. – проголосив Українську Народну Республіку: Україна не відокремлювалася повністю від Росії, але вся влада належала тільки Центральній Раді та Генеральному Секретаріату; IV-й – 9 (22) січня 1918 р. – декларував незалежність України. УНР проголошувалася «самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною державою українського народу».

Ф

Фемінізм (лат. *жінка*) – термін для позначення жіночого руху, головною метою якого було й є виборювання соціальних, політичних та економічних прав, рівних з правами чоловіків. Розпочався з Французької революції 1789 р., набув поширення лише протягом XIX ст. Перший в історії з'їзд на захист прав жінок було скликано в липні 1848 р. у Сенека-Фоллсі (штат Нью-Йорк), який проголошував рівноправність чоловіків і жінок, виборче право для жінок, право на власне майно (за тодішніми законами майном і заробітком дружини розпоряджався чоловік), вільний вибір професії і доступ до всіх навчальних і духовних установ, зміну закону про розлучення тощо.

Форсована індустріалізація – намагання радянського керівництва прискорити темпи індустріалізації шляхом виконання економічно необґрунтованих планів. У цілому форсована індустріалізація України не призвела до підвищення життєвого рівня населення. У 1930-ті рр. знову з'явилися величезні черги, продовольчі картки, дефіцит найнеобхіднішого.

Ц

Цензура – державний нагляд, контроль за змістом публікацій друкованих видань, видовищ, театр, вистав, кінофільмів, радіо- і телевізійних передач тощо спеціально створеними установами; недопущення чи обмеження

поширення ідей, інформації, що вважаються невигідними, небажаними або шкідливими для суспільства, такими, що підривають політичні, соціально-економічні засади держави. Нібито скасована радянською владою в СРСР, але фактично до кінця його існування контролювала засоби масової інформації та ін. форми її поширення.

Цивілізація (лат. *гідний, вихований*) – форма існування живих істот, наділених розумом; синонім культури, сукупність духовних і матеріальних здобутків суспільства; ступінь розвитку матеріальної й духовної культури, суспільного розвитку загалом; процес становлення громадянського суспільства; відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (антична, елліністична, афінська). Термін запроваджений В. Мірабо (1757 р.) і використаний Д. Фергюсоном, а пізніше – Л. Морганом та Ф. Енгельсом у періодизації історії для позначення вищої, після дикості й варварства, епохи.

Ч

Червона армія (повна назва Робітничо-селянська Червона армія – РСЧА, часом образно Червоне військо, Червона орда чи Армія труда) – загальновживана назва Збройних сил радянських республік: Росії (лютий 1918 – червень 1919); військово-політичного союзу радянських республік (Росії, України, Білорусі, Литви, Латвії, Естонії) (червень 1919 – грудень 1922); Союзу Радянських Соціалістичних Республік (грудень 1922 – лютий 1946). Офіційним днем створення РСЧА вважають 23 лютого 1918 р.

Червоний терор – заходи насильства, які здійснювалися більшовиками проти широких соціальних груп, включаючи робітників та селян, що були оголошені «класовими ворогами», або звинувачувалися в «контрреволюційній» діяльності. Терор та насильство, включаючи масову конфіскацію (пограбування) приватної власності, арешти, розстріли, примусові роботи, відправлення на фронт, організацію голоду тощо, широко застосовувалися у Радянській Росії під керівництвом В. І. Ульянова (Ленін) відразу ж після захоплення більшовиками влади восени 1917 р., тобто ще значно раніше до прийняття Декрету «Про червоний терор» від 5 вересня 1918 р.

Четвірний союз (Четвертний союз) – військово-політичний блок Німецької імперії, Австро-Угорської імперії, Болгарського царства і Османської імперії, що протистояв країнам Антанти в Першій світовій війні 1914–1918 рр.

Чорносотенці – збірна назва для низки російських монархічних і ультранаціоналістичних організацій, що виникли після революції 1905 року в Російський імперії. Чорносотенці відстоювали самодержавство, всеросійську національну концепцію невизнання українців і білорусів як окремих народів і неподільність Російської імперії, поборювали демократичні і соціальні реформи та конституціоналізм.

Ш

Шовінізм – пропагування переваги одного народу (нації) над іншими народами (націям) й обґрунтування «права» на дискримінацію та пригнічення інших націй. Агресивна форма націоналізму, яка вирізняється гіперболізованим, войовничим патріотизмом у поєднанні з авторитаризмом і пропагандою ідей національної винятковості та військової переваги держави або нації в суспільно-політичній думці та масовій свідомості. Побутує під час війн, військових конфліктів, передвоєнних.

Навчальне видання

ЗОЗУЛЯ Євген Вікторович
ДАЦЮК Тетяна Кузьмівна

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ. ЧАСТИНА ІІ

Навчальний посібник

Верстка *А. Демська*
Технічний редактор *О. Гринюк*

ГЕЛЬВЕТИКА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 19.11.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Arno. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 16,51. Наклад 300. Замовлення № 1125-250.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.